

Sáska Géza
Ciklikusság és centralizáció

TÁRSADALOM ÉS OKTATÁS

Ciklikusság és centralizáció

A központosított tanügyigazgatás és a felnőttoktatás esete

Sáska Géza

Educatio * Budapest 1992

TÁRSADALOM ÉS OKTATÁS

Az Oktatóskutató Intézet könyvsorozata

Sorozatszerkesztők

LISKÓ ILONA és LUKÁCS PÉTER

© Oktatóskutató Intézet 1992

© Sáska Géza 2015

ISBN 963 404 240 6

ISSN 0865 – 1981

Educatio Kiadó, Budapest 1395, Pf. 427.

Felelős kiadó: Kozma Tamás

Felelős szerkesztő: Kravjánszki Róbert

Műszaki szerkesztő: Híves Tamás

Műszaki vezető: Orosz Józsefné

Terjedelem: 8 A/5 ív

Készült az Oktatóskutató Intézet sokszorosítójában

A digitális változatot *Pénzes Dávid* készítette (az ábrák elkészítésében közreműködött *Vági Máté*), Linux Libertine G (kenyérszöveg) és Linux Biolinum G (címsorok) betűtípusok felhasználásával, a tördelés Libreoffice 4.2-vel történt.

Ez a Mű a *Creative Commons Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0* Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

Tartalomjegyzék

<i>Előszó a digitális kiadáshoz</i>	8
<i>Bevezetés</i>	9
<i>I. rész. A probléma magyarázata</i>	12
1. A jelenség.....	12
2. A felnőttoktatási ciklusok homológjai: a tananyagreformok és az általános iskolai lemorzsolódás ciklusai.....	14
2.1. Az oktatás tartalmát újrarendező globális reformok szakaszai.....	14
2.2. Az általános iskolai lemorzsolódás ciklusai.....	18
2.3. Az iskolarendszerű felnőttoktatás ciklusai.....	24
3. A teória: a központosított rendszerek igazgatásának jellemző vonása, a „stop-go” típusú szabályozás.....	24
<i>II. rész. A felnőttoktatás integrálódása az iskolarendszerbe</i>	27
1. Az integrációt megelőző évek.....	27
2. Az integrálódás kezdeti szakasza.....	30
3. A teljes integrálódás ciklusokkal.....	32
3.1. Rendkívüli helyzetben – rendhagyó képzés.....	32
3.2. Gazdasági-társadalmi szükségletek teremtése – a rendhagyó képzés állandósulása.....	37
3.3. Feszített tervcélok.....	40
3.4. Az extenzív fejlesztés megtorpanása – a felnőttoktatás visszaszorulása.....	42
<i>III. rész. A ciklusok szerkezete</i>	45
1. A ciklusok természete.....	45
2. A harmadik ciklus két utolsó szakasza.....	47
2.1. A fordulópont: 1963–64.....	47
2.2. Elfordulás a felnőttoktatástól: 1964.....	52
2.3. Kényszerű döntések sorozata.....	53
3. A negyedik ciklus első szakasza, 1967–1970.....	56
3.1. Az „igazi felnőttoktatásért”.....	56
3.2. Gazdasági problémák – politikai megoldások.....	58
4. A negyedik ciklus második szakasza, 1970–1974.....	60
4.1. Az általános iskola reformja – munkástovábbképzés.....	60
4.2. A középiskola reformja – a szakmunkások szakközépiskolája.....	61
<i>Végezetül</i>	66
<i>Jegyzetek</i>	69
<i>Mellékletek</i>	70
<i>Irodalom és a dokumentumok jegyzéke</i>	75
<i>A kilencvenes évek felnőttoktatásáról</i>	78
1. Problémák, módszerek és tünetek.....	78
2. További felvetések.....	80
3. Tömegesedés és a fizikai és a szellemi munka.....	80
4. A 8 osztályos végzettség.....	82
5. A középfokú végzettség.....	83
6. A politika és a tömegesedés.....	83
7. A demográfiai nyomás- alsó fokú oktatás.....	84
8. A középfokú oktatás és a demográfia.....	87
9. A leértékelés pedagógiája.....	89
10. Végezetül.....	91

Ezúton fejezem ki köszönetemet *Báthory Zoltánnak, Benő Kálmánnak és Csoma Gyulának*, hogy a dolgozat megírására biztattak, és tanácsaikkal segítettek. Megkülönböztetett köszönet illeti kollégáimat és a *Pedagógiai Szemle* szerkesztőségét, akik megóvtak számos tévedéstől és apró hibák sorozatától. Külön megköszönöm *Junghaus Ibolyának és Kocsis Lillának*, hogy a dolgozat formába öntésében oly sokat segítettek.

Budapest, 1992. szeptember 1.

Sáska Géza

Előszó a digitális kiadáshoz

Habent sua fata libelli, és valóban.

Az 1992-ben megjelent könyvem már hét-nyolc évvel korábban elkészült, s a közbülső esztendőkhöz megfordult a világ, amelynek egyik, aprócska eleme e disszertáció sorsa.

Valamikor a nyolcvanas évek közepén a Magyar Pedagógiai Társaság elnöksége és – ha jól emlékszem a nevére – a Felnőttoktatási Bizottsága megvitatta e kandidátusi dolgozatomat. Az akkori elnök (Szarka József) szakmai észrevételeivel évtizedekre kijelölni gondolta sorsomat: „*Mondja, Sáska elvtárs, ezt a Szabad Európa rádiónak írta?*” – kérdezte a maga speciális humorával. S voltaképpen igaza volt. Az (oktatás)politikáról, a központosított (értsd: egypártrendszer) elemezni, politikai kérdésekről nem a Párt és a pedagógiai normatív, azaz értékközpontú megközelítésben szólni, ellenzéki tevékenységnek számított. A beiratkozás a dolgozók iskolájába, az általános iskolai lemorzsolódás és a tantervi reformok ciklusait tudatos politikai tevékenységként történő tárgyszerű bemutatás nem illett az akkori kánonba. Ne is törődjek ezzel, járhattam volna rosszabbul is, vizsgált Zibolen Bandi bácsi.

Néhány, jóval a harmincon túli 'fiatal kutató' (Darvas Péter, Halász Gábor, Lukács Péter, Nagy Mária, s jómagam) kezdeményezte új szólam, amit 'oktatáskutatásnak' neveztünk el, az uralkodó pedagógiai gondolkodás alternatívájaként hangzott, s értelemszerűen az állami politika és az egypártrendszerű berendezkedés opponálásának is. Az is volt.

Le is tettem arról, hogy beadjam e dolgozatot, az évek azonban váratlanul komoly változásokat hoztak: ami akadémuskodó ellenzékinéket bizonyult, az lassan – lassan többségi lett. Be tudtam adni a kéziratot az MTA oktatástörténeti pályázatára, s elismerést nyertem vele, majd a rendszerváltás pillanatában benyújtottam a Tudományos Minősítő Bizottsághoz is.

A kandidátusi disszertációmát megítélő bizottságban helyet foglaltak azok a tudományos fokozattal rendelkező kollégák, akik még pár évvel azelőtt e munka szakmai és politikai iránya ellen léptek fel, most azonban – ilyen a rendszerváltás – kedélyesen gratuláltak a szép munkához.

Később tankönyvként szolgált számos egyetemen és főiskolán ez a kiadvány, majd az idő múlásával lassan feledésbe merült a szocialista berendezkedés és pedagógiája, vele együtt ez a pár oldal is, s csak a kedves és kedélyes emlékek maradtak meg. A régi-régi tanszékek, intézetek és szakmai szervezetek vezetőinek emléke azonban egyre fényesebben ragyog mostanság.

A rendszerváltás utáni második évtizedben sem tudott intézményesülni az oktatási rendszer, az oktatáspolitikai, részeként az oktatásirányítás tárgyszerű, összehasonlításokon, a szándékok és következmények összevetésén alapuló kutatói kultúra, sőt a helyzete még romlott is. Talán azért, mert országunkban az oktatáspolitikát iskolai, azaz mikro szinten érvényes pedagógusi szempontok és érdekek szerint formálták. Talán ezzel magyarázható, hogy felszámolták e könyv kiadóját, mint feleslegest az Oktatáskutató Intézetet, pompás könyvtárával együtt, és az is, hogy az MTA Pedagógia Bizottsága nem látta szükségesnek a makroszintű problémák értőinek szervezeti formát intézményesülni.

Mindezekkel szemben komoly sikernek számít, hogy egyre többen nevezik magukat 'oktatáskutatónak', ma már.

Húsz évvel ezelőtt, egy Commodore 64 (akkoriban 64 hatalmas kilobyte-nek számított) gépen írva és hozzá kapcsolt margaréta fejes elektromos írógépen, átütő papírral, indigó használatával készült a kézirat, több példányban. Akkoriban hogyan is merülhetett volna fel az elektronikus kiadás gondolata! Most pedig köszönet a számos irányba nyitott hallgatóm, Pénzes Dávid szerkesztői munkájának, a digitalizált változat sokkal több érdeklődőhöz juthat el, mint amire valaha számíthattam. S ők majd megítélik, hogy mennyit veszített a munkám frissességéből, s ennek a könyvnek a sorsa is csak e tekintetben meghatározó.

Így megy ez.

Tésa, 2012. április 12.

Sáska Géza

Utóirat: A könyv digitális kiadásához 'extra mellékletként' csatolom a 90-es felnőttoktatásáról írott tanulmányomat, amelyet első mesterem Csoma Gyula 70. születésnapjára írtam.

Bevezetés

Még a hetvenes évek közepén két makroszintű probléma előtt álltam ugyancsak értetlenül. Az egyik az volt, hogy mire vezethető vissza az a jelenség, hogy a munka melletti tanulásra bizonyos időszakokban sokan, másszor pedig alig-alig vállalkoznak a felnőttek, és ez a jelenség gyakorta megismétlődik. A másik pedig, hogy miképpen jöhetett létre az az – akkor még természetesnek tekintett, ma már általánosan bírált – állapot, hogy a dolgozók általános és középiskolai jogi tekintetben a nappali tagozattal azonos érvényű bizonyítványt adnak ki, holott a tanítás tartalma és a követelmények alapvetően mások.¹ Elképedésem fokozódott, amikor feltűnt, hogy minden egyes ciklusban a bizonyítvány megszerzésének – nevezzük itt így – nehézségi foka egyre csökken, különösképpen a középfokú oktatás esetében.

E kérdéskört a felnőttoktatás honi irodalma kiejtette figyelméből, minthogy főként vagy filozófiai, vagy individuális szinten közelítette meg a témát.² A közoktatáspolitikai hullámmozgást a magam szerény megfigyelése után jó pár évvel későbbben mások is leírták. Andor Mihály politikai és szakmai izgalmat egyaránt kiváltó esszéjében a politika iskolával való egyfajtajátékaként: „csíki-csuki”-ként írta le az ismétlődő jelenségeket.³

Kezdetben a probléma magyarázatára egy meglehetősen mechanikus „pumpa-szelep” modellt javasoltam, amely alapján elvileg két egymásnak ellentmondó magyarázat adható. Az egyik, hogy vannak szép számban olyan felnőttek, akik tanulni szeretnének ugyan, de valamilyen külső körülmény meggátolja őket ebben. Amikor azonban bármilyen okból és módon a korlátok leomlanak, kinyílik a „szelep”, a tanulni vágyó tömeg bezúdul az iskolákba. Addig-addig amíg valamely (különböző) ok folytán a „szelep” ismét be nem záródik; ismét gát emelkedik a tanulásvágy elé. A folyamat átbillenését, a ciklus leszálló ágát tehát aktív beavatkozás okozza. A művelődési szükségletek egy része tehát időközben kielégült, más része azonban továbbra sem. Ami nem, az volna a következő hullám kiváltó oka: a dolgozók erős és kínzó tanulásvágya előbb-utóbb újra elsöpri a gátakat. A magyarázat akkor még, az 1972-es, oktatásról szóló párthatározat idején, a „lifelong education”, a „permanens oktatás”, a „tudományos-technikai forradalom” filozófiákkal-ideológiákkal jellemezhető korszellemében tetszetősnek tűnt ugyan, de nem lehet vele a másik dilemmát feloldani: ugyan miért csökkentené az oktatásügyi kormányzat a tanulmányi követelményeket, a munkaidő, azaz a gazdaság, a termelékenység rovására is miért támogatná a tanulást, ha az emberek fáradtságot nem kímélve, kedvük szerint amúgy is tanulással töltenék estéiket?

Feltételezhető tehát egy másik, az előbbivel ellentétes értelmű magyarázat is. Nevezetesen: a dolgozók bizonyos hányada egyáltalán nem akar iskolába járni, kellő hatalom birtokában azonban a tanulni resteket mégis az iskolába lehet „pumpálni”. Ennek egyik eszköze az iskolai terhek enyhítése. A ciklus felszálló szakaszát váltja ki tehát valamely, az egyén felett rendelkező erő, amely

1. Az iskolarendszerű felnőttoktatás általános felfogás szerint azoknak a képzési rendszerét jelenti, akik a nappali képzést befejezték. Olyan intézményes képzésben vesznek részt, amelynek az a célja, hogy a felnövekvő generációk iskolarendszerében honos végzettséget, illetve tudást adjon. Lásd erről *Bíró Vera – Csoma Gyula – Fukász György: A magyar felnőttnevelés szerkezeti vázlata. = Pedagógiai Szemle, 1976. 8. sz.; Csoma Gyula: A munka melletti tanulás alsó- és középfokú formáinak továbbfejlesztése. = Pedagógiai Szemle, 1983. 11. sz.* Megjegyzem, hogy a nappali képzésből kiszorult tanköteles kor alattiak esetenként azonban – a demográfiai hullám tetőzésekor gyakorta – a dolgozók iskolájában folytatják tanulmányaikat. Egy ilyen időszakban működő iskola élvezetes leírását adja *Lóránd Ferenc: Kertész utcaiak. Iskolám története* című könyvében. Magvető Kiadó, Budapest, 1976.
2. A problémafelvetés magányos voltára utal az a tény, hogy a tíz évvel később kiadott Felnőttoktatási Kislexikon sem emelte szócikkei közé a makroszinten értelmezhető témát. L. *Csiby Sándor (szerk): Felnőttoktatási Kislexikon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.* A gondos szerkesztői figyelem elsősorban az iskolai, azaz a mikroszintű problémák felé fordult.
3. *Andor Mihály: Dolgozat az iskoláról. I., II. Mozgó Világ, 1980. 12. sz. és 1981. 1. sz.* Azt hiszem, nem tévedek, hogyha a magyar oktatáspolitikai kutatások kezdetét ettől a cikktől számítom. E helyen jegyzem meg, hogy a közoktatási rendszer ciklusos expanziójának leírása a kilencvenes évek elején jelent meg. L. *János Setényi: Cyclical Expansionism in the Hungarian Education (1945–1985). Hungárián Institute for Educational Research, Budapest, 1991.*

ha ellanyhul, kevesebb felnőttet képes az iskolapadba ültetni. Vagyis akkor kevesen járnak iskolába. Tehát ebben az esetben, a „szelep” modellel ellentétben a ciklus leszálló ága tekinthető a spontán folyamatok eredőjének.

Már a hetvenes években is sejthető volt, hogy a két, egymást logikai szinten kizáró feltevésnek egyaránt van valóságalapja. Mindkét szabályozó mechanizmus kimutatható, de az iskolarendszer más-más szintjén. Statisztikai módszerekkel valószínűsíthető volt, hogy a hatvanas évek dolgozók általános iskolájával a „pumpa”, a középiskolákkal pedig inkább a „szelep” mechanizmus hozható kapcsolatba.⁴ Ezzel a probléma azonban egyáltalán nem oldódott meg, sőt tovább bonyolódott. Választ kellett találni ezek után arra is, hogy az általános iskolai végzettség iránt miért szerényebb az érdeklődés. Miért van az, hogy az érettségi vonzereje nagyobb? Hogyan magyarázható e két ellentétes irányú mozgással mindkét fokon egy időben jelentkező hullámszerű jelenség? A statisztikai módszerek teljes mértékben alkalmatlannak bizonyultak a finomabb részletek megértésére, s interpretáció kérdése volt csupán az adatok értelmezése.

A „kétfajta tudás, egyféle bizonyítvány” probléma feltárásához szintén statisztikai eszközökkel közeledtem még a hetvenes években. Sikerült ugyan megbecsülnöm, hogy a dolgozók középiskoláiban mekkora a maximális tanulmányi teljesítmény felső határa. Ám ez sem adott elfogadható magyarázatot a ciklikusságra.⁵ A nemzetközi kitekintés sem járt eredménnyel, nem leltem sehol sem a felnőttoktatás ciklusaira vonatkozó utalást.⁶ Újabb megközelítési módot kellett tehát keresni, amit a szervezetszociológiából kinőtt oktatáspolitikai módszerben véltem megtalálni.

A politikai folyamatok elemzésével próbáltam megközelíteni a problémát.⁷ Feltételeztem, hogy a ciklusok a központi oktatáspolitikai termékének tekinthetők. Egyfelől közvetlenül a politikai döntések váltják ki, másfelől pedig közvetetten a döntéshozatal szerkezetére lehet visszavezetni a hullámszerűen jelentkező ciklusokat. Ha feltételezésem helytálló, akkor a szakaszos fejlődés a közoktatás keretei között nemcsak a felnőttoktatásban, hanem más területeken is kimutatható lenne. A központi oktatáspolitikai vizsgálatáról volt szó azzal a megközelítési móddal, amelyet angolszász nyelvterületen dolgoztak ki.⁸

4. Némi fizikai-kémiai analógiát követve feltételeztük, hogy a spontán folyamatok lassúbbak, mint a tudatosan gerjesztettek. E logika alapján vettem össze a ciklus ascendens és descendens ágának regresszió analízissel számított meredekségét. Amelyik (szignifikánsan) kisebbnek bizonyul, azt tekintettem a spontán folyamatok eredőjének, a nagyobbat pedig az aktív, a politikai folyamatok következményeinek. *Sáska Géza: Adalékok a dolgozók általános iskolai „felső” tagozata funkcionálásának vázlatához.* OPI, Budapest, 1976. (kézirat.); ugyanó: A dolgozók iskolai funkcióinak alakulása statisztikai vizsgálatok tükrében. II. Országos Metodikai Szeminárium, Békéscsaba, 1977. 63–75. o. Valamint a Budapesti Műszaki Egyetem Ipari Üzemgazdaságtan Tanszék és az Országos Pedagógiai Intézet Felnőttnevelési Tanszékének együttműködésében végzett kutatást kell megemlítenem. L. A magyarországi iskola- rendszerű felnőttoktatás egyes strukturális változásainak elemzése. OPI, 1976. (kézirat.)
5. *Sáska Géza: Kaput nyitnak-e a dolgozók középiskolái az egyetemekre és a főiskolákra?* = *Köznevelés*, 1979. 28. sz. 9–10. o., valamint Egy közelítő módszer lehetséges elemei az iskolai emigráció leírására. OPI Dokumentumok 12. sz., OPI, Budapest, 1979.
6. L. *Dr. Medgyes Béla* (szerk.): *Iskolarendszerű felnőttoktatás.* = *Nemzetközi oktatásügy*, 22. sz. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1978., valamint *Illés Lajosné dr.: A felnőttnevelés rendszere a 80-as évek elején, és tendenciái nemzetközi összehasonlításban* című dolgozatát. OPI (kézirat).
7. A politika-kutatás területén még a nyolcvanas évek első felében Halász Gábor, Lukács Péter és Nagy Mária és későbbben Darvas Péter adaptálta először a főként angolszász területeken kidolgozott oktatáspolitikai kutatás módszertanát és fogalmi rendszerét. Lásd például: *Halász Gábor – Lukács Péter – Nagy Mária: Oktatáspolitikai kutatásirányítás*, Oktatókutató Intézet, Budapest, 1981. E megközelítési mód használhatóságának első példái közé sorolható a szerző: Egy döntéssorozat kényszerpályája c. cikke is (*Mozgó Világ*, 1981. 12. sz.). Az Oktatókutató Intézetben folyó munka első eredményeinek összefoglalását lásd: *Kozma Tamás* (szerk.): *A tervezés és döntés anatómiája.* Oktatókutató Intézet, Budapest, 1986.
8. Az iskolarendszerű felnőttoktatás politológiai jellegű elemzéséről nem találtam sem magyar, sem más, közvetlenül hasznosítható tanulmányt. Ennek oka elsősorban az, hogy az angolszász nyelvterületen e szféra ritkán tartozik a központi döntések körébe, így ott nincsenek és nem is lehetnek felnőttoktatási ciklusok. Másodsorban pedig a politológiai megközelítési mód kezdete ebben a körben is csak a hatvanas évek közepére és a hetvenes évek elejére tehető. Magyarul az első ilyen témájú kötetet *Halász Gábor és Nagy Mária* válogatta *Oktatás és politika* címmel (Oktatókutató Intézet, Budapest, 1982.). Lásd még *Maurice Kogan: The politics of Education.* Penguin, 1971,

Kizárólag politikai döntések sorozatával az általunk vizsgált probléma nem írható le, nem magyarázható. A politika mellett ugyanis kitapintható egy olyan szféra is, amely az előbbinél kevésbé változékony, időtállóbb, amelyet nevezhetünk ez esetben szociológikumnak, struktúrának is. Az iskolarendszer szerveződése is tipikusan ilyen jelenség, amely ugyan a politikai döntések állandó tárgya, fejlődése mégis autonóm, másra vissza nem vezethető. Megfigyelt jelenség például, hogy az iskolarendszerű oktatás tömegesedésével együtt a tanulmányok befejezését dokumentáló bizonyítványok minősítő, képesítő ereje egyre csökken. Minél több azonos végzettségű ember jelenik meg a munkaerőpiacon, a bizonyítvány annál inkább leértékelődik.⁹ Minthogy előbb az alsó fokú oktatás válik tömegessé, következésképpen ennek a végzettségnek a súlya csökken először, amint a tömegoktatás eléri a középfokú oktatást és átcsap, az érettségi jelentősége is az alsó fokú végzettséghez kezd hasonlónak válni.¹⁰

Az iskolarendszerű felnőttoktatás kétféleképpen integrálódott az egyre tömegesedő iskolarendszerbe. Egyfelől úgy, hogy a felnövekvő generációk képzési formáit vette fel, mintegy megkettőzve azokat, másfelől pedig a nappali képzésben nem létező formákat hozott létre.¹¹ Mindkét fajtájú integrálódás döntően nem spontán, hanem politikai folyamatok eredményeképpen jött létre. Megítélésem szerint az iskolarendszerbe való integrálódás trendjét metszik át a már említett ciklusok. E könyvben ezt a folyamatot kísérem meg leírni: a felnőttoktatás iskolarendszerbe való integrálódását és azt a politikai folyamatot, amely ezt az integrációt elősegítette, amelynek velejárója a ciklusos fejlődés.

1980-ig követem az eseményeket, annak ellenére, hogy egy újabb ciklus a nyolcvanas években is generálódott. Egy korszak utolsó, egyre inkább felbomló struktúrájú évtizede volt az, amelyben sok esetben már keverten jelentek meg azok a jegyek, amelyek a korábbi évtizedeket tisztábban jellemezték. Az átmenetben, vagy ha úgy tetszik a végkifejletben az oktatáspolitikai már alig fordított figyelmet a felnőttoktatásra. Ugyanakkor az iskolák szintjén értelmezhető mikroléptékű kutatásokban a fejlődés kétségtelen, az andragógia elmélete további részletekkel gazdagodott.¹²

A bevezető záró bekezdése a mentegőzésé. Kéziratomban szinte teljes egészében a rendszerváltás előtt készült, amit nyelvhasználat, a problémakezelés módja és a hivatkozott irodalom is tükröz. Napjainkra az egész korszak visszavonhatatlanul a történelmi vizsgálódás tárgyává vált, s benne a magam szerény munkája is.

ugyanő: *The Politics of Educational Change*. Fontana, 1978.

9. *Thomas F. Green*: *Predicting the Behavior of Educational System*. Syracuse, New York, 1980.

10. A magyar tömegoktatás terjedésének leírását L. Nagy József: *Az iskolafokozatok távlati tervezése*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.; ugyanő: *A középfokú képzési rendszer fejlődési tendenciái és távlati tervezése*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1972.; *Forray R. Katalin*: *Társadalmunk és középiskolája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. Különösképpen a 30–38. oldalak közötti részre hívom itt fel a figyelmet. Az érettségi bizonyítvány tömegesedésének egy-fajta leírására tesz kísérletet Sáska Géza: *Vizsgák és vizsgálatok*. = *Sáska Géza – Vidákovich Tibor* (szerk.): *Tanterv vagy vizsga*. Edukáció, Budapest, 1990.

11. Eredetileg a szakmunkásképzőkben végzett fiatalok számára szervezett két-, illetve hároméves szakközépiskolák azok a legelső képzési formák, amelyek a nappali képzésből hiányoznak. Megszervezésük motívumait írom le. *Sáska Géza*: *Egy döntéssorozat kényszerpályája* = *Mozgó Világ*, 1981. 12. sz.

12. A nyolcvanas évek második felének terméséről kitűnő ismertetést ad *Ligetiné Verebély Anna*: *A hazai felnőttoktatási kutatások tartalmi irányai*. (kézirat).

I. rész. A probléma magyarázata

1. A jelenség

A közgazdasági irodalomban ma már könyvtárnyi munka foglalkozik a gazdasági folyamatok ciklikus voltával, s igyekszik a ciklikusság „rejtélyét” megfejtetni, a ciklikus fejlődés okait feltárni.¹³ Számos elemzés készült a mai magyar gazdasági fejlődésben, elsősorban a beruházások nagyságrendjének alakulásában mutatkozó ciklusokról.¹⁴ Bebizonyosodott, hogy ciklikusság mutatható ki olyan, részben a gazdaság, részben pedig az oktatáspolitikai területéhez tartozó folyamatok esetében is, mint az általános iskolai osztálytermek számának alakulása vagy pedig a napközis ellátás fejlődése.¹⁵ Szabályos szakaszok jelölhetők ki a felsőoktatási szelekciós politikában is.¹⁶

Grafikonunk már az első pillantásra is jól mutatja, hogy a ciklikusság jelensége az alsó és középfokú felnőttoktatástól sem idegen (lásd az 1. ábrát a 12. oldalon; a grafikon alapját képező részletesen bontott idősorokat lásd a mellékletben, a 113–114. oldalon). Bármilyen fejlődés – elvileg – folyamatos vagy szakaszos, azaz: lineáris vagy ciklikus lehet.¹⁷ Ha folyamatosan, lineárisan fejlődik, akkor minden évben az előző évinél többen iratkoznak be. Ha pedig stagnál, akkor a tanulni vágyó felnőttek minden évben közel azonos számban vállalkoznak a munka melletti tanulásra. Ha pedig visszafejlődik, egyre kevesebb felnőtt látogatja az esti-levelező tagozatot.¹⁸

Adataink szerint az iskolarendszerű felnőttoktatás egyes időszakokban robbanásszerűen fejlődik, majd máskor összeomlik, s ez a két jelenség többször megismétlődik. Szinte szabályos ciklusok rajzolódnak ki. A létszámok ilyenképpen alakulása semmiképp sem lehet a véletlen műve. Az általános és középiskolába jelentkezők továbbtanulási kedve ugyanis kétségtelenül együtt mozog, többé-kevésbé ugyanazoknak a törvényszerűségeknek kell rájuk hatniuk, hacsak nem kapitális véletlenszerű egybeesésbe botlottunk.

13. Kondratyev, N. D.: A gazdasági fejlődés hosszú hullámai. = Történelmi Szemle, 1980. 2. sz. Az utóbbi évek egymásnak ellentmondó irodalmából lásd Erdős Tibor: Egyensúly, válság, ciklikusság. Kossuth Kiadó, Budapest, 1976.; Bródy András: Lassuló idő. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984.

14. Bauer Tamás: Tervgazdaság, beruházás, ciklusok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981., illetve Ungvárszki Ágnes: Gazdaságpolitikai ciklusok Magyarországon 1948–1988. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988.

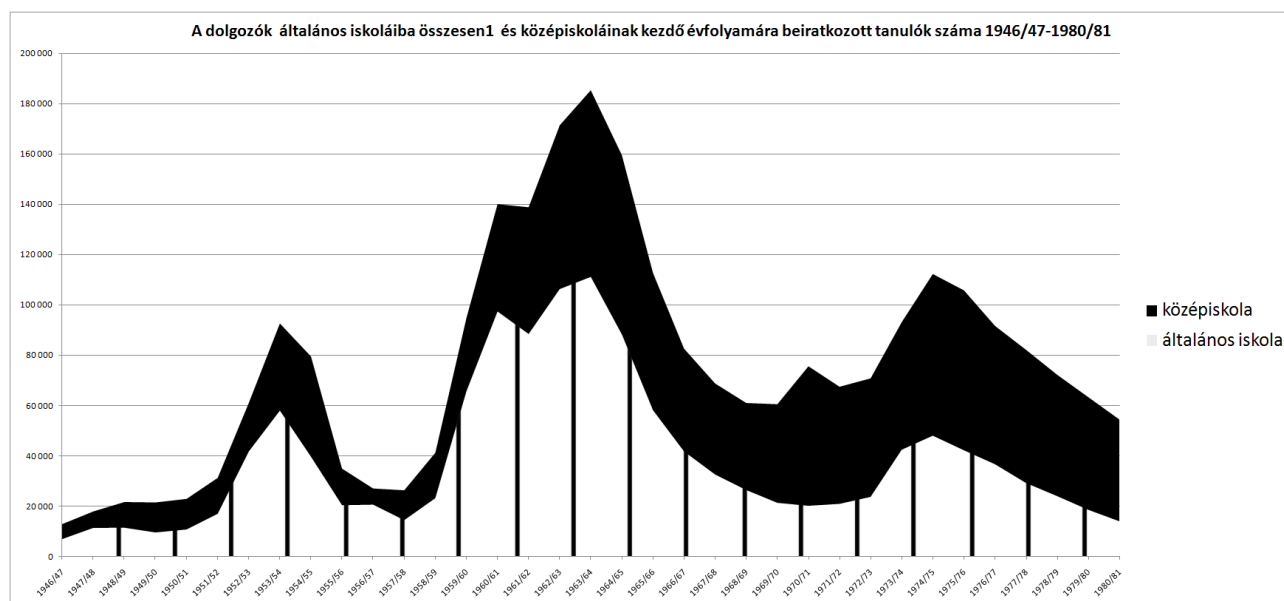
15. Varga Júlia: Tanteremhiány az általános iskolákban. = Valóság, 1984. 4. sz. 86–96. o.; Varga Júlia: Osztályteremhiány és beruházások az általános iskolában. Az Oktatáspolitikai Tanács munkabizottságainak anyagai. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1983. 78. o. (kézirat).

16. Lukács Péter: Changes in Selection Policy in Hungary: The Case of the Admission System in Higher Education. = Comparative Education Vol. 25., No. 2., 1989.

17. Már itt beleütközünk a mérhetőség problémájába. Vajon miképpen lehet megragadni a felnőttoktatás „fejlődését”, vajon mivel lehet mérni a dolgozók iskoláinak változásait? Mi is az, amivel a munka melletti oktatás fejlődését jellemezhetjük? A fejlődést lehet mérni például a mindig megújuló óra- és tantervek megjelenésével, új oktatási módszerek elterjedésével vagy új eszmék feltűnésével. Ezek a dimenziók valóban alkalmasak az iskolarendszerű felnőttoktatás, nevezzük így: minőségi változásainak érzékelésére, és valóban alkalmasak arra, hogy az iskolai felnőttoktatásban érintett szakma értékrendi módosulásait, fejlődését tükrözzék. Az előbbi dimenziók azonban használhatatlanok, ha a felnőttoktatásnak a társadalomra kifejtett hatását kívánjuk kutatni. Az iskolarendszerű felnőttoktatás szerepét és jelentőségét abban látjuk, hogy a pedagógusi értékrend szerint megteremtett és korszerűsített munka melletti oktatás milyen széles körben hat. Így tehát a dolgozók iskoláinak jelentőségét és szerepét azzal mérhetjük, hogy hány felnőtt részesül az iskola nyújtotta, közvetítette tudásból. Hiába jelenik meg új vizsgamethodika, új tankönyv, módszer, korszerű eszme, ha „senki” se jár iskolába. Éppen ezért reméljük a dolgozók iskoláinak fejlődését a beiratkozott felnőttek számával és nem mással.

18. Az előbbi fejtegetésünk persze csak akkor igaz, ha az iskolába iratkozó felnőttek minden időszakban azonos nagyságú populációból lépnek ki. Ha – tegyük fel – az általános iskolai végzettséggel nem rendelkező felnőttek száma mindig azonos marad. Ez azonban nincsen így. Tehát nem a beiratkozottak számával, hanem a megfelelő végzettségűekhez mért aránnyal kell jellemezni a fejlődést. Ettől azonban itt el fogunk tekinteni, mert nem a fejlődés fokaival, hanem az oktatás ciklikus természetével kívánunk foglalkozni.

Az iskolarendszerű felnőttoktatás *első ciklusa* a háború utáni években indult. A felnőttoktatás megteremtését követően – 1945-től kezdve – egyre többen iratkoztak be az általános és a középiskolába is. Statisztikai adataink jól mutatják, hogy a kiterjedő általános iskolai oktatás fejlődése megtörik a „fordulat évében”. A középfokú oktatás adatai az 1950/51-es tanévben mutatják a ciklus végét.

1. ábra A dolgozók iskoláiba járó tanulók száma általános és középiskola, 1952–1980

A *második ciklusban* – 1953-ig, illetve a következő tanévig – igen nagy mértékben nőtt az alsó és a középfokú oktatásba beiratkozott tanulók száma. 1954 szeptemberében azonban már közel húszezerrel kevesebben iratkoztak be a dolgozók általános iskolájába, mint az előző tanévben. 1955-ben a középiskolák esti és levelező tagozatain mintegy háromezerrel kevesebb felnőtt vállalkozott munka melletti tanulásra. A létszámcsökkenés évei az általános iskola esetében 1957-ig, a középiskolában pedig 1956-ig tartottak.

A *harmadik ciklus* 1963-ig tartott, impozáns ütemben, szinte töretlenül tágultak az iskolarendszerű felnőttoktatás keretei.¹⁹ A gyors fejlődést illusztrálja, hogy amíg 1957-ben az általános iskolába tizenhatezren jártak, a középiskolák első osztályaiba pedig több mint tízezren iratkoztak be, hat évvel később az általános iskolába százezerrel (egy városnyi nagysággal!) többen tanultak, a középiskolába pedig hétszerte annyian, mint hat évvel korábban.

1964-től már kevesebben, a következő évektől pedig egyre csökkenő számban iratkoztak be. Az általános iskolában a létszámcsökkenés évei egészen 1970-ig tartottak, amikor mintegy húszezren tanultak ott. A középiskolában 1968 volt a mélypont: ekkor negyvenezzerrel kevesebben akarnak vagy tudnának továbbtanulni, mint négy esztendővel korábban.

Az alsó és középfokú felnőttoktatás *negyedik ciklusának* kezdeti pontjait az említett évek jelentik. A csúcspont itt is egybeesik: mindkét oktatási fokon 1974-ben tanultak legtöbben. Az általános iskolába szűk ötvenezzerrel, a középiskolába pedig harmincezerrel többen jártak, mint a ciklus elején. 1975-től kezdve azonban a nyolcvanas évek közepéig az általános és a középiskolában egyaránt egyre kevesebben járnak iskolába.

Könnyen lehet, hogy a felnőttoktatás ciklusai és a korábban említett beruházási ciklusok, az osztálytermek építésének és a felsőoktatási felvételi ciklusoknak csupán analógiái, mindössze for-

19. Az általános iskola létszámadataiból az 1961. évi látványos létszámesés tűnik ki. A középiskolai adatokban azonban nincsen törés. Nem dolgozunk, hogy itt ennek részletezett okát feltárjuk. Mégis annyit: a termelés közvetlen érdekeit képviselő politika – ekkor még – rövid ideig tartó sikerének tekintem ezt a jegyet. Az 1960-ban bevezetett – elsősorban a fizikai munkásokat érintő – drasztikus normarendezés is erre utal. (Az MSZMP KB határozata a vállalati munkanormák helyzetéről. = Pártélet, 1960. II. sz. 30–37. o.)

mai egybeesésről van szó. Meg kell vizsgálnunk tehát, hogy van-e más szféra is az oktatás területén, amely a felnőttképzéshez hasonlóan a szakaszos fejlődés tüneteit mutatja, mégpedig olyan, amellyel együtt értelmezhető a felnőttképzés változása is. Tehát homológiákat és nem analógiákat kell keresnünk.

2. A felnőttoktatási ciklusok homológjai: a tananyagreformok és az általános iskolai lemorzsolódás ciklusai

Az iskolarendszerű felnőttoktatás ciklusain kívül legalább még két jelenség is mutatja a szakaszos fejlődés tüneteit az 1950 és 1980 közötti időszakban: a tananyagreformok és az általános iskolai szelekció. Be kell mutatnunk ezt a két jelenséget némileg részletesebben, mert ezáltal véljük igazoltnak, hogy a központosított tanügyigazgatás generálja a felnőttoktatási ciklusokat is.

Az elemzés alsó időhatárát pusztán adatkezelési okok magyarázzák, csak 1950-től állnak rendelkezésünkre statisztikai adatok. A felső határt a célszerűség szabja meg: tíz esztendő hagyunk, hogy az eseményekre kellő rálátásunk legyen.

A két tárgyalandó eseménysor egy időben és gyakorta együtt tűnik fel. Tarthatnánk mindezt a véletlen dologának is. Igaz ugyan, hogy alig-alig van olyan iskola, amelyikben az említett jelenségek együttesen jelennének meg. Talán éppen azért, mert az iskolai élet szintjén mindhárom csak bonyolult áttételeken keresztül kapcsolódik. Mégis egy ponton azonos ideológiában feloldva, közös célból levezetve, együtt, egyidőben szerepelhet a felnőttoktatás, a lemorzsolódás és az új anyag problematikája: az országos léptékű oktatáspolitikát kialakító közegben, a központi döntések szintjén.

2.1. Az oktatás tartalmát újrarendező globális reformok szakaszai

A nyolcvanas évek végéig, elejéig valamennyi reform és korrekció globálisnak tekinthető, mert az ország összes (általános) iskoláját érintette, továbbá azért is, mert az iskolai dokumentumok teljes cseréjével járt. Ez utóbbi adja meg valamennyi reform közvetlen magyarázatát.²⁰

A korábban bevezetett tantervi dokumentumokban a rögzített célok, óraszámok, ismeretköri arányok, tantárgyak, tankönyvek stb. módosítására és esetenként gyökeres megváltoztatására került sor a reform alatt. Érdekes felfigyelnünk arra, hogy két reform között, bár számos terv születik, strukturális léptékű változások soha sem voltak! Az iskolai tananyag szerkezetének újbóli kialakítása a vizsgált időszakban mindig reformhoz kötődött. Azok, akik a reformfolyamatot elindították – érthetően – már nem tekintették elfogadhatónak a korábbi reform termékét, éppen ezért volt szükség reformra. Tehát: valamennyi tananyagreform célja, hogy a hatalomra került csoport kompromisszuma alapján az iskolában az új típusú tudás, az új elvek alapján oktassák és neveljék a felnövekvő generációk tagjait.

A vizsgált időszakban megjelent általános iskolai tantervek közül az elsőt 1950-ben fogadta el az oktatási tárca vezetője.²¹ A második reform alatt megformált tantervi dokumentumok két részben jelentek meg, az alsó tagozaté 1956-ban,²² a felső tagozaté pedig 1958-ban.²³ A harmadik re-

20. Itt csak az általános iskola tartalmi reformjaival foglalkozunk, noha tudjuk, hogy a gimnáziumot érintő fejlesztő elképzelések lényegében ugyanabból a forrásból és ugyanakkor fakadtak, mint az alsó fokú oktatáséi. Az általános iskola tartalmi reformja azonban minden esetben megelőzte a gimnáziumét, ugyanis a középfokú iskolák tantervei elvileg mindig, többnyire gyakorlatilag is az alsó fokú intézmények dokumentumainak figyelembevételével készültek. Ez az időbeli eltolódás magyarázza, hogy esetenként az általános iskolai tantervek más szellemben íródtak, mint a gimnáziumokéi. Időközben megváltozott a politikai közhangulat.

21. 1220–10/1950. VKM rendelet. Tantervek az általános iskolák számára. A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletére kiadja a Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest, 1950.

22. 62/1956./O.K. 16./OM utasítás. Tanterv és utasítás az általános iskola I–IV. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Budapest, 1956.

23. 153/1958./M.K. 13./MM utasítás. Tanterv az általános iskola V–VIII. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Budapest, 1958.

form során kidolgozott tanterveket a miniszter 1962-ben²⁴ látta el kézjeggyével; az utolsó globális reform tanügyigazgatási termékét 1977-ben²⁵ hagyták jóvá.

Úgy tűnik, annak ellenére, hogy a tananyagcsere elvei, célkitűzései és módja valamennyi globális reformban más és más volt, a reform menete mégis ugyanazokból a lépésekből tevődött össze.

1. Az iskolai oktatás tartalmát megújító időszak közvetlen kezdetét minden esetben egy-egy pártdokumentum jelzi. 1950 és 1980 között öt, oktatásról szóló párthatározat, illetve irányelv született, közülük négy rendelkezett az oktatás tartalmának megújításáról.²⁶ Ezekből a dokumentumokból értesülhet a nyilvánosság a reformról.

Az első párthatározat 1950-ben vált publikussá. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata megjelölte az oktatási ágazat hibáit, és egyúttal kijelölte a teendőket. A feladatok között a tananyag teljes cseréjéről is olvashatunk:

„Fokozottan kell továbbvinnünk azt a küzdelmet, mely a klerikalizmus és a sovinizmus, a tudományok eltorzítása és a gyakorlati élettől való elszakítása ellen folyik az iskolában. *Olyan ütemben, amennyire csak gyakorlatilag megvalósítható, a tankönyvek, a tanterv és a tananyag sugározza a marxizmus-leninizmus ideológiáját, mely nem a szakismeretek és a szaktudományok elhanyagolását, hanem elmélyültebb, korszerűbb, az összefüggéseket feltáró, tehát tudományosabb oktatást jelent.*” (S. G. kiemelése)²⁷

Ebben az évtizedben a második, az oktatás teljes egészét érintő párthatározat 1954 márciusában jelent meg. Ez a dokumentum is globális tananyagreformot hirdet meg:

„Az általános iskolák és az általános gimnáziumok részére állandó jellegű és szervesen felépített tanterveket kell kidolgozni és fokozatosan bevezetni.”²⁸

Még az ötvenes években 1958-ban született meg az immár harmadik, az oktatás tartalmának újraformálását előíró pártdokumentum. A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikai irányelveiben olvashatjuk az oktatás új – hármas – célkitűzését.

„A felnövekvő új nemzedéknek a korszerű ismeretek és a tudományos eredmények elsajátításával együtt kell ismernie és magáévá tennie a marxista-leninista világnézet alapjait...”²⁹

„... halaszthatatlan teendőink között is az egyik legfontosabb az egész oktatási rendszerünknek a korszerű tudományosság színvonalára emelése.”³⁰

„Az általános és középfokú oktatásban mielőbb felül kell vizsgálni és a követelményeknek megfelelően átalakítani, kiegészíteni az általános műveltség hagyományos tartalmát, különös tekintettel az ifjúság életre való felkészítése szempontjából oly nagy jelentőségű gyakorlati műszaki oktatás bevezetésére és kiszélesítésére.”³¹

A közoktatás tartalmát megújító negyedik globális reform az MSZMP Központi Bizottságának az állami oktatás helyzetéről 1972-ben hozott határozatának végrehajtásaként született meg. A dokumentum közli, hogy:

24. 162/1962./M.K.23./MM utasítás. Tanterv és utasítás az általános iskolák számára Tankönyvkiadó, Budapest, 1963.

25. 114/1977./M.K. 11./OM utasítás. Az általános iskolai nevelés és oktatás terve. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1978.

26. Csak az 1965. július 8-án hozott párthatározat nem ír elő tartalmi reformot. Ennek az lehet az oka, hogy a határozat a korábbi reform végrehajtásának kellős közepén született meg. L.: Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata az oktatási reform eddigi végrehajtásának főbb tapasztalatairól és a további feladatokról. = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963 – 1965. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 209–218. o.

27. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének (MDP KV) határozata a vallás és közoktatásügyi minisztérium munkájával kapcsolatos kérdésekről. = Köznevelés, 1950. 8. sz. 210. o.

28. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a közoktatás helyzetéről és feladatairól. = Oktatásügyi Közlöny, 1954. 6. sz.

29. Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei (1958. június 25.) = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956–1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. 260. o.

30. Uo. 264. o.

31. Uo. 265. o.

„Az alsó és középfokú oktatás tananyagát ... a 70-es évek második felében fokozatosan módosítani kell, illetve újakkal kell felváltani.”³²

2. A párthatározat megjelenése után – és ez már a második típusos lépés – a párthatározatban, illetve az irányelvben rögzített célkitűzések és útmutatás alapján kezdik meg kidolgozni az új tananyagot, és az új szempontok szerint csökkentik a már meghaladott régit.³³

Ebbe a munkába – az első párthatározat végrehajtásától eltekintve – az ún. társadalmi viták szervezésével a nyilvánosságot is bevonták. Az új tananyag megformálásában meghatározó befolyással természetesen a központi intézmények munkatársai és a tananyag kiválasztására, elrendezésére szervezett bizottságok tagjai rendelkeztek. Az egyeztetések sorozata eredményeképpen alakult ki előbb az óraterv, majd a tanterv, amelyet végül az oktatási tárca vezetője emelt hivatalossá.

Az első tartalmi reformhoz képest egyre tágult a tananyag kiválasztásában érdemi szerephez jutó intézmények és személyek köre. Az első globális reform végrehajtásában az MDP KV munkatársain kívül csak a Köznevelési Minisztérium többnyire jól felkészült alkalmazottjai-szakértői vettek részt. A második reform tananyagának megformálásában már az 1954-ben életre hívott Pedagógiai Tudományos Intézet tagjainak, és az 1952-ben létrehozott Központi Pedagógiai Továbbképző Intézet (KPTI) tantárgyi szakértőinek is hely jutott. Természetesen az Oktatási Minisztérium dolgozói továbbra is szerepet kaptak. A harmadik reform döntés-előkészítésének szervezeti rendje annyiban tér el a korábitól, hogy tantervi és tantárgyi – intézményközi – bizottságokat szerveztek. E bizottságok ülésein formálódott meg a később hivatalossá váló tananyag. Az utolsó, a negyedik globális reform szervezeti rendje követte az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején kidolgozott modellt egy igen lényeges kivétellel. Korábban a Magyar Tudományos Akadémia néhány képviselője nem a testület küldötteként, hanem egyéni életútja során jutott el a Tantervi Bizottságba. A hetvenes évek elején, az MTA Elnökségi Köznevelési Bizottsága felállítása után (1973), a tudósok már intézményesen is részt tudtak venni a reform munkálataiban. (A PTI és a KPTI összevonásából 1962-ben létrehozott Országos Pedagógiai Intézet átvette az elődintézmények feladatait, így szerepe tekintetben a negyedik reformban nem tekinthető újnak.)

Egyre többen vehettek részt tehát a tananyag-készítés munkájában, és így egyre több időt kellett az egyeztetésre fordítani. Míg 1950-ben, amikor alig néhány minisztériumi tisztviselő állította össze a tanterveket, alig néhány hónapnyi munkára volt csupán szükség. A második – az alsó tagozatos – tanterv már két év alatt készült el. A harmadik reformban négy, az utolsóban pedig, ahol a legtagabb volt a tantervkészítők köre, hat év telt el a tanterv – miniszter által való – elfogadása és a munkát megindító párthatározat között.³⁴

3. A hivatalos tanterv megjelenésével befejeződött a döntés-előkészítés hosszabb-rövidebb folyamata, és megkezdődött a végrehajtás szakasza az elfogadott tantervek alapján a tankönyvek elkészítése, és továbbképzések szervezése az új tananyagról és annak tanításáról.

A globális tantervi reform menete tehát két élesen elkülönülő időszakra bomlik. Az első a *döntés-előkészítés* folyamata, amikor is az oktatásról szóló határozat, illetve irányelv elveivel összhangban szabadon lehet megformálni a jövőben tanítandó anyagot. A második, a *végrehajtás* ideje,

32. Az MSZMP Központi Bizottságának határozata az állami oktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól (1972. június 14–15.) = Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 305. o.

33. Az első reformban, „1950-ben ... az egyes tantárgyakon belül kihagytuk, vagy lényegesen csökkentettük a nehéz tananyagrészeket, például egynolcadára csökkentettük a magyarban az ókori irodalom terjedelmét.” L. *Vadász Ferencné*: Az általános gimnázium I. osztályának óra- és tantervéről. *Köznevelés*, 1950. 15. sz. 435. o. Az 1954/55-ös tanévyitó utasítás 853–47/1954. VII. OM szerint „... egyes tantárgyakból különböző mértékű tananyagcsökkentést hajtunk végre.” A harmadik reform tananyagcsökkentését a 126/1961./M.M.10./MM utasítás, a negyedikét pedig a 114/1973./M.K.9./MM utasítás rendeli el.

34. A magyarországi tantervi reformok intézményi hátterének leírásáról lásd *Sáska Géza*: Centralization and Decentralization in the Hungarian Curriculum Making System: a Case Study. Hungarian Institute for Educational Research, Budapest, 1991.; valamint A tantervfejlesztés intézményi rendszere két tantervi reform között. Az Országos Pedagógiai Intézet és a Művelődésügyi Minisztérium szervezeti kapcsolódásainak alakulása 1962–1973. OPI, Budapest, 1985. (kézirat).

amikor az elfogadott tananyagon, óraszámom már csak apróbb, de semmiképpen sem strukturális változtatásokra van mód. Lényegében az új tantervek, óratervek, tankönyvek megjelenésétől a következő reform megindulásáig változtatási tilalom van. Ily módon válik szakaszossá a tananyag-fejlesztés.

Minthogy az oktatásról szóló határozatok egyikét sem a közművelődési tárca vezetői hozták, hanem az MSZMP központi vezető szerve, érthető, hogy valamennyi reform jóval több mint egyszerű ágazati ügy.³⁵ Következésképpen azt kell megvizsgálnunk, hogy a párt vezető testülete miképpen hozta meg az oktatás felülvizsgálatát elindító döntését. Azt a döntést, amelynek következményeképpen jelent meg az oktatásról szóló határozat.

A negyedik globális reform szerkezetét látjuk a legvilágosabban. Valamennyi közül ugyanis ez a reform zajlott leginkább a nyilvánosság előtt, s modellértékűnek tűnik a többire nézve is. 1970-ben az MSZMP X. kongresszusán döntés született, hogy

„... a párt és a kormányzat vezető szervei vizsgálják meg az állami oktatás egész rendszerét s gondoskodjanak a megfelelő irányú továbbfejlesztésről.”³⁶

A felülvizsgálat eredményét rögzíti az 1972-ben napvilágot látott oktatáspolitikai határozat, s a határozat végrehajtásaképpen készültek el az 1977-ben elfogadott általános iskolai tantervek.

Az oktatási- és ezen belül a tananyagreform *előkészítése* tehát megkettőződik. Először az MSZMP dönt a reform elindításáról és irányáról, ezt párthatározatban hozza nyilvánosságra. Ennek alapján látnak hozzá az állami szférában a tananyag-reform részleteinek kimunkálásához. Ez a szakasz a határozat publikálásától az új dokumentumok elfogadásáig-megjelenéséig tart. Ezek után már a *végrehajtás* időszaka következik: az új, a hivatalos tananyag szerint tanítanak-tanulnak az iskolában egész addig, amíg újabb központi döntés nem születik.³⁷

35. Az oktatási reform elindításának politikai jelentőségét mutatja az a tény is, hogy még az oktatásról szóló – mind a négy – párthatározat előkészítő szakaszában megváltozott vagy az oktatási tárca vezetője, vagy a közoktatási revíziós terület miniszterhelyettesének személye, vagy pedig mindkettő. Érthető a jelenség: minden reform célja, hogy meghaladja a korábbi reform teremtetten helyzetet. A régebbi vezetők nyilván a politikai-oktatáspolitikai helyzettel élnek együtt, azt tarthatták megfelelőnek, éppen ezért új vezetőkre volt mindig szükség. 1950 februárjában lett miniszter *Darvas József*, és ugyanakkor lett miniszterhelyettes *Kovács József* is, a párthatározat márciusban került nyilvánosságra. 1953 nyarán megvált mindkét vezető az oktatásügyi irányító minisztériumtól, helyettük *Erdei-Grúz Tibor* és *Kiss Gyula* töltötte be július 4-től a tisztségeket. Az évtized oktatásáról szóló második párthatározat a következő év márciusában látott nyilvánosságot. *Kiss Gyulát* 1957 áprilisában, *Jóború Magdát* pedig 1958 januárjában mentik fel tisztségéből. A művelődéspolitikai irányelvek 1958 júliusában születtek meg, az oktatásügy új vezetői: *Benke Valéria* miniszter és *Ilku Pál* miniszterhelyettes az év januárjában foglalták el hivatalukat. Az utolsó reformot elindító X. kongresszus után nem sokkal a közoktatás területét ugyancsak más irányította: *Lugossy Jenő* feladatait *Gosztonyi János* vette át 1971 márciusában. L. *Welker Ottó*: A művelődésügyet irányító minisztériumok szerkezete, ügybeosztásai és vezető tisztségviselői 1945–1984. OPKM. (kézirat).

36. Az MSZMP X. kongresszusának határozata a párt munkájáról és a további feladatokról (1970. november 27.) = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 703. o.

37. A fentiek összefoglalásaképpen állítsuk össze az általános iskolát érintő globális tananyagcserékkel járó reformok kronológiáját. A táblázatot lásd a 19. oldalon.

	Az oktatásról szóló párthatározat előkészítésének időszaka	A tananyag-készítés időszaka
Az első reform	1949–1950	1950–1952/53
A második reform	1953–1954	1954–1956 alsó tagozat 1954–1958 felső tagozat
A harmadik reform	1957–1958	1958–1962/63
A negyedik reform	1970–1972	1972–1977/78

A 37. lábjegyzet táblázata.

2.2. Az általános iskolai lemorzsolódás ciklusai

Az általános iskolai oktatásra szánt tananyag kiválasztásának és elrendezésének elvileg függetlennek kellene lennie attól, hogy ugyanabban az időszakban miképpen változik az általános iskolában a bukás és a kimaradás mértéke. Ám a tananyagkészítés elvei között mind a négy reform esetében helyet kapott a túlterhelés csökkentésének programja, amely minden esetben a tananyagcsökkentéshez vezetett. Az iskolai túlterhelés enyhítését – többek között – azért is tartották lényegesnek, mert ettől is várták a bukások mérséklődését és a kimaradás veszélyének csökkenését. Erre szükség is volt, hiszen az általános iskola bevezetésének első évtizedében volt különösen nagymértékű a lemorzsolódás.

Az ötvenes évek közepére sikerült elérnie az oktatásirányításnak, hogy 100 első osztályos közül több mint a fele befejezze a nyolcadik osztályt. Az 1945/46. tanévben az első osztályba beiratkozottak 44,5%-a végezte el nyolc év múlva a 8. osztályt. Az 1945/47. tanév elsősei közül 44,1%, a következő év elsősei közül 46,7% fejezte be általános iskolai tanulmányait. Az 1948/49. tanévben beiratkozott tanulóknak már 52,7%-a tudta megszerezni az általános iskolai bizonyítványt 1956/57-ben.³⁸

Az alsó fokú oktatás elterjedése – tömegesedése – a világ valamennyi oktatási rendszerében lényegében azonos tüneteket váltott ki. Ahogy a generációk egyre bővülő köre került a tömegoktatás intézményes keretei közé, olyképpen vált a tananyag az iskolás korú korosztály egyre csökkenő hányada számára túlterhelővé. Addig marad a tömegesedő közoktatásban „túlterhelő” a tananyag, amíg „mindenki” meg nem tudja azt tanulni, amíg „mindenki” iskolába nem jár. A túlterhelés problematikája tehát az iskolarendszerek belső fejlődésének kísérőjelensége.

A fejlett világ számos országában többnyire a szülők nyomására alakult ki a tömegessé váló oktatás: a spontán törekvések győzedelmeskedtek. Azokban az országokban viszont, ahol a másutt sikeres törekvések nem tudtak kellő erővel megjeleníteni, ott rendszerint adminisztratív eszközökkel, központi igazgatás útján teremtették meg a tömegoktatást, mint például Magyarországon is.

Az általános iskola példája is mutatja a központosított irányítás által vezérelt fejlesztés tipikusnak tekinthető problémáját. Közismert, hogy a nyolcosztályos népiskola programja már a húszas években megfogalmazódott, megvalósítását azonban a gazdasági válság elsöpörte. Csak a második világháború első éveiben fogadta el az országgyűlés a nyolcosztályos népiskola törvénytervezetét. A népiskola azonban távolról sem az általános iskola! A népiskolai jellegű, alulról felfelé és az egyetemek felől felülről lefelé építkező iskolarendszer – noha összeért, de – egymást elkerülte, egymás mellett élt. A népiskola felső és a gimnázium, a polgári iskola alsó négy osztálya azonos korosztályú tanulókat fogadott magába. Mást tanítottak az egyik iskolatípusban és megint mást a másikban, attól függően, hogy a társadalom mely helyére képezte (és így szállította) az iskola tanítványait. A népiskolában nemcsak mást, sokak megítélése szerint hígabbat is tanultak, mint a gimnázium vagy a polgári iskola diákjai, hanem a kor szóhasználatával élve a „dolgozó népnek” az

38. Kurucz Dezső (szerk.): Statisztikai tájékoztató 1964/65. Alsó fokú oktatás. Művelődésügyi Minisztérium Terv Főosztály Statisztikai Osztálya, 1965.

országban elfoglalt arányához képest kevesebbet is. Aggasztóan alacsonynak találták a nép, tehát az ország egészének iskolázottságát.

A rendeleti úton életre hívott általános iskolát megalkotói olyan demokratikus iskolatípusnak szánták, amely alkalmas arra, hogy az eddig csak a társadalom felső szeleteiben élők által birtokolt kultúrát közkinccsé tegye. Ez okból tették egységes szerkezetűvé az alsó fokú oktatást, és ez okból terjesztették ki az alulról felfelé építkező iskolatípust a generációk magasabb korosztályaira is.

Az általános iskola megteremtőiben igen erősen élt tehát az a meggyőződés, hogy a kultúra olyan természetes, szinte természeti, mindenkit egyaránt érintő szükséglet, amelynek kielégítését nem lehet a kapitalisztikus piac spontán szerveződéseire bízni. Hiszen tapasztalhatóan ez hozta létre az egyenlőtlenséget és az aluliskolázottságot. A különféle érdekek fölött álló államnak kell a kulturális szolgáltatásokat, az oktatást ingyenesen (tehát politikai áron) nyújtania minden állampolgár számára. A program megvalósítása önmagában is megkívánja a kormányzati szféra túlsúlyát, a felülről lefelé szervezett központi igazgatás erőteljes működtetését.

Az eszme megvalósításán túl szükség mutatkozott a központi igazgatásra más okból is. Az új iskolatípus felépítéséhez ugyanis sem a tárgyi, sem a személyi feltételek nem álltak rendelkezésre, csak a jobbító szándék volt meg. A hiány nemcsak a háborús pusztításokból, hanem a tömegoktatás háború előtti helyzetéből is adódott, de ez a tény alig befolyásolta a végrehajtó apparátus vezető tisztségviselőit. Hiszen ők maguk voltak a reform koncipiálói is, akik minden adottságnál és körülménynél előbbre valónak tekintették a nép kulturális felemelésének programját. S a szűkösségekben a legszervezettebb erő szokott rendet tartani, általában az állam.

A központi irányításra nem lebecsülendő szerep hárult az új iskolatípussal szemben megjelenő ellenállás és érdektelenség egyidejű megtörésében. Mindkettő nyilvánvalóan veszélyeztette a jobbító vágyak beteljesülését. Éppen olyan szigorúan kellett eljárnia az igazgatásnak azokkal szemben, akik a gimnázium, illetve a polgári iskola színvonalát féltették, mint azokkal, akik egyáltalán nem akartak vagy nem tudtak iskolába járni. A lemorzsolódás ciklusainak tárgyalásakor értelemszerűen nem kell azokra figyelniük, akik a képzés minőségét féltették, hanem csak azokra, akikről idegen volt akkor az iskolában elsajátítható kultúra, akik „rossz” tanulók, akik olyan körülmények között éltek, hogy nem tudtak iskolába járni. Ugyanis ők kerültek az iskolát: ők ismételték évet, ők maradnak ki. (És ugyanők teszik ugyanezt ma is.)

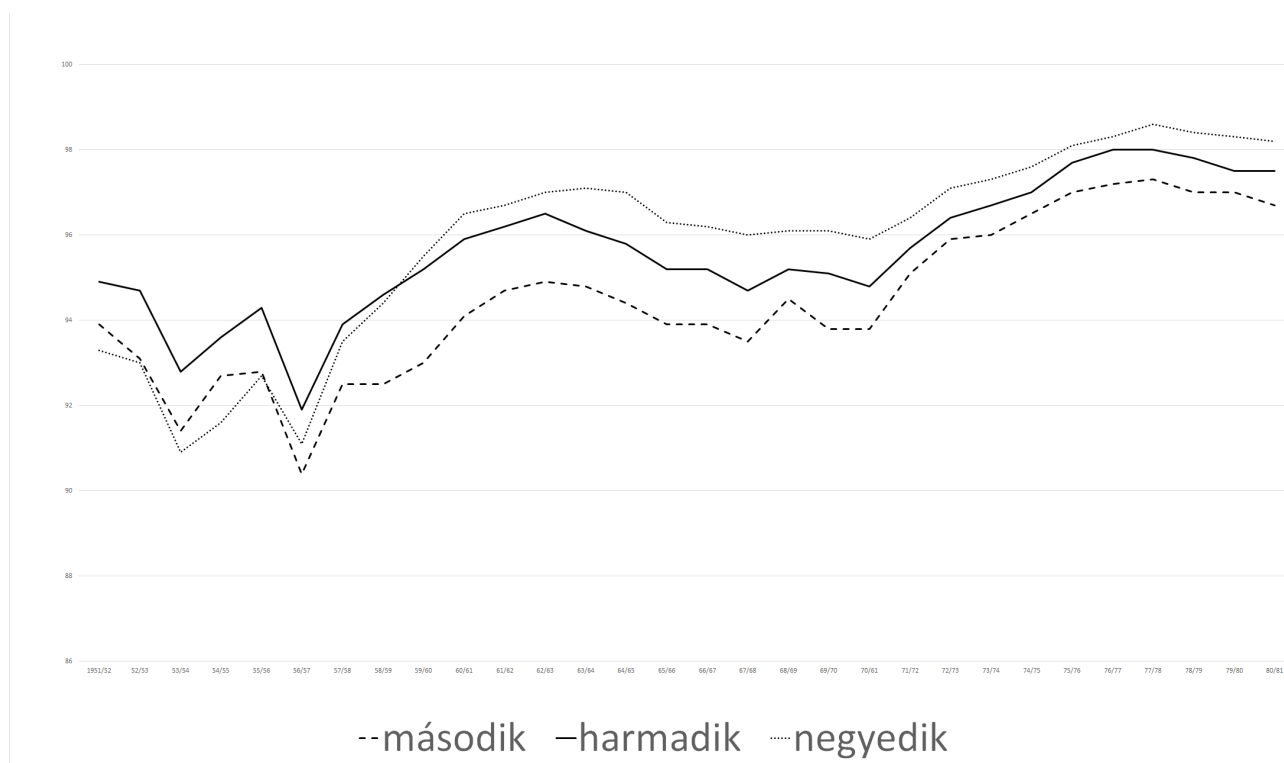
Érthető tehát, hogy az iskolai sikertelenség jegyei nem iskolai, hanem országos szintű politikai problémaként jelennek meg azok körében, akik elkötelezték magukat az állampolgári jogon járó kulturális alapszükséglet kielégítésének eszméje és ennek egyik intézménye: az általános iskola mellett. Kikerülhetetlenül politikai dimenzióban oldódott fel a tömegoktatás iskolatípusa, hiszen olyaténképpen jött létre az általános iskola, hogy azt majd a későbbiekben kellett általánossá tenni.

Belátható, hogy akkor is, amikor a tankötelezettek meghatározó többsége fog iskolába járni, még mindig lesz olyan társadalmi csoport, amelynek tagjait igen nehéz vagy egyáltalán nem is lehet intézményes oktatás keretei közé vonni és tartósan ott tartani. Hát még abban az időben, amikor az alsó fokú oktatás az extenzív fejlődés éveit élte, azaz amikor ugyancsak távol volt attól, hogy valóban általános legyen! Az általános iskolától távolmaradók, bukottak problémája pedig – legalább – négyszer váltotta ki az oktatáspolitikusok és a tanügyigazgatás aktivitását. Mindegyiknek egy-egy ciklus felel meg.

Bármelyik iskolai osztályból háromféle út áll a tanulók előtt: a kimaradás, az évfolyamismétlés és a magasabb évfolyamba lépés. Ha a kimaradt tanulókat és az évfolyamismételőket az általánosan elfogadott iskolai értékrend szerint sikertelennek tekintjük, akkor a sikeresség mutatója az lesz, hogy egy osztályból milyen arányban jutnak magasabb évfolyamba a tanulók. Ha mindezt mérni tudjuk, akkor már az iskolai szelekció fokát is rögzítettük. (Lásd a 2. és 3. ábrát alább és a követke-

ző oldalon; a grafikon alapját képező részletesen bontott idősorokat lásd a mellékletben, a 115. és a 116. oldalon.)³⁹

39. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak és utódintézményeinek statisztikai adatgyűjtése lehetővé teszi, hogy az évfolyamismétlők számának és az osztálylétszámoknak ismeretében rekonstruáljuk bármely generáció iskolai pályafutását.

2. ábra Migrációs arányok az általános iskolában, alsó tagozat, 1951–1980 (a felsőbb évfolyamba jutók aránya, %)

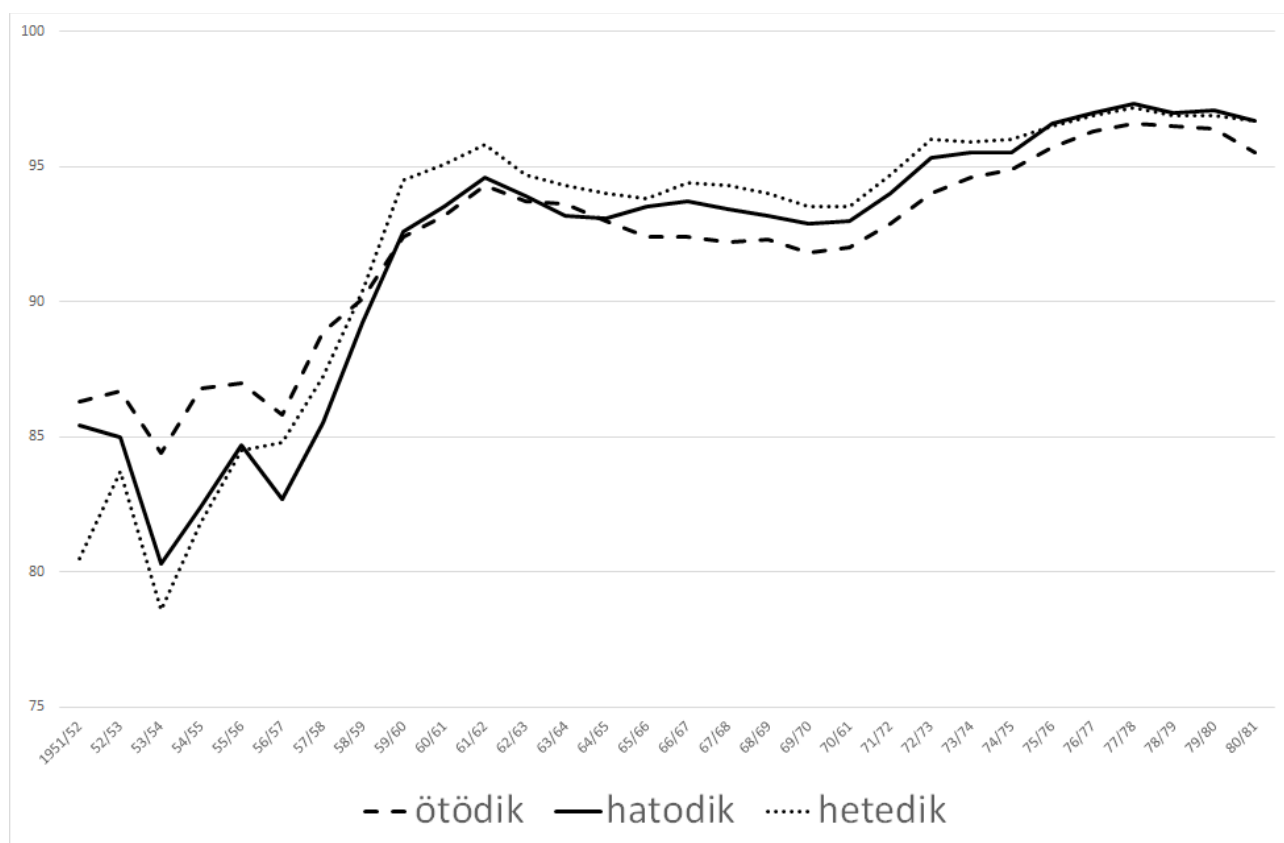
Az általános iskola általánossá válásának a trendje valóban imponáló. A bukás és a kimaradás a hatvanas évek elejéig rohamosan csökkent. Ám ettől az időponttól kezdve a csökkenés sebessége lelassult, illetve megállt, s a csökkenésből esetenként növekedésbe váltott át. Az általános iskola már a hatvanas években általánossá vált, ám ezt a telítettség felé hajló folyamatot, ezt a trendet ciklusok metszik át.

A továbbjutók arányának változásáról készített ábrákon látható, hogy az iskolai sikeresség foka hullámszerűen változott az általános iskola 2–4. és az 5–7. osztályaiban.⁴⁰ Magától értetődő, hogy az alsó tagozat vizsgált osztályaiba a sikeresség nagyobb esélyével iratkoznak be a tanulók, mint a felső tagozat bármelyik osztályaiba.

Logikai megfontolásokból gondolhatunk ugyan arra, hogy az általános iskolát érintő népesedési hullámok váltják ki a lemorzsolódás ciklikusságát, de miért változna minden évfolyamon egyszerre és azonos irányban a szelekció, és ugyan miért éppen a demográfiai hullám tetőzésekor csökken a szelekció?⁴¹

40. Az első és a nyolcadik osztály adatait az ábrákból nem abból az okból hagytam ki, mintha itt nem jelentkezne a ciklikusság tünete, hanem elsősorban azért, mert az iskolatípust határoló két osztály tanulóinak iskolai pályafutását az iskola környezete éppen úgy befolyásolja, mint a tanügyigazgatás. A többi hat osztály esetében az utóbbi tisztábban tud hatni. Ez magyarázza válaszunkat. Itt kell megjegyezni, hogy a 8. osztály tanulói közül majd mindenki befejezi tanulmányait a hatvanas évek eleje óta, ettől az időponttól nem is léphet fel a ciklikusság jelensége. Az első és a nyolcadik osztály adatait a 2. és a 3. ábra mellékletében közöljük.

41. Tudjuk, hogy a demográfiai hullámok éveiben az általános iskolában a zsúfoltság mértéke és a váltóműszakos oktatás aránya növekedett. Aligha valószínű, hogy a romló oktatási körülmények a magasabb évfolyamra jutás esélyeit növelnék, vagyis a rosszabbodó feltételek megkönnyítenék a tankötelezettség teljesítését. Épp ellenkezőleg. Ebből a képtelen feltevésből az következne, hogy a sikertelen tanulók aránya akkor növekszik, ha a demográfiai hullám már elhagyta az iskolát. Ez azonban természetesen nincs így. Adataink szerint a háború után születettek és különösképpen az ötvenes évek népesedési politikája által generált demográfiai hullámok esetében: egyre többen jártak iskolába és egyre nagyobb eséllyel fejezték be tanulmányaikat. Amint azonban demográfiai okokból egyre kevesebben járnak általános iskolába, nyomban nő a szelekció foka. Az 1963/64. tanévtől, bő tíz évig csökken az általános iskolás tanulók száma. Láthatóan a demográfiai helyzettől függetlenül változik az iskolai sikeresség mértéke. Mindez persze nem azt jelenti, hogy a demográfiai helyzetnek nem lehet közvetett hatása a lemorzsolódási ciklusokra. Hipotézis szintjén megfogalmazhatjuk például azt, hogy a hatvanas évek elején az alsó fokú oktatás

3. ábra Migrációs arányok az általános iskolában, felső tagozat, 1951–1980 (a felsőbb évfolyamba jutók aránya, %)

Az általános iskolai szelekció mértéke – mint az *ábrák* mutatják – szakaszonként csökkent.⁴² Mindegyik szakasz egybeesett a globális tantervi reformok döntés-előkészítésének idejével. A kapcsolat nem meglepő, hiszen – mint említettem – valamennyi reform elvei között szerepelt a túlterhelés enyhítésének, a lemorzsolódás csökkentésének és a társadalmi egyenlőtlenségnek a problémája.

A lemorzsolódás visszaszorításában természetesen a tanügyigazgatásnak szántak meghatározó szerepet az első reformidőszakban, ám ezzel az a eszközzel sem tudták a teljes körű iskoláztatást megvalósítani.

„... bár ... az 1951/52. évi beiskolázás fő feladatairól szóló rendeletben kötelezővé tettük az oktatási osztályoknak az alsóbb (általános iskolai S. G.) osztályokban végzők lehetőleg teljes számban való továbbvitelét a felsőbb osztályokba, Q mégsem tudtuk csökkenteni az évközi, különösen a nyári lemorzsolódást sem az – általános sem a középiskolában.”⁴³

Adataink arról tanúskodnak, hogy az 1952/53-as tanévig egyre erősödött az iskola megtartó képessége. Ám az 1953/54-es tanévben 3–6 százalékponttal nőtt a bukás és a lemorzsolódás mértéke.

A második szakasz kezdete az 1954/55-ös tanév és a ciklus vége az 1956/57-es tanév. Mindkét törés azzal magyarázható, hogy ezekben az években, a tanügyigazgatás szervezete elbizonytalan-

extenzióját szorgalmazó modernizációs politika és a demográfiai hullám összeesése olyan mértékű feltételromlással járt együtt, hogy ez a feszültség is kiválthatta egy új politika megjelenését. Ami az adatokat illeti: az 1952/53-as tanévben 196 043-an jártak általános iskolába. Az 1954/55. és az 1955/56. tanév között 26 000 fővel nőtt a létszám. Az általános iskolába legtöbben a 2 1962/63-as tanévben jártak 1 472 743-an. A következő tanévtől kezdve az 1973/74. tanévig, amikor 1 032 786-an jártak iskolába, csökkent a létszám. Forrás: *Molnár Livia – Veres Sándor* (szerk.): Statisztikai tájékoztató, alsó fokú oktatás 1980/81. Művelődésügyi Minisztérium, Tudományszervezési és Informatikai Intézet, Budapest, 1981.

42. Megemlítem, hogy a gimnáziumok első három osztályának migrációs adatai is a ciklikusan jelentkező, szelekciót csökkentő politika jegyeit mutatja. A szakközépiskolákéi azonban nem.

43. L. 1200–22/1951.XI. KM rendelet az 1952/53. év iskoláztatási feladatairól.

dott, illetve szétzilálódott. 1953 nyara után az állam- és így az oktatásirányítás is okkal tétovázott, nem tudott, talán nem is akart a központ többszöri változásához igazodni. Ily módon meggyengült az a szervezet, amely a bukások és a lemorzsolódás ellen, a kor kifejezésével élve, a könyörtelen harcot folytatta. 1956 őszének eseményei az igazgatás szervezetének lazulásával, felbomlásával jártak. Ebben a tanévben sem volt olyan tanügyi eszköz, amellyel a spontán folyamatokat, a bukást és kimaradást vissza lehetett volna szorítani. A miniszterhelyettes asszony úgy foglalt állást, hogy:

„Nagyon nagy figyelemmel kell kísérni azokat a területeket, azokat az iskolákat, *ahol a legjobban meglazult az állami fegyelem, ahol a legtöbb volt a mulasztás, kimaradás*. Új analfabetizmus megakadályozásáért, népünk ifjú nemzedékei alpműveltségének megteremtéséért nagyon céltudatosan és következetesen kell ennek a harcnak folynia.”⁴⁴ (S. G. kiemelése.)

1957-től kezdve azonban újjászerveződött az oktatásirányítás, s az oktatáspolitikusok sikerrel szorították vissza a számukra nemkívánatos jelenségeket. Öt esztendő alatt a felső tagozaton osztályonként 9–10 százalékkal sikerült az alsó fokú oktatást általánosabbá tenni. Amint azonban elkészültek az új óra- és tantervek, az oktatásirányítás az új tananyag, az új célok elterjesztésével és valóra váltásával foglalkozott, s nem a bukással és a lemorzsolódással törődött. A szempontváltás érthető is volt: méltán lehettek elégedettek az elért eredménnyel a közoktatás formálói.

Amint befejeződött a bukás és a kimaradás csökkentésére indított öt-hat éves kampány, az iskolai szelekció mértéke nyomban növekedni kezdett. A magasabb osztályba kerülés megítélésében a tanároknak már nagyobb szerep jutott, s közülük jó néhányan és egyre többen egyszerűen megbuktatták azokat a tanulókat, akik nem mutattak föl kellő tudást. Megváltozott a légkör az iskolákban, s a túlterhelés enyhítése jegyében készített központi iskolai tananyag – a reform célkitűzéseivel ellentétben – óhatatlanul „maximalistává”, kikerülhetetlenül túlterhelővé vált.

A színvonalat emelő tanárok magatartását a központosított tanügyigazgatás, a felülről lefelé szervezett reformok váltják ki. Az új tananyag kialakításának éveiben az irányítás a központ új termékére, az új elvekre kívánja terelni a tanárság egészének a figyelmét. Ez az aktivitás kikerülhetetlenül a tanári autonómia visszaszorításával jár együtt. Ám a reformot nem lehet folyamatosan fenntartani. A „buktató” tanári szerep akkor jelenik meg, ha nincs központi reform, ha az új tananyaggal kapcsolatos kampányok elülnek, ha nem ellenőrzik naponta a központban megfogalmazódott elvek teljesülését, ha a pedagógus egymaga, saját kompetenciájában dönthet. A túlterhelést tehát nem csupán a tananyag jellege, hanem a tanárok magatartása is kiváltja. A gyakori hivatalos értékelés szerint az oktatás színvonalára ügyelő buktató tanárok nem megfelelő pedagógiai munkát végeznek, hiszen nevelési eszközeikkel nem érik el, hogy az általános iskolát mindenki elvégezhesse.

Az iskolaigazgatók a pedagógusi önállóság növekedtével együtt (tán egymást bátorítva) a kampányok elülte után könnyebben adják ki az iskolalátogatás alól a felmentéseket, hogy megszabaduljanak a tanítás rendjét zavaró „rossz” tanulóktól. Innen már egyenes út vezet a harmadik ciklushoz, hiszen újratermelődik azok köre, akik nem részesülnek az általános műveltségből, mivel az egyes iskolák közötti különbségek oly mértékben nőnek, hogy az már sérti az egységes kultúráról vallott elvek megvalósulását.

A megnövekedett bukás és kimaradás visszaszorítására indított újabb kampány kezdete 1970-ben ismét egybeesett a – negyedik – tantervi reformfolyamat elindulásával. A tankötelezettségről szóló törvény teljesítése ismét napirendre került. Az oktatásközpontú iskola és a bukás jelensége között ismét összefüggést láttak az oktatáspolitikusok. A tanügyigazgatás újra aktivizálódott, s minthogy az általános iskolában a kimaradás mértéke a bukáshoz viszonyítva akkor már nem volt számottevő, az iskolai sikerességet csak a bukások megszüntetésével lehetett növelni.

„(az alsó és felső tagozat közötti) ... átmenetek és a bukás csökkentésében a leghatékonyabb tényező a módszertani munka, a pedagógiai és politikai tudatosság. Szükségesnek tartom magam is – mondja egy vezető oktatáspolitikus

44. Jóbóru Magda: Szocialista közoktatásunk helyzetéről. A megyei művelődésügyi osztályvezetők értekezletén 1957. július 29-én elhangzott referátum. = Köznevelés, 1957. 13. sz. augusztus 15.

1970-ben – hogy több publikációt lehessen olvasni azokról a kezdeményezésekről, amelyek minimumra szorították már ma is a bukást.”⁴⁵

A felhívást követően nyomban lehetett olvasni a sajtóban a „bukásmentes iskola” programjáról. Elindult az újabb kampány. Amint azonban elkészültek az új iskolai dokumentumok, az irányító apparátus figyelmét az új tananyag terjesztése, és a továbbképzések szervezése kötötte le. A tan-kötelezettségről szóló törvény végrehajtásában elért eredménnyel ismét méltán lehettek az irányítók elégedettek, ám amint befejeződött a kampány, a visszarendeződés nyomban elindult.

2.3. Az iskolarendszerű felnőttoktatás ciklusai

Azt, hogy a dolgozók körében milyen mértékben születik meg a munka melletti tanulás iránti vágy vagy mikor huny ki, aligha befolyásolhatja az, hogy az általános iskolában tanuló gyerekek milyen eséllyel kerülhetnek magasabb évfolyamokba. Annak, hogy hány felnőtt iratkozik be a dolgozók általános iskolájába és a dolgozók középiskolájának kezdő évfolyamára, alig lehet köze a nappali tagozat tanterveinek készítéséhez. Mégis a beiratkozás adataiból készített korábban már bemutatott grafikon (1. ábra) azt mutatta, hogy a dolgozók alsó és középfokú iskoláinak egyidejű kiterjesztése – egy időszak kivételével – megegyezik az oktatás reform időszakával. Mindkét iskolafokon akkor szorul vissza az iskolarendszerű felnőttoktatás, amikor az általános iskolában emelkedik a szelekció mértéke, amikor már az új tantervek alapján folyik az iskolában az oktatás.

Az oktatáspolitikai változásai is nyilvánvalóan nyomot hagynak az iskolarendszerű felnőttoktatáson. Azokban az években, amelyekben a politikai program része a lemorzsolódás visszaszorítása, az alpműveltség mindenkire való kiterjesztése – már tudjuk, hogy a tananyagreform időszakában –, a felnőttoktatás is az extenzív fejlődés időszakát éli. Látható, hogy az általános műveltség, a kulturális alapellátás koncepciójában nemcsak a felnövekvő generáció, hanem az egész társadalom érintve van.

El kell vetnünk a spontán szervezendő társadalmi folyamatokról alkotott esetleges feltételezéseinket, és helyettük a tudatosan szervezett és irányított folyamatok létre kell gondolnunk. Nem tartjuk valószínűnek tehát, hogy a ciklusok a társadalom működésének természetes velejárói lennének. Nem hisszük tehát, hogy az iskolarendszer immanens működéséből fakadna a hullámszerű jelenség, amint azt a makrogazdasági elméletek feltételezik.⁴⁶ A társadalmi jelenségeket tudatosan generáló szféra, a politika felé kell fordulnunk. Az oktatáspolitikai működését leíró magyarázatot kell keresnünk tehát a ciklikusság jelenségére.

3. A teória: a központosított rendszerek igazgatásának jellemző vonása, a „stop-go” típusú szabályozás

Számos magyarázatot ismerünk, amelyek a gyakorta előforduló ciklikus jelenségek értelmezésére vállalkoznak. Az oktatási rendszerekre vonatkozó teóriák közül ma Margaret S. Archer elméletére hivatkoznak leggyakrabban.⁴⁷

Az elmélet szerint valamennyi központosított tanügyigazgatási rendszer magától értetődő tünete a szakaszos fejlődés. Minthogy a döntéshozás joga egyedül csak az oktatáspolitikai központjában lévő társadalmi csoportot illeti meg, valamennyi legális változás csak ettől a csoporttól indulhat el. Nem úgy, mint a decentralizált rendszerekben! Itt ugyanis az iskolák szintjén, a regionális szinten és a központból egyaránt megjelennek a változásokat generáló döntések. Eképpen sokszor nem lehet az egyes változások kezdetét és végét megállapítani: a fejlődés képe folyamatos ezeken a területeken.

45. Dr. Kálmán György: Reform, ifjúságpolitika, felügyelet. Tanévelőkészítő tanácskozások. Művelődésügyi Minisztérium közoktatási főosztály, általános iskolai osztály, MM. 35. o. (sokszorosítás), 1970. OPKM.

46. Ilyen például a már hivatkozott, jól ismert Kondratyev-féle elmélet is.

47. Margaret S. Archer: Social Origins of Educational Systems. London and Beverly Hills. Sage. 1979. Magyarul ismer-teti Halász Gábor a Szociológia 1982. 1. számában 165–171. o.

A központosított tanügyigazgatási rendszerekben a változások mindig egy jól leírható döntéssel kezdődnek és zárulnak. E rendszerek jellemzője a „stop-go” típusú szabályozás. Az oktatáspolitikai központja változtatási tilalmat léptet életbe („stop” fázis), majd ezt feloldja, s csak ekkor nyílik mód a reformra, („go” fázis). A fejlesztés időszakának a végét ismét egy döntés húzza meg, s következik a végrehajtás időszaka, a „stop” fázis.

Ám bármennyire is egyszerű a képlet, a valóság mindig bonyolultabb. Az archeri elmélet élesen elkülöníti egymástól a döntés-előkészítési és a végrehajtási periódusokat törvényhozatali, és a kormányzati-gouvernementális szféra aktivitását. Magyarországon a vizsgált időszakban – mint a többi szocialista típusú országban – e két terület köztudottan nem vált el élesen egymástól. Nemcsak arról van szó, hogy a parlament szerepe meglehetősen szerény volt, hanem főként arról, hogy az egypártrendszerben a párt nemcsak a döntés-előkészítést és a végrehajtást uralta, hanem az állami igazgatási gépezetet is. Látszik ez abból is, hogy a változásokat mindig a párt kezdeményezte, hiszen – témánk körében – valamennyi központi állami döntést megelőzőtt egy párthatározat. Így tehát a párthatározat végrehajtása felöleli az állami döntések előkészítésének és végrehajtásának periódusát is. Ennek következtében – elvileg – kétfajta fejlesztési típus figyelhető meg. Egyfelől így mozgalmi jellegű, amely éppen ezért természetesen kampány,⁴⁸ másfelől pedig az a jelenség, amelyet *Archer* a központosított igazgatású országokat elemezve ír le. Ciklusokat mindkét típus egyaránt gerjeszthet.

Az egyik típus tehát az, amit az általános iskolai lemorzsolódás esetén igyekeztem bemutatni, tehát azt, hogy nem a formálisan meghozott állami döntések váltják ki a szelekció visszaszorítását. A gyakorlatban ugyanis még az állami döntések megszületése előtti időszakban kimutatható a párthatározatban leírt kívánatos jelenség. Tehát a párthatározat váltja ki a jelenséget és nem az állami szférában hozott döntés. Minthogy a fejlesztő lépéseket főként a mozgalmi és csak részben a kormányzati szféra vezérli, ennek következtében a ciklus a kampányok jellegzetességeit mutatja. A kampány kezdete mindig jól érzékelhető, de a vége, a „stop” fázis jóval legnehezebben körvonalazható, mint az archeri elméletben leírtak. Ugyanis csak a legritkább esetben van szó politikai tiltásról, sokkal gyakoribb a kampány kifulladás. Különösen az időponthoz nem köthető vagy a teljes megoldást nem kínáló területeken, mint például a kimaradások, bukások megszüntetése vagy a műveltség általánossá tétele. Sem a párt, sem az oktatási kormányzat egyszer sem jelentette be például, hogy már lehet újítani, vagy elérték a társadalom kívánt műveltségi szintjét, vagy azt, hogy mindkét célkitűzés teljesíthetetlen. A „stop” fázis tehát – az elmélettel ellentétben – nem köthető döntéshez.

A fejlesztés másik típusa azonban leírható az archeri modellel: a „stop” és a „go” fázis egy-egy döntéshez köthető, például a tananyagreform esetében. A fejlesztési folyamat leállításának azonban a politikai okokon kívül technikai korlátai is lehetnek. Az a valószínű, hogy a tananyagreform kampánya alatt az iskolákban – legalábbis formálisan – az új teológiák szellemében dolgoznak. A kampány elülte után az új tananyagot, az új szellemiséget csak az új, a reformtankönyvek rögzítik. Az érdemi tantervi vitát tehát a tankönyvek kiadása előtt be kell rekeszteni.

Az iskolarendszerű felnőttoktatás feltehetőleg mindkét típus jegyeit magán hordozza, ahogy a tananyagreformok és az iskolai lemorzsolódás esetében is. További kérdés, mi az oka annak, hogy az oktatáspolitikai központja változtatásokat kezdeményez.

Az (oktatás)politika központjában lévők – megítélésem szerint – általában két okból döntenek. Vagy azért, mert még a változtatási tilalom időszakában oly sok, egymástól független területről és helyről származó feszültség tudatosodott bennük, hogy már attól tartanak, a további megoldatlan problémák destabilizálhatják a rendszert. Vagy pedig a központi szinten helyet foglalók a saját fejlesztési elképzeléseik szerint maguk kezdeményezik a változásokat.

Ez utóbbi lehetőség adja meg – az elmélet szerint – a központosított irányítású rendszerek előnyét a társadalmi berendezkedéstől függetlenül. Ugyanis modernizációs programok végrehajtására, a társadalmi erőforrások céltudatos felhasználására, egységes ideológiák uralmának fenntartá-

48. Soós Károly Attila: Terv, kampány, pénz. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986.

sára, a nemzeti kisebbségek asszimilálására igen alkalmas a felülről lefelé szervezett irányítási mód. Ám a központi célok megvalósítása érdekében történő összpontosítás lehetőségének nagy ára van: a társadalom instabillá válik, hiszen változtatások követik egymást, mégpedig olyanok, amelyek fontosságáról az érintettek nem feltétlenül vannak meggyőződve. A decentralizált építkezésű rendszerek alkalmatlanok utolérési programok megvalósítására. Igen nehezen, sok esetben egyáltalán nem mozgatható meg a kívánt mértékben a társadalom, ám sokak szemében e hátrányos tulajdonságokat kiegyenlíti az a tény, hogy ezek a társadalmak igen stabilak, nem a politika uralja a hétköznapiakat. (Ne feledjük, a fentiekben ideáltípusokról beszéltünk, hiszen valamennyi decentralizált rendszerben is van központosított elem, amely ciklust generál.)

Valamennyi központosított rendszernek szüksége van a ciklikus változásra, ugyanis a folyamatos döntéshozatal-végrehajtás a rendszer kikerülhetetlen destabilizálását, a politikai kontroll gyengülését jelentené. Az élesen megkülönböztetett lépésekkel a fejlesztés tárgya és egyben a rendszer is kontroll alatt tartható. Ám mindennek a szakaszos fejlődés a következménye.

A szakaszos fejlődés tüneteit mutató három jelenséget, a központosított igazgatás következményeként értelmezzük. Mindhármát egy-egy modernizációs, a helyi igények fölött jelentkező, a spontán folyamatokat elvető, tudatosan szervezett politika termékeként kezeljük, melyek a honi közoktatásügy vizsgált időszakában magától értetődően megjelentek.

Nagy vonalakban láttuk tehát, hogy a felnőttoktatás fejlesztése a vizsgált időszakban erősen függ a politikától, valamint, hogy makroszinten az iskolarendszer részévé vált. E jegyek alapján két irányban kell a továbbiakban elindulnunk. Egyfelől meg kell vizsgálnunk, hogy a felnőttoktatás miképpen integrálódott az iskolarendszerbe, másfelől pedig azt, hogy egy-egy ciklus miképpen szerveződik.

Ha ugyanis, az iskolarendszerű felnőttoktatás nem integrálódik az iskolarendszer struktúrájába, nem szenvedheti el azokat a változásokat sem, amelyek az iskolarendszer egészét érintik. Az iskolarendszerű felnőttoktatás történeti gyökereihez kell tehát visszanyúlnunk, egészen a múlt század végéhez. Majd innét az ötvenes évek közepéig célszerű követni az integrálódás lépéseit. A ciklus finomszerkezetének bemutatásához – elvileg ugyan bármelyik ciklust választhatnánk, ám – a hatvanas és a hetvenes évek ciklusainak genezisének elemezzük.

II. rész. A felnőttoktatás integrálódása az iskolarendszerbe

1. Az integrációt megelőző évek

A dolgozók iskoláinak megteremtését a felnőttoktatás minden művelője a háború befejezését követő időszakra teszi, s többnyire oly fordulatszerűnek, mondhatni forradalminak tekinti, hogy a munka melletti oktatás intézményesülése Magyarországon úgyszólván minden előzmény nélkülinek tűnik.⁴⁹ Pedig, mint minden társadalmi esemény, ez sem eredet nélküli.

Milyen *nem volt* a dolgozók iskolarendszerű oktatása? Megtudjuk az 1945 utáni és 1989 előtti bírálatokból, hogy mi is az, ami a mai iskolarendszerbe tagolódott felnőttoktatást megkülönbözteti korábbi helyzetétől. „Hazánkban a felszabadulás előtt *tömegeket mozgató* felnőttoktatás nem volt”⁵⁰ (S. G. kiemelése.) – jelentette ki egy művelődésügyi minisztériumi tisztviselő az ötvenes-hatvanas évek oktatási reformja idején, amikor százazreket mozgató országos kampányt szerveztek.⁵¹ A második világháború előtt Magyarországon, akárcsak Európa nyugati felén, nem létezett a dolgozók számára iskolarendszerű oktatás, ami a középiskolai vagy annál magasabb szintű oktatást illeti. Ám az analfabétizmus megszüntetésére – elsősorban Európa elmaradottabb régióiban – már ekkor is állami intervenciók indultak. Hazánkban is szerveztek ilyen kampányokat még a XIX. században.

A XIX. századi Európában az analfabétizmus intézményes enyhítésének, a nemzeti egységnek, a nemzeti felemelkedésnek feltételét az állami tömegoktatás kiépítésében látták.⁵² A kormányzat a népoktatás megteremtésével közel egy időben szervezte meg a tanköteles koron túli népesség írás-olvasás tanítását, valamint a gazdálkodáshoz szükséges elemi ismeretek oktatását és az egészségügyi felvilágosítást. Az a meggyőződés húzódott meg e szándék mögött, hogy a felnőtt lakosságra is kiterjesszék azokat az elveket és értékeket, amelyek teljesülését a népiskoláktól várták. Nem meglepő, hogy közvetlenül a Kiegyezést követően született meg a népiskoláról szóló törvény,⁵³ s nem sokkal a törvény elfogadása után szerveződött az első, a kormányzat által támogatott, költségvetésből finanszírozott felnőttoktatási kampány, amely azonban nem tekinthető isko-

49. E jelenség magyarázata elsősorban abban keresendő, hogy a felnőttoktatás 1945 utáni fejlődését meghatározóan párt-, illetve kormányzati politika vezérelte és nem a spontánnak tekinthető kezdeményezések. Ezért nem meglepő, hogy az ország, a társadalom gazdasági-politikai berendezkedését igazoló ideológia szerves részeként jelent meg a felnőttoktatásnak mint intézménynek a jelentősége, jogossága.

Tisztán látható ez a tünet például egy, a hatvanas évek elejéről származó Politikai dokumentum indító mondataiban is.

„A felnőttoktatás kialakulása, sorsa, a munkásmozgalom kibontakozásával indult útjára Európa szerte. Ezek a kezdeményezések azonban csak gyenge hajtások voltak, és a burzsoá társadalom, ahol csak tehette, elsorvasztotta őket. Kibontakozása, kivirágzása, a nagy októberi szocialista forradalom győzelmével kezdődik, és a szocializmus, majd a kommunizmus építése időszakában nagy minőségi és mennyiségi eredmények jelzik, hogy az osztály nélküli, szabad társadalom nélkülözhetetlen velejárója.”

Beszámoló felnőttoktatásunk helyzetéről. Elhangzott a Pedagógusok Szakszervezetének központi vezetőségi ülésén, 1962. május 7-én. = *Mezei Béla* (szerk.): A felnőttoktatás tapasztalatai. Táncsis Könyvkiadó, Budapest, 1963. Tanuljunk egymástól. A Pedagógusok Szakszervezete Központi Vezetősége tapasztalatcsere kiadványsorozata 15. o.

50. Művelődésügyi Minisztérium közép fokú oktatási főosztály: A dolgozók iskoláinak helyzete, továbbfejlesztésének tartalmi és szervezeti kérdései, 1960. március 21.

51. A kampány tetőzésekor, az 1963/64-es tanévben az általános iskolában 116 670, a közép fokú oktatásban az 1964/65-ös tanévben 186 138 felnőtt tanult. L. *Kurucz Dezső* (szerk.): Statisztikai tájékoztató 1970/71 alsó fokú oktatás. Művelődésügyi Minisztérium statisztikai osztálya, Budapest, 1971. (Továbbiakban: Kurucz 1971.) *Luczai Zoltánné* (szerk.): Statisztikai tájékoztató 1970/71. közép fokú oktatás, Művelődésügyi Minisztérium statisztikai osztálya, Budapest, 1971.

52. *Francisco O. Ramirez – John Boti*: European Origins and Worldwide Institutionalization. = Sociology of Education, 1987. No. 1.

53. 1868. évi XXXVIII. Trv.

larendszerűnek.⁵⁴ Az állami beavatkozást az elmaradottsággal indokolták. A központi akcióktól várták az írni-olvasni tudás elterjedését s ennek hatására a társadalom és a gazdaság modernizálódását.

„... ha nemzetünk zömét Németország, Norvégia, Helvétia, az észak-amerikai Egyesült-Államok köznépevel összehasonlítjuk, mely államokban már, különösen a négy elsőben, csaknem mindenki oly mértékben kiképzett, miszerint nem csak, hogy tud olvasni, de olvas is folytonosan, részint munkaszünetes óráinál unalmát üzendő, részint hogy a közügyekben részt vehessen, hogy foglalkozásaiban több szakismerettel járhasson el, hogy keresetét jövődelmezőbbé tegye, vagy végre mélyebben hatolhasson be még a vallásbéli tanok alapjába is.”⁵⁵

A kampány sikerét az írni-olvasni megtanított felnőttek után a tanítóknak kifizetett 2–2 forint alapján mérték. A logika kézenfekvő: ahányszor két forintot fizettek ki, annyi felnőtt jutott tűi az analfabétizmuson. A kormányzat 50 000 koronát fizetett ki összesen, tehát elvileg 25.000 ember tanul meg írni-olvasni. A pénz gyors fogyása, valamint a sajátos szabályozási mód váltotta ki a kampány leállítást. Nem lehetett ugyanis felmérni az írás és olvasás tényleges minőségét, de tudni lehetett, hogy komoly áttörésre nem lehet számítani. Ugyanakkor az elszámolás rendje csábított a korrupcióra is.

„Ismerünk például községet ... (ahol) ... a tanító megírja a bizonyítványt, hogy ennyi meg ennyi tanult írni és olvasni, jár ennyiszer 2 Ft az adópénztárból, ... a lelkész aláírja, mert segíteni akar a szegény tanítón, a bíró is oda nyomja a község pecsétjét ... (Ha a) tanító csakugyan tanított, növendékeik ismerik a betűket és az öreg imádságos könyvből nagy-nehezen kislábizálnak egyet-mást, sőt a nevüket is leírják szarkalábalakú girbe-gurba vonásokkal.”⁵⁶

A vallás- és közoktatásügyi miniszter körlevélben fejezte ki kétségeit a felnőttoktatási kampány eredményességével kapcsolatban. Kérdései az alábbiak voltak:

„... Mennyi hasznos sikere lehet a felnőttekre nézve az olvasás-írás tanításának; vajon van-e kilátás, hogy az ebbéli csekély gyakorlási ismeret maradandó annyira, hogy a felnőtt gondolatát írásban képes lesz ezentúl kifejezni, s az olvasás segítségével ismereteit gyarapítani?” „...Az általános ismeretek gyarapítása végett tanított tárgyaknak maradt-e még valamelyest nyoma, és lehet-e ennek állandósítására számítani?”⁵⁷

Az ilyen és efféle érvek hatására az állami költségvetésből nem fordítottak többet az alfabetizációs tanfolyamokra, s így a kampány természetesen gyorsan befejeződött.

Egy másik alfabetizációs kampány (talán a következő) jóval az első világháborút követően kezdődött.⁵⁸ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium népművelési ügyosztálya az 1925/26-os tanévben az általános ismeretterjesztő és alap-ismeretterjesztő tanfolyamok mellett 126 tanfolyamot szervezett analfabéták számára. Az állami beavatkozás vitathatatlan jegyeként értelmezhetők a honvédségben rendszeresített ilyen tanfolyamok is.⁵⁹

„A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium gondoskodott arról is, hogy a felnőtt analfabéták számára külön ABC és külön olvasókönyv szerkesztessék és adassék ki.”⁶⁰

54. *Kotnyek István*: Az első országos felnőttoktatási akció Magyarországon (1870–1875). = Pedagógiai Szemle, 1976. 8. sz.

55. *Kérégyártó Elek*: A felnőttek oktatását eszközrendőnek ügyvöt! = Néptanítók Lapja, 1871. 12. sz. 193. o.

56. Kérdés persze, hogy a község vezetői miért hajlanak a megszolgáltatlan pénzek kifizettetésére. Az idézet szerzője szerint „Ismerünk például községet, amely nem díjazza kellőképpen tanítóját, de átlátja, hogy jobb sorsra érdemes”, hadd kapjon tehát az állami pénzből. *Dr. Császár Károly*: A felnőttek oktatása. = Magyar Tanügy, 1874, 341–342. o.

57. 1874. február 18-án jelent meg a körlevél. Uo. 340. o.

58. „A háborús iskoláztatás hiányai és a népléleknek az a kedvezőtlen alakulása, amely a háború és a forradalmak hatásaként egyes vidékeken mutatkozott, égető nemzeti és korszükségletté tette az iskolán kívüli népművelést. Ez kettős feladat volt: egyfelől szorosabb megkötöttség nélkül, de azért tervszerűen, szervezett formában pótolni az iskoláztatás után maradt hiányokat, másfelől pedig azoknak, akik az egyes iskolafajokat elvégezték, továbbművelését szolgálni a legmagasabb fokig.” *Fináczy Ernő, Kornis Gyula, Kemény Ferenc* (szerk.): Magyar Pedagógiai Lexikon. Révai Kiadása, Budapest, 1934. 1. kötet. 962. o.

59. Ugyanott.

60. *Kornis Gyula*: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1927. 73–76. o.

Az állam által szervezett kampányok erőteljesen hozzájárultak ahhoz, hogy elsősorban az ipari munkásság körében az analfabéták aránya visszaszorult, és megközelítette az iparosodottabb társadalmak szintjét.

Míg az analfabéták aránya 1920-ban – a 10 évesnél idősebb lakosságból – Magyarországon 13,0, Csehszlovákiában 5,5, Lengyelországban (1921-ben) 32,7 itt százalék volt, addig 1930-ban ezek a mutatók a következőképpen festettek: 4,1 Csehszlovákiában, 24,6 Lengyelországban és 9,3 Magyarországon.⁶¹

Az analfabéta felnőtteknek szánt tanfolyamok ebben az időszakban sem szervezetükben, sem tartalmukban nem kapcsolódtak a nappali képzéshez. Az iskolarendszertől elkülönülve jelentek meg az iskolai oktatásban részt nem vett felnőtteknek szervezett, kulturális minimumot nyújtó tanfolyamok. A középfokú és középiskolai oktatás esetében azonban már más a helyzet.

A felnövekvő generációk polgári és gimnáziumi típusú iskoláinak tananyagát messze nem lehetett kulturális minimumnak tekinteni, ez alapvetően szelektív természetű volt. Ezekben az intézményekben ugyanis speciális ismereteket oktattak a kiválasztott-kiválogatott tanulóknak, akik majd eltérő presztízsű, más és más távlatokat nyújtó foglalkozásokat töltöttek be. Azaz eldől, hogy ki hová kerül, ha megtanulta a tananyagot, ha megfelelő bizonyítványt tud szerezni: olyat, amelynek minősítő ereje van.

A vizsgaképes tudás elsajátításához azonban nem kellett feltétlenül iskolába járni, ugyanis a tananyagból magánvizsgákon is számot lehetett adni. Ez volt az a pont, ahol a felnőttoktatás a nappali képzéshez kapcsolódhatott. A magánvizsgák rendszere kapcsolta a felnőttoktatást az iskolarendszerbe. Ki-ki egymaga is felkészülhetett magánvizsgáira, de a legkülönbözőbb szervezésű vizsga-előkészítő kurzusokon is részt vehetett.

Már az első világháború előtt ún. munkásgimnáziumokat szerveztek, hogy a dolgozók a polgári iskolai magánvizsgára felkészülhessenek. 1905 és 1914 között például Debrecenben évente huszonöten tették le a polgári iskolai magánvizsgát.⁶² A magánvizsga rendszer tette lehetővé a magániskolák működését is. Tudunk arról, hogy egyes gyárakhoz kapcsolódva, intézményes, több éves oktatást szerveztek a tőkések a munkásoknak. A Rimamurányi Rt. birtokában lévő ózdi iskolában például négyéves, munka melletti oktatást szerveztek a bányászoknak, akikből az iskola elvégzése után többnyire középvezető lett.⁶³

A magánvizsgán szerzett végzettség érvénye természetesen megegyezett a nappali végzettséggel. Az azonosságot vizsgabizottságok garantálták, így legitimációs feszültségek nem keletkeztek. Sem formai, sem tartalmi szempontból nem volt számottevő különbség a nappali tagozaton tanuló diák és bármely felnőtt bizonyítványa között.⁶⁴

61. Csernok Attila – Ehrich Éva – Szilágyi György: *Infrastruktúra (Korok és országok)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.

62. Mervó Zoltánné: *A felnőttoktatás egyes kérdései a debreceni munkás-gimnáziumban (1909-1914) = Bajkó Mátyás (szerk.): Hajdu-Bihari iskolatörténeti dolgozatok*. Debrecen, 1974.

Talán éppen a magánvizsgák rendszere volt az egyik eszköze annak, amit az 1. sz. jegyzetben hivatkozott forrás szerzője a burzsoá társadalom ellenséges jellegének tulajdonít.

Felkai László: *A szabadoktatás pécsi kongresszusa 1907-ben és az iskolán kívüli oktatás korabeli történetének áttekintése*. = *Pedagógiai Szemle*, 1954. 4–5. sz. 317–487. o.; ugyanő: *Neveléstörténeti kutatások a magyarországi felnőttoktatás kezdeteiről*. = Kiss Árpád (szerk.): *Neveléstörténet és szocialista pedagógia*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1968. Továbbá: a dolgozatban tárgyalt időszak andragógiai szempontú értékelését lásd *Durkó Mátyás: A felnőttnevelés és népművelés*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968. elsősorban a 18 és 50. oldalak között.

63. Soltész József: *A ózdi középiskolai felnőttoktatás fejlődéstörténete*. = Azary Béla – Gaál Gyula – Lázár István – dr. Simon István (szerk.): *Borsodi Pedagógiai Pályamunkák*, Miskolc, 1978.

64. A fentebb bemutatott rendszer volt a meghatározó jelentőségű, mégis az első világháború után a megfelelő végzettség megszerzésének fel- lazultabb formái is megjelentek egy rövid időre. Az Országos Menekültügyi Hivatal az állástalan és az elcsatolt területekről származó köztisztviselők és katonatisztek számára átképző tanfolyamokat szervezett, például a kecskeméti Fiú Felső Kereskedelmi Iskolában az 1920/21. és az 1921/22. tanévben. L. Kecskemét városi Fiú Felső Kereskedelmi Iskolájának XI-ik évi Értesítője az 1920–21. iskolai évről. Közli: Dr. Hajnóczy Iván, E. C. igazgató.

A nappali képzés a világon mindenütt a társadalom alsó szeleteiben élők, a parasztok, a munkások és az alsó középosztálybeliek gyerekei között szelektált, és ezt teszi ma is. Nem okoz meglepetést, hogy hasonlóképpen működtek a magánvizsgák is. Érthető: akik nem, vagy nehezen végeztek el a nappali iskolákat, azoknak magánúton is – immár felnőttként – hasonló gondokkal kellett szembenéznük. Mindezt tetézték az anyagi megkötöttségek.

„A tankönyveket, a tanárokat és a magas vizsgadíjakat az egyszerű munkás nem tudta megfizetni még akkor sem, ha kedvet és tehetséget érzett magában a tanuláshoz. A magánvizsgákat is szigorú engedélyekhez kötötték...”⁶⁵

Egyetértünk a neveléstörténész helyzetleírásával:

„A felszabadulás előtt is jelentkezhetek felnőttek magánvizsgákra (polgári iskolába, kevesebben gimnáziumokba) ..., de szervezett támogatás és kedvezmény nélkül vizsgáztak a rendeskorúak számára előírt tananyagból”⁶⁶ (S. G. kiemelése.)

Tehát már két ponton tudjuk, hogy milyen *nem* volt a felnőttoktatás a háború előtti években. Egyrészt nem mozgatott tömegeket, másrészt sem szervezett támogatást, sem kedvezményeket nem kaptak azok a dolgozók, akik a nappali végzettséggel jogilag azonos érvényű bizonyítványt kívántak szerezni.

2. Az integrálódás kezdeti szakasza

A második világháborút megelőző esztendőkből alapvetően megváltozott az előzőekben bemutatott kép. Létrejött az az intézményrendszer, amelyet a mai iskolarendszerű felnőttoktatás közvetlen előzményének tekinthetünk.

A harmincas évek a középiskolák reformját hozták Magyarországon. Előbb a gimnáziumot újíttatták meg,⁶⁷ majd nem sokkal a tanügyigazgatás reformja⁶⁸ után került sor a szakmai jellegű középiskolák jogi kereteinek kodifikálására.⁶⁹ Nos, ez utóbbi tette formálisan lehetővé a dolgozók esti képzésének a megteremtését.⁷⁰ A reformot kiváltó motívumok között kétségtelenül a tömegoktatás kiterjedésére adandó válasz emelendő ki, mint az iskolarendszer struktúrájára nyomást gyakorló tényező. Bel-, illetve oktatáspolitikai szempontból a reformsorozat, különösképpen a már említett gyakorlati irányú középiskola életre hívása azoknak a populista köröknek a győzelmeiként értelmezhető, amelyek szemben álltak a nagyiparral, s a gazdaság fejlődését a kisipar, illetve a közép nagyságú üzemek fejlesztésében látták. Mint ilyenek nemcsak a nagytőkében, hanem a magyar zsidóságban is látni vélték a maguk prosperitásának korlátait.⁷¹

Ezeket a folyamatokat erősítette fel a háborús készülődés és maga a háború. Ehhez a szükség-helyzethez igazították több ízben is – egy-egy rendelettel – például a képzés hagyományos rendjét, hogy mihamarabb a hadi gazdaságba kerülhessenek a friss bizonyítványt szerzett szakemberek. A kormányzat az ipari középiskolák és felső-ipariskolák utolsó éves tanulóinak szorgalmi ide-

65. Horváth Márton: A népi demokrácia közoktatási rendszere 1945–1948. Tankönyvkiadó, Budapest, 1975. 185. o.

66. Ugyanott

67. 1934: XI. tc.

68. 1935: VI. tc.

69. 1938: XII. tc.

70. A fentebb hivatkozott törvény 42. paragrafusának (3) bekezdése engedélyezi az iskolarendszerű felnőttoktatás megszervezését.

71. L. Jóbóru Magda: A köznevelés a Horthy-korszakban. Alsó és középfokú oktatás. Kossuth Könyvkiadó – Tankönyvkiadó, Budapest, 1972. Különösképp a 184–195. oldalak között. Továbbá: Nagy Péter Tibor: A magyar oktatás második államosítása. Educatio, Budapest, 1992.

jét 1943-ban a nyári üzemi gyakorlat rovására csökkentette.⁷² Hasonló logika szerint módosult a testnevelő tanárok intézményes képzése is.

A háborús években a testnevelő tanároktól érthetően nagy feladatokat vártak: a fiatalok fizikai állóképessége ekkor ugyanis stratégiai kérdés volt. Az iskolai mindennapi testnevelés bevezetésével⁷³ és a leventemozgalom megszervezésével a testnevelő tanárok iránt természetesen igencsak megnőtt a kereslet. Ám ezekben az években – nem meglepő – a kormányzat jóval kevesebb Testnevelési Főiskolát végzett fiatal tudott alkalmazni, mint amennyit szükségesnek ítélt, amennyi tervei valóra váltásához kellett, éppen ezért döntött a kormányzat arról, hogy végzettség nélkül a másod-, a harmad- és a negyedéves hallgatókat – ideiglenesen – tanári gyakorlatra küldi.⁷⁴

A szokatlan megoldások közé tartozott az iskolarendszerű felnőttoktatás bevezetése is. A felendülő (hadi)gazdaságban már helyet talált valamennyi érettségizett vezető, de a termelés még többet kívánt. A hiány számottevő enyhülését nem várhatta a kötött gazdaságban gondolkodó kormányzat a nappali tagozaton végzett fiatalok munkába állásától, mert kevesen voltak. Éppen ezért próbálkozott a vallás- és közoktatásügyi miniszter azzal, hogy – az oktatási rendszer építkezési elvét megsértve – a villamosipari és a gépipari *segédlevéllel* rendelkező felnőttek előtt megnyitotta a műszaki *középiskolák* felnőtt tagozatait.⁷⁵

Láthatóan nem kívánt a kormányzat a magánvizsga rendszer esetleges kibocsátásaira építeni. Rendszeres, adminisztratív eszközökkel ellenőrizhető – a nappali tagozat kötöttségeit idéző – oktatási formát hozott létre. Hogy ez az oktatási forma vonzó és – tegyük hozzá – elvégezhető legyen, csökkentették a magánvizsga alapját képező nappali tagozat tananyagát.⁷⁶ Ez volna az az intézkedés, amely a későbbi időszak jellegzetességét már hordozza: a bizonyítvány jellegét tekintve nincs különbség a nappali és a dolgozók középiskolája között, tartalmában azonban már igen.

Az iskolarendszerű felnőttoktatás rendjét nem találomra formálták meg. Már 1940-ben kísérleti jelleggel a vallás- és közoktatásügyi miniszter a felnőttek részére kereskedelmi középiskolai osztályok szervezését engedélyezte.⁷⁷ Az esti vagy a délelőtti órákban tartott tanórákon azok a 24 évnél idősebb férfiak vehettek részt, akik már kereskedelmi vagy közgazdasági pályán működtek.

Hogyan kerülhetett sor arra, hogy felnőtt férfiak olyan posztokat töltsenek be, amelyekre nem volt meg a korábban elengedhetetlen képzettségük? Nyilván azokról van itt szó, akik a gazdasági életből kiszorított zsidók helyét töltötték be és azokról, akik a visszacsatolt területeken az újonnan szerveződő gazdasági-igazgatási szervezetekben megfelelő végzettség nélkül is el tudtak helyezkedni.

E felnőttek hetente hat alkalommal napi négy órát töltöttek el az iskolában. Ám ennyi idő kevésnek bizonyult, hogy a nappali tagozaton tanulók számára előírt tananyagot elsajátíthassák. A

72. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 8950/1943. VKM rendelete egyes ipari középiskolákban és felső-ipari iskolákban az utolsó évfolyam szorgalmi idejének megrövidítése tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1943. 11. sz. „A gépipari, a vegyipari, a szövő-fonóipari, a villamosipari és az építőipari középiskolában a negyedik osztály, továbbá a felső-ipari iskolában a gépészeti, a szerelőipari, a vegyipari, a villamosipari az építőipari tagozatban a harmadik osztály szorgalmi ideje az 1943/44. iskolaévben az 1943. évi június hó 1. napjától az 1943. évi december hó 31. napjáig tart.” Uo. 255. o.

73. „A VKM az 1941/42. tanév második félévétől a mindennapos testnevelés átmeneti megoldásaként tervbe vette a mindennapos félórás testnevelés bevezetését a fiú közép- és középfokú iskolákban.” 181.893/1941. IXX. 2. sz. VKM közleménye.

74. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 8480/1943. VKM rendelete a m. kir. Testnevelési Főiskola tanulmányi és vizsgálati rendjének ideiglenes módosítása, továbbá a másod-, harmad- és negyedéves hallgatóinak ideiglenes tanári gyakorlatra bocsátása tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1943. 6. sz.

75. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 86500/1941. VKM V. 2. sz. rendelete a villamosipari középiskolában a felnőttek osztályának megszervezéséről és tanulmányi rendjéről. Hivatalos Közlöny, 1942. 2. sz. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 86600/1941. VKM V. 2. sz. rendelete a gépipari középiskolákban a felnőttek osztályának megszervezéséről és tanulmányi rendjéről. Forrás: ugyanott.

76. Lásd az előbbi jegyzetet.

77. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 66200/1940. V. 2. számú rendelete a kereskedelmi középiskolákban a felnőttek osztályának (tagozatának) megszervezéséről és tanulmányi rendjéről. Hivatalos Közlöny, 1940. 23. sz.

miniszter könnyítéseket tett. Például a német nyelv kötelező oktatásán kívül nem kívánta meg sem a második idegen nyelv, sem a rendkívüli tárgyak oktatását. Ugyanakkor újfajta, ekkor még idegenül csengő pedagógiai elveket hirdetett meg:

„A csökkentett óraszámú tárgyakban az iskolai begyakorlás mértékét le kell számítani és csökkenteni kell a könyv nélkül megtanulásra szánt anyagot (költemények adatok stb.) ... A házi írásbeli feladatok mennyiségét valamennyi tárgyban a lehetőség szerint csökkenteni kell.”⁷⁸

A nappali képzés mintájára szervezett felnőttoktatás bevezetésével nyomban legitimációs feszültség keletkezett a csak iskolában megszerezhető „tudás” és a tanulmányokat lezáró, lényegében a megfelelő tudást igazoló „bizonyítvány” között. Bár az elsajátítandó tananyag, a követelmény szintje alacsonyabb volt a nappali iskoláénál, a bizonyítvány jellege mégis azonos volt. A képzés végén érettségi vizsgát tettek a felnőttek, az okmányon azonban ekkor még feltüntették, hogy a felnőtt tagozaton tanultak.

Ettől az időtől számítható a kétféle oktatáspolitikai törekvés megjelenése, és erre az időszakra vezethető vissza a „tudás” versus „bizonyítvány” konfrontációk máig tartó sorozata.

Az egyik – a hagyományos iskolarendszer szerveződési elvét valló – nézet szerint az iskolai végzettség alapja nem lehet más, mint a nappali képzésrendszer által közvetített tudás. Azokon a területeken, ahol nincs szükség semmiféle bizonyítványra, ott elegendő a pusztán tudás, ahogy azt az analfabéták számára szervezett tanfolyamok esetében már láttuk. Ahová pedig speciális ismeretek szükségesek, a tudást bizonyítvánnyal szükséges igazolni.⁷⁹

A másik nézetrendszer képviselői nem az iskolában megszerezhető tudásra helyezik a hangsúlyt, hanem az iskolai tanulmányokat lezáró formális végzettségre. E nézetcsoporthoz gazdaságpolitikai és társadalompolitikai érvekkel találkozunk. A gondolkör képviselői megegyeznek abban, hogy a hagyományos képzés nem működik kielégítően. A gazdasági munkaerőgazdálkodási logika szerint, a fiatalok nem kellő számban és nem az adott helyzetnek megfelelő szakképzettséggel lépnek ki az iskolarendszerből. Hogy munkaerő is és hagyományos iskolai végzettség is legyen, a termelés érdekeit követők arra törekszenek, hogy idő előtt bizonyítványt adjanak ki. E nézetek képviselői rendszerint szövetségeseket találnak azokban a társadalompolitikuskban, akik úgy vélik, hogy az iskolai tudás alapján kiadott, társadalmi előnyöket anticipáló bizonyítvány rendszere alapvetően antidemokratikus gyakorlatot takar. A társadalom képe azt mutatja, hogy a magasabb iskolai képzésből és a magasabb presztízsű állásokból kiszorultak a társadalom alsó szeleteiben élők.⁸⁰ Mindez azért van, mert nem tekintik sem a képességet, sem a rátermettséget az iskolai élet meghatározó elemének csak a „tudást”. Később látni fogjuk, hogy – már a háború után – a társadalomátalakító törekvések hirdetői elsősorban a „bizonyítvány” és jóval kevésbé az iskola közvetítette „tudás” felé fordulnak. A rendhagyó képzési formák sokaságát vezetik be: fellazul a hagyományos iskolarendszer.

3. A teljes integrálódás ciklusokkal

3.1. Rendkívüli helyzetben – rendhagyó képzés

A háborús pusztítások következtében nemcsak szellemi és anyagi javak semmisültek meg, hanem a társadalom hagyományos intézményei is szétzilálódtak, közöttük az államigazgatás intézményei is. Az újrakezdés egyet jelentett a helyreállítás megkezdésével és az államigazgatás kiépítésével, a társadalom életének megszervezésével. Az akkori szükséghelyzetben a megszokottól gyökeresen eltérő intézkedéseket kellett és lehetett hozni. Az iskolarendszert megkerülő képzés kiterjesztése is ezen intézkedések közé tartozott.

78. Ugyanott 447. o.

79. A tudás és a szelekció összefüggéseiről lásd Lukács Péter: Színvonal és szelekció. Educatio, Budapest, 1991.

80. Tiszta érvrendszert fejt ki Dr. Földes Ferenc: Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. Csepél, Budapest, 1941.

Alig pár hónappal a háború befejezése után több okból is elfogadottá vált a politikai pártok vezetői körében az újabb rendkívüli képzési forma bevezetése.⁸¹ Egyrészt a már „felelős állásokba helyezett, ... a városokban szolgálatot teljesítő közigazgatási, közüzemi és rendőrségi”⁸² tisztviselőknek sok esetben nem volt meg sem a megfelelő iskolai végzettségük, sem a képzettségük. Kiemelésükben nyilvánvalóan nem a szakképzettségük, hanem a politikai irányultságuk volt a meghatározó. Utólag kellett tehát a képzés feltételeit számukra megteremteni. Minthogy a régi közigazgatásban dolgozók nagy többsége a háború utolsó hónapjaiban elhagyta az országot, és az itthon maradottak egy része kompromittálódott, eleve hiány mutatkozott köztisztviselőkben. A feszültség enyhítésére éppen ezért a tervek szerint egy-két éves esti tanfolyamon „a következő két-három évben 5–10 000 ... közigazgatási tisztviselőt”⁸³ képeztek ki.

A politikusok döntéseiben másrészt szerepet játszottak a gazdaság újjáépítésének szempontjai is. Úgy látták, hogy „az újjáépítés sikere érdekében szükséges, hogy megfelelő számú, jól kiképzett technikus káder álljon rendelkezésre”.⁸⁴ Hogy valóban így legyen, esti tanfolyamok szervezését javasolták. Továbbá: „... mezőgazdaságunk újjászervezésének lehetőségét abban látják a pártok megbízottai, *ha rövid idő alatt megfelelő kiképzésben részesült ... értelmiségiek állnak rendelkezésre.*”⁸⁵ (S. G. kiemelése.) Szükség volt tehát a rövidített képzési idejű esti tanfolyamok rendszerére.

A politikusok akkor úgy látták, hogy a hiányhelyzet megszüntetését és a társadalom új alapon való berendezését együtt kell megszervezni. Minthogy az 1945-ben induló „köznevelési reform hatását csak hosszú idő múlva fogja éreztetni, addig is *sürgős szükség mutatkozik arra, hogy a legközelebbi évek folyamán munkás- és parasztszármazásúakat intézményesen előkészítsünk az értelmiségi pályákra.*”⁸⁶ (S. G. kiemelése.)

A pártközi értekezlet után jelent meg az első rendelet, amely alapján az államigazgatás leendő tagjai tanulmányi kedvezményeket kaphattak.⁸⁷ Nem kellett a teljes képzési időt letölteni a felsőoktatási intézményekben, ha bizonyíthatóan valamely külső ok gátolta a joghallgató tanulmányai befejezésében. Például ha tényleges katonai szolgálatot teljesített, hadifogságba esett, internálták, gettóba költöztették, vagy ha pusztán a közlekedés megakadása miatt képtelen volt az egyetemen megjelenni. A „tanulmányaikban *önhibájukon kívül* akadályozott joghallgatók kedvezménye”⁸⁸ (S. G. kiemelése.) jelentősnek mondható. Az 1944/45. tanulmányi év két szemeszterét beszámíthatták, valamint nem többet, mint négy félévet elengedhettek.

A hagyományos iskolarendszer fellazulásának jegyeként kezeljük az 1945 októberében megjelent vallás- és közoktatásügyi miniszteri (VKM) rendeletet, amely lehetővé tette, hogy a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi karán munkásoknak esti tanfolyamokat és szemináriumokat szervezzenek.⁸⁹ A Szovjetunióban a húszas-harmincas években működő

81. Forrás: A Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt és a Szakszervezeti Tanács pártközi értekezletének előterjesztése a miniszterelnökhöz a felnőttoktatásról. (dátum nélkül) = Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról (1945–1948). Összeállította: *Dancs Istvánné*. Források a magyar népi demokrácia történetéhez III. kötet, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 119–122. o. *Benő Kálmán* közlése szerint az értekezletet 1945. augusztus 1-jén tartották meg. L. *Benő Kálmán*: Az iskolarendszerű felnőttoktatás néhány problémája 1945–1948 között. Magyar Pedagógia, 1970. 2. sz. 186. o.

82. Uo. 120. o.

83. Uo. 120. o.

84. Uo. 120. o.

85. Uo. 121. o.

86. Uo. 120. o.

87. Az ideiglenes nemzeti kormány 5100/1945. M. E. számú rendelete a tanulmányaikban *önhibájukon kívül* akadályozott joghallgatók tanulmányi kedvezménye tárgyában. = Köznevelés, 1945. 5. sz.

88. Uo.

89. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 42440/1945. sz. rendelete a budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi karán tartandó esti munkástanfolyam és munkásszeminárium szabályzatának közzététele tárgyában. = Köznevelés, 1945. 8. sz.

munkásfakultásokhoz⁹⁰ – „rabfak”-hoz – hasonlítható oktatásban azok a szervezett munkások vettek részt, akik az egyetemi tanulmányok megkezdéséhez szükséges végzettséggel nem rendelkeztek.

A háború előtt magától értetődőnek tűnt, hogy csak az mehetett felsőfokú tanintézetbe, aki az érettségi vizsgákon számot adott tudásáról. A háború után azonban a „tudás” helyébe a jóval nehezebben megítélhető és így igazgatási szempontból igencsak nehezen kezelhető „képesség” lépett, továbbá: a szakigazgatási szerv, a VKM szerepét ebben az esetben egy politikai szervezet vette át. Ugyanis csak az Országos Szakszervezeti Tanács bizonyíthatta, hogy a pályázó munkásnak a „tanfolyam végzéséhez szükséges szellemi képessége megvan”.⁹¹

Pár hónappal később egy miniszterelnöki rendelet valamennyi felsőoktatási intézményre kiterjesztette a munkástanfolyamok és munkásszemináriumok rendszerét.⁹² Ezeken a tanfolyamokon azok a 20–45 éves személyek vehettek részt, akik az „egyetemi (főiskolai) tanulmányok folytatásához szükséges iskolai tanulmányokat *önhibájukon kívül* nem végezheték el...”⁹³ (S. G. kiemelése.)

Ebben a szövegösszefüggésben az „önhiba” jelenthet egyfelől valamely objektív okra visszavezethető akadályoztatást, mint korábban a joghallgatók esetében láttuk, de jelenthet ugyanakkor nehezen meghatározható körülményre való hivatkozást is. Az utóbbi értelmezés a valószínűbb, mivel a jogszabály legalább a népiskola VI. osztályának elvégzését tekinti a tanfolyamra jelentkezés feltételének. A háború ugyanis rövidebb ideig tartott, mint a nyolcéves középiskolai képzés. Nehéz tehát a háborúra fogni, hogy ki miért nem érettségizett.

Ha még bizonytalanok lehetnénk abban, hogy az előbbi rendelet szövegezése kényszer szülte megfontolásokat tükröz-e vagy pedig társadalom- politikai törekvéseket – mint a munkás szemináriumokról szóló rendelet esetében olvashattuk –, afelől nem lehet kétségünk, hogy a dolgozók „középfokú iskolai és középiskolai” tanulmányait szabályozó rendelet a már egyértelműen meghirdetett társadalompolitika szellemében született meg.⁹⁴ A vallás és közoktatásügyi miniszter a végrehajtási utasítás méltatásában azt mondta, hogy:

„A dolgozók iskolái ... súlyos igazságtalanságokat tesznek jóvá: utólagos tanulási alkalmat nyújtanak azoknak a felnőtt kenyérkeresőknek, akik az *elmúlt rendszer hibájából* nem jutottak olyan iskolázottsághoz, amelyhez pedig általában megkívánt szellemi képességgel rendelkeztek.”⁹⁵ (S. G. kiemelése.)

Az „önhiba” itt már olyasmit jelent, ami individuális szinten nem fogható meg, amiért az egyén alig, a korábbi rendszer viszont totálisan felelőssé tehető. Az igazságérzet oly erősnek bizonyult, hogy az iskolarendszer hagyományos építkezési elvét meg lehetett sérteni és szabályait fel lehetett rúgni.

A nehezen megragadható, születéstől meglévő szellemi képességek kibontakoztatásának természetfilozófiai jellegű programja mellett napi politikai, határozottan társadalomelvű okot is megnevez a miniszter:

A dolgozók iskolái „... a *vezetésre hivatott* javaréteg kiválogatását – ha elkéssetten és szűkebb mértékben is – kiterjesztik a dolgozó nép széles rétegeire, s így módon a demokratikus társadalmi újjáépítéshez nevelnek megfelelő munkásokat.”⁹⁶ (S. G. kiemelése.)

90. *Sheila Fitzpatrick*: Education and Social Mobility in the Soviet Union. Cambridge University, Cambridge, 1969.

91. 42 440/1945. VKM rendelet

92. Az ideiglenes nemzeti kormány 11 140/1945. ME rendelete az egyetemek és főiskolák melletti tanfolyam létesítése és az egyetemeken és főiskolákon szerzhető képzés elnyerésének megkönnyítése tárgyában. = Köznevelés, 1945. 11. sz. 15. o.

93. Uo.

94. Az ideiglenes nemzeti kormány 11 130/1945. M. E. rendelete az önhibájukon kívül iskolai képzésben nem részesült felnőtt dolgozók középfokú iskolai és középiskolai tanulmányairól. = Köznevelés, 1945. 11. sz. 14–15. o.

95. *Keresztury Dezső*: A dolgozók iskolái. = Köznevelés, 1946. 4–5. sz. 1–2. o.

96. Uo. Pár évvel később, 1948-ban a Köznevelés évkönyvében a következőket mondták:

„... különös gonddal fordultak a művelődéspolitikai irányítói mindenekelőtt azok felé a tanulók felé, akik önhibájukon kívül (sic!) képtelenek voltak tanulmányaikat folytatni és befejezni. Anyagi és társadalmi gátak, fajvédő törvény

A dolgozók iskoláit 1946 tavaszán – miképpen az általános iskolát – egy rendelettel integrálták az iskolarendszerbe.⁹⁷ A nappali képzéstől nem különült már el, mondhatni megkettőződött az iskolarendszer. A nappali képzés mögé, illetve mellé egy új struktúra szerveződött. Dolgozók iskoláit lehetett nyitni a nyolcosztályos gimnázium valamennyi osztályában, a polgári iskola négy osztályában, valamint a tanító-, tanítónő- és az óvónőképző mindegyik évfolyamán. Ezek az iskolák tehát nem az alsó fokú oktatás – a népiskola – intézményei voltak. A „dolgozó nép” fogalmából, amelyre a miniszter hivatkozott, kirekedtek a nem, illetve a szerényen iskolázott rétegek. Láthatóan nem az analfabétizmus megszüntetése motiválta a munka melletti oktatás megteremtését, hanem a népiskolainál magasabb iskolai végzettséget kívánó állások betöltése.

A népiskolában tanított ismereteket, így az írást, az olvasást valamint a számolást – miképpen az már a háború előtt is jól ismert volt – továbbra is az iskolán kívüli népművelés, a „szabadiskolák” keretei között oktatták. A szabadiskolák előkészítő, illetve továbbképző, azaz: „analfabéta, alapismeretet nyújtó vagy felfrissítő alpműveltséget adó”⁹⁸ tanfolyamokat szervezhettek. Ezek az iskolák azonban nem adtak képzést.

A bürokratikus eszközökkel nyújtott központi támogatás mértékét joggal tartották példaértékűnek. A dolgozók iskoláiban egy esztendő alatt két osztály tananyagát sajátíthatták el a felnőttek, azaz két tanév elvégzéséről kaphattak bizonyítványt. Aki iskolába járt, annak nem kellett vizsgáznia. Aki pedig nem tanult államilag ellenőrzött intézményes keretek között, annak vizsgáznia kellett. A magánvizsga rendszere tehát továbbra is – jelentős könnyítésekkel ugyan – de megmaradt. Míg korábban egy osztály anyagából csak egy vizsgát lehetett tenni, ettől az időponttól kezdve már összevont vizsgák letételére is mód nyílt: „A dolgozók gimnáziumának vagy polgári iskolájának II–IV. osztályaiba, továbbá a gimnáziumok V., a tanító(nő)képző- és óvónőképző intézetek I. osztályába felvételre jelentkezhetnek az is, aki a tantervben megállapított ismeretanyagot magán-szorgalomból sajátította el. Az ilyen személy a megkívánt alacsonyabb osztályok tantervi anyagából felvételi vizsgálatra” volt bocsátható.⁹⁹ Ez a lehetőség a formális végzettség kiadásának feltételeit nyilvánvalóan enyhítette.

A rendhagyó képzést bevezető központi döntést kedvezően fogadták. „Mindjárt az első évben megnyílt 44 gimnázium 98 osztállyal, 3053 tanulóval, 44 polgári iskola 66 osztállyal, 1600 tanulóval; 6 tanítóképző intézet 8 osztállyal, 145 tanulóval, és 1 óvónőképző 2 osztállyal, 51 tanulóval.”¹⁰⁰ Ezekben az iskolákban azonban kiváltképp a városban élő felnőttek, többnyire szervezett dolgozók tudtak tanulni és kevésbé a falun élő parasztok.

Bár a vallás- és közoktatásügyi miniszter politikai-pedagógiai jellegű tanácsadó szervében, az Országos Köznevelési Tanács Felnőttoktatási Szakosztályában helyet kaptak a Paraszt Szövetség és a Földmunkás Szövetség képviselői is, úgy tűnik, hogy az „önhibájukon kívül iskolai képzésben nem részesült dolgozók” számára létesített rendkívüli képzési forma elsősorban a Szakszervezeti Tanács által képviselt munkások érdekeit szolgálta.¹⁰¹

következményei voltak ezek az elmaradások, sok esetben pedig a háború távolította el az iskolától. De külön intézkedett a kormányzat az önhibájukon kívül iskolai képzésben nem részesült felnőtt dolgozók középfokú és középiskolai tanulmányairól, valamint egyetemre való bejuttatásukról.” (S. G. kiemelése.) Köznevelés évkönyve, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest, 1948.

97. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 19100/1946. VKM rendelete az önhibájukon kívül iskolai képzésben nem részesült felnőtt dolgozók középfokú iskolai és középiskolai tanulmányairól szóló 11.130/1945. M. E. számú rendelet végrehajtása tárgyában. Köznevelés, 1946. 4–5. sz. 13–22. o.

98. A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 5000/1946. VKM rendelete szabadiskolák létesítése tárgyában. = Köznevelés, 1946. 19. sz. 20. o.

99. 19100/1946. VKM rendelet

100. Kovács József: A magyar közoktatás fejlődése a felszabadulás óta. = Pedagógiai Szemle, 1952. 6. sz. 481. o. (Továbbiakban: Kovács, 1952.)

101. Közvetlenül a háború után, 1945 májusában az 1871-ben alapított Országos Köznevelési Tanács és az 1936-ban megszervezett Országos Felsőoktatási Tanács összevonásával állították fel az elnevezésében is a kor uralkodó pedagógiai irányát tükröző Országos Köznevelési Tanácsot. A Felnőttoktatási Szakosztályt azonban nem ekkor, ha-

A parasztság egésze iskolázottsági szintjének emelésére még a Magyar Népi Művelődési Intézet hozták létre.¹⁰² Az intézet feladatai közé sorolta a felnőtt parasztok középfokú és középiskolai oktatását is. Az újabb speciális képzés bevezetését három dologgal indokolták: a parasztok nem tudják megközelíteni a városokba telepített iskolákat; az iskolák munkarendje nem illeszkedik a paraszti munkákhoz; az iskolai tananyagból rendre hiányoznak a paraszti életformához szükséges ismeretek.¹⁰³ Mindegyik indok valamely történetileg kialakult helyzetre vonatkozik, és így valamennyi ok objektívnek és ekképpen „önhibán” kívüli dolognak tekinthető.

Ezek az intézkedések tovább morzsolták a hagyományos iskolai rendet. A tanítási órák túlnyomó többségét a téli hónapokra tették, amikor alig-alig van a mezőgazdaságban munka, és igen alacsony létszámú osztályok megindítását is engedélyezték, hogy a gyér lakosságú területeken is lehessen „parasztok iskoláját” nyitni.

A háború után felépítendő demokratikus társadalomban – már ami a közoktatásügyet illeti – a központi döntéshozók az általános iskolának meghatározó szerepet szántak.¹⁰⁴ Az új, demokratikus elvek szerint berendezett iskolarendszert olyannak tekintették, amely minden ifjú állampolgár előtt nyitva áll. Kiépülése után tehát a tanulás lehetősége mindenki számára adott, ezek után aki nem tanult, csak magát hibáztathatja, s nem társadalmi helyzetét. A dolgozók iskoláira csak ebben a rendkívüli helyzetben van szükség, s a jövőben már nincs. Fokozatosan enyhül majd a rendkívüli helyzet, ahogy a régi rendszer hibáit az új társadalom jóváteszi. Mindezt előre látták a döntéshozók, hiszen úgy rendelkeztek, hogy a dolgozók iskoláit csak „az előkészületben lévő általános iskolareform kifejlesztéséig lehet fenntartani”.¹⁰⁵

Amikor az 1947/48-as tanévben csaknem kiépült a nyolcosztályos általános iskola teljes felső tagozata, érthetően bizonytalanság uralkodott a dolgozók iskoláinak jövőjét illetően. Az oktatásügyi kormányzatnak közleményben kellett tudatnia, hogy az 1945-ben hozott rendelet előbb idézett szövegét nem úgy kell értelmezni, hogy megszűnnek a dolgozók iskolái, hanem olyképpen, hogy a gimnáziumok és a polgári iskolák első osztályai helyett az általános iskolák ötödik osztályát kell megnyitni.¹⁰⁶ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban láthatóan konszolidálni akarták a dolgozók iskoláinak helyzetét, egyre inkább a hagyományos iskola rendjéhez kívánták illeszteni akkor még forradalminak tekintett működését. Ez pedig a központi támogatás mérséklését, a képzés rendkívüli elemeinek fokozatos megszüntetését jelentette.

1947 áprilisában egy VKM rendelet a tanulmányi időt hat hónapról öt hónapra csökkentette, azaz a nappali képzésben általános tíz hónapos tanítási rendet vezették be. A kiesett tanulmányi idő pótlására a heti tanítási órák számát hárommal növelték. Ez év szeptemberében bejelentették az „egy tanév – egy évfolyam” rendszer visszaállítását. Ugyanekkor a megnyitható osztályok leg-

nem csak a pártközi tárgyalásokat követően, 1945 novemberében szervezték meg. A szakosztály tagjai voltak: a VKM által kiküldött két tag, a felnőttoktatásban érdekelt minisztériumok és a pénzügyminisztérium egy-egy tagja. A Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült politikai pártok egy-egy képviselője, valamint a Szakszervezeti Tanács két küldöttje, továbbá a Paraszt Szövetség, a Földmunkás Szövetség és a Pedagógus Szabad Szakszervezet egy-egy képviselője is tagja volt a szakosztálynak. L. Az ideiglenes nemzeti kormány 11 150/1945. ME rendelete az Országos Köznevelési Tanács felállításáról szóló 11 140/1945. ME számú rendelet kiegészítése tárgyában. = Köznevelés, 1945. 11. sz. 16. o.

102. A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 39/1946. VKM rendelete a Magyar Népi Művelődési Intézet létesítése tárgyában. Köznevelés, 1946. 14–15. sz..

103. 4841/1946. VKM rendelet a paraszt dolgozók iskoláiról. Köznevelés, 1946. 19. sz. 18–19. o.

104. Figyelemre méltó, hogy a demokratikus közoktatásügy alapját jelentő általános iskolát nem a választásokon alapuló törvényhozás útján – mint a kiegyezéstől kezdve minden esetben –, hanem az államigazgatás útján, rendelettel teremtették meg; rendelet útján születtek meg, mint említettem, a dolgozók iskolái is. Az általános iskola adminisztratív felállításának feldolgozásáról lásd: *Horváth Márton*: Közoktatáspolitikai és általános iskola. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

105. L. Az ideiglenes nemzeti kormány 11 130/1945. ME rendelete az önhibájukon kívül iskolai képzésben nem részesült felnőtt dolgozók középfokú és középiskolai tanulmányairól. = Köznevelés, 1945. 11. sz. 14. o.

106. L. 138 131/1947. VKM 1947. március 8. sz. közlemény. = Köznevelés, 1947. 7. sz. 46. o.

alacsonyabb létszámát 20-ról 25-re emelték.¹⁰⁷ Az általános iskola felső tagozatán visszatérnek a magánvizsga rendszerére.¹⁰⁸

A szigorítások következtében érthetően megtorpant a rendkívüli képzés terjedésének üteme.¹⁰⁹

1948 politikai fordulataiban túlhaladottá vált a korábbi évek közoktatás-politikájának számos eleme, közöttük a felnőttoktatásról kialakított elképzelés. A „fordulat évében” már új szerepet kapott az iskolarendszerű felnőttoktatás. Az ötvenes évek elejéről visszatekintve a közoktatásügyi miniszterhelyettes úgy látta, hogy ekkor a

„reakció éppen úgy gáncsolta a dolgozók iskoláit is, miként az általános iskolát. Ha már nem tudta megakadályozni létrejöttét, igyekezett olyan közhangulatot teremteni, hogy ezek az iskolák csak átmeneti jellegűek, és néhány év múlva feleslegessé válnak”.¹¹⁰ (S. G. kiemelése.)

3.2. Gazdasági-társadalmi szükségletek teremtése – a rendhagyó képzés állandósulása

Köztudott, hogy 1947 júliusában a Nemzetgyűlés törvényerőre emelte a hároméves tervről benyújtott javaslatot, és még az ugyanazon év augusztusában megtartott választásokon a tervet koncipáló Magyar Kommunista Pártot hirdették ki győztesnek. Az ország fejlődése új irányba fordult.

A tervjavaslatban olvashatjuk, hogy az országnak „a gazdasági, szociális és kulturális újjáépítése csak egységesen irányított munkával, csak hosszabb lejáratú, az államhatalom által végrehajtott terv keretei között lehetséges”.¹¹¹

Valamennyi nem állami felügyelet alatt álló politikai, szakmai, pedagógiai szervezet feloszlását az egységes irányítás feltételei megteremtése és az államhatalom megerősítése jegyének kell tekintenünk, így az Országos Köznevelési Tanács, benne a Felnőttoktatási Szakosztály, a Magyar Népi Művelődési Intézet, a Népi Kollégiumok megszüntetését, a szabadművelődés teljes átszervezését, az iskolák államosítását.¹¹²

A tudatos társadalomtervezés és a központosított államigazgatás, az iskolarendszerű felnőttoktatásnak egymástól nehezen elválasztható gazdasági és társadalompolitikai eredetű feladatokat szánt és adott.

107.L. a 2000/1947. VKM rendeletet. = Köznevelés, 1947. 8. sz. 15. 53. o.. Az óraszám a téli szorgalmi időszakban 480 óra volt, ugyanerre a nyolcvanas években csupán 390 órát fordítanak.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 70.311/1947. VKM rendelete a dolgozók iskoláiról. = Köznevelés, 1947. 17. sz.

Megjegyzem, hogy itt elhagyták az „önhiba” jelzőt. Továbbá: a 10 hónapos képzési rendre való áttérés teljes bevezetését az 1948/49-es tanévre rendelik el. Az 1947/48-as tanévben fakultatívvá tették. Ez a rendelet írta elő, hogy heti 5 napon folyják oktatás, ma ugyanez három napon történik.

108.L. a vallás- és közoktatásügyi miniszter 5700/1947. VKM rendeletét az általános iskolai kiegészítő vizsgálat és az általános iskolai osztályozó vizsgálat tárgyában.

A konszolidációra való törekvés jegyeként lehet kezelni ebben a rendeletben azt is, hogy a népiskola V., VI., VII., VIII. osztálya elvégzőinek kiegészítő vizsgákat engedélyez a kormányzat, hogy a megfelelő általános iskolai végzettséget megkaphassák. Köznevelés, 1947. 16. sz.

109. Az 1945/46-os tanévben 1697 felnőtt tanult az általános iskola felső tagozatán (Kurucz, 1971.) a következő tanévben már kétezerrel többen (3585 fő), az 1947/48-as tanévben azonban csak négyszázzal több felnőtt, azaz 3949 járt iskolába. Forrás: Közoktatásügyi Minisztérium statisztikai osztály: U. számú statisztikai tájékoztató a dolgozók középiskoláinak február 16-i helyzetéről és a dolgozók általános iskolai tanfolyamairól, 1952/53. tanév. 14. o.

110. Kovács, 1952. 481. o.

111. A Magyar Kommunista Párt hároméves tervjavaslata. 1947. január 11–12. = A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 312. o.

112. Az Országos Köznevelési Tanács működését ideiglenesen szünetelteti a II. 160/1948. Korm. rendelet.

A Magyar Népi Művelődési Intézet a 12 499/1948. VKM rendelettel szűnt meg.

Az Országos Szabad Művelődési Tanácsot a 12 250/1948. VKM rendelet alapján szervezték újjá.

Az 1948. XXXIII. törvény rendelkezik az államosításról.

A hároméves terv a háborúban elpusztított gazdaság helyreállítását tűzte céljául. A tervezők a tervek valóra váltásához szükséges munkaerőszükségletet is számba vették. Összesen „legalább 60 000 új szakmunkás kiképzéséről kell gondoskodnunk, és több tízezerrel kell ugyancsak emelnünk a szakképzett mezőgazdasági dolgozók számát”.¹¹³ Ám ennyi szakmunkás soha nem volt és nem is állhatott a központi tervezők rendelkezésére. Úgy tartották, hogy az iskolarendszer célzerű átalakításával eliminálható a hiány. „A hároméves ipari középiskolák számának növelésével részben nappali iskolák, technikumok” és – minthogy a nappali képzés generációtól függ, és kibocsátása amúgy is szűk – „részben esti *dolgozók ipari középiskolái* biztosítják a legmagasabb fokú, alapos és gyakorlati képzés lehetőségét a tanulóknak és a dolgozóknak egyaránt.”¹¹⁴ (S. G. kiemelése.) A terv, a munkaerőhiány feloldásának természetes eszközeként kezeli a dolgozók iskoláit, s így e logikát követve mondhatjuk, hogy amíg vannak központi tervezők és azok munkaerőhiánnyal számolnak, mindaddig szükség mutatkozik a dolgozók szakképző iskoláira is.

A gazdaságpolitikai célkitűzések megvalósítása egybeesett egyfajta társadalom-, pontosabban értelmiségpolitikával is.¹¹⁵ Elsősorban a munkás- és az igen szegény parasztszármazású fiatalokkal kívánták betölteni az új pozíciókat, elsősorban az új és az üressé tett irányító posztokat. A központi elképzeléseket az egész oktatási rendszerre kiterjedő programmal kívánták valóra váltani. S minthogy igencsak rövid időt szabtak maguknak, a rendkívüli helyzetben óhatatlanul rendkívüli eszközöket kellett bevetni.

„Az egyetemi végzettségű munkáskádereink kis száma miatt egyelőre gyorsított eljáráshoz, *rendkívüli képzési módszerekhez* is kellett folyamodnunk” – mondta a Rákosi névvel jelzett korszak közoktatásügyi miniszterhelyettese. „A >>Révai osztályok<< mellett megnyíltak az első szakérettségis tanfolyamok... ugyanakkor szélesedett a dolgozók középiskoláinak hálózata.”¹¹⁶ (S. G. kiemelése.)

A dolgozók középiskoláit már a fordulat évében a szakképzés szolgálatába állították.¹¹⁷ A hároméves tervből adódó munkaerő-képzési feladatok megoldására egy új iskolatípust hoztak létre: a dolgozók gazdasági iskoláját. Ezek az iskolák már nem a VKM irányítása alatt álltak, hanem a tervteljesítésért közvetlenül felelős ipari tárcák felügyeletébe kerültek. A rendhagyó képzés tehát visszatért a háború előtt már elfoglalt műszaki képzés területére.

113. A Magyar Kommunista Párt hároméves tervjavaslata. 1947. január 11–12. = A Magyar Kommunista Párt és a Szocialdemokrata Párt határozatai 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 369. o.

114. Uo. 370. o.

115. A gazdaságpolitikai történetről lásd:

Bauer Tamás: Tervgazdaság, beruházás, ciklusok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981. *Berend T. Iván*: A szocialista gazdaság története Magyarországon 1945–1968. Kossuth Könyvkiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. *Pető Iván – Szakács Sándor*: A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945–1985. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

116. Kovács, 1952. 487. o.

Meg kell jegyezmem, hogy *Révai József* a MÁVAG dolgozói előtt tartott beszédében (1948. szeptember 16.) hirdette meg a szakérettségis tanfolyamok és a gimnáziumi előképzettséggel nem rendelkező, de „üzemi munkás családból” származók számára szervezendő speciális gimnáziumi képzését, az ún. „Révai osztályok” megnyitásának programját. L. *Révai József*: Munkásifjakat az egyetemre és a középiskolákba. Élni tudtunk a szabadsággal. Szikra kiadás, Budapest, 1949.

Közvetlenül a beszéd után jelenik meg e két rendhagyó képzés bevezetését elrendelő vallás- és közoktatásügyi miniszteri döntés: az 51 600/1948. VKM rendelet a szakérettségire előkészítő tanfolyamok megszervezése tárgyában és az 51 700/1948. VKM rendelet a népiskola VIII., illetve a polgári iskola IV. osztályát végzett egyes tanulók gimnáziumi tanulmányai tárgyában. = Köznevelés, 1948. 18. sz.

A szakérettségis tanfolyamokról lásd *Kovács M. Mária – Örkény Antal*: Szakérettségisek. Mozgó Világ, 1981. 5. sz. Továbbá ugyanők: Rendhagyó képzés és társadalmi mobilitás. 1980. (kézirat). Itt jegyzem meg, hogy a „rendhagyó képzés” kifejezést a fenti szerzők vezették be.

117. Az oktatás és szakképzés-munkaerőtervezés problematikájáról lásd *Darvas Péter*: Oktatás és tervgazdaság. = Medvetánc, 1983. 4. sz., 1984. 1. sz. továbbá uő.: Munkaerőgazdálkodás és szakoktatás 1949–1956. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1985.; Halász Gábor: Felügyelet és oktatásirányítás: történeti-szociológiai elemzés 1945-től napjainkig. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1984.

„A földművelésügyi miniszter, az ipari miniszter, továbbá a kereskedelmi- szövetkezetügyi miniszter, a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben, a dolgozók számára *különleges óratervvvel és tantervvvel* működő, más iskolával nem kapcsolatos, önálló gazdasági középiskolát szervezhet.”¹¹⁸ (S. G. kiemelése.)

A hároméves terv időszakában a dolgozók iskolái elsősorban a gazdaság szükségleteit elégítették ki. A társadalmi egyenlőtlenségek közvetlen megszüntetésében ez az oktatási forma ekkor még alig-alig játszott szerepet. Míg a szakképzettséget nem adó gimnáziumba 1948-ban 3 708-an jártak, két évvel később pedig csupán 2552-en, addig az ipari jellegű iskolában a fordulat évében 2597-en és 1950-ben már csaknem hatezren tanultak.¹¹⁹ Sőt, 1950-ben 308 pártfunkcionárius oktatásán kívül – a forrásokból úgy tűnik – nem is indult gimnáziumi képzés.¹²⁰

A felnőtt dolgozók középiskolai beiskolázásában határozott szerepet játszott a népgazdasági és társadalmi érdek mérlegelése. Éppen ezért a dolgozók középiskolai felvételéhez – miképpen a szakérettségis tanfolyamokra való felvételhez is – a Szakszervezeti Tanács megbízottjának hozzájárulása kellett.¹²¹ Azonban az általános képzést nyújtó általános iskolába minden megkötöttség nélkül jelentkezhettek a felnőttek.

Miután a dolgozók – ekkor már általános – iskoláiban megszüntették az osztályrendszerű oktatást, tanfolyami rendszerre tértek át.¹²² A hagyományos szervezeti rend tovább gyengült. A tanfolyami forma elrendelésével egységesítették a felnőttoktatás formáit: nem tettek és azóta sem tesznek különbséget a dolgozók és a paraszt dolgozók iskolái között.

A tanfolyami rendszerű alsó fokú felnőttképzés új rendszere lehetővé tette, hogy a munkások és a dolgozó parasztok tizenkét hónap, azaz egy év alatt négy osztály elvégzéséről kaphassanak bizonyítványt.¹²³ A könnyítés nem volt visszhangtalan. Míg az 1947/48-as tanévben alig négyezren tanultak, addig az 1948/49-es tanévben már több mint tizenegyezren! A kiadott bizonyítványoknak természetesen elsősorban propagandaértékük volt hiszen nem állhatott mögöttük valóságos tudás. Amint vége lett a kampánynak, a könnyítéseket nyomban túlzottnak találták, és ezért a következő évben ismét újraszabályozták az alsó fokú felnőttoktatás rendjét. Az előbbi formánál három hónappal hosszabb, háromszor öt hónap volt szükséges az általános iskolai végzettség megszerzéséhez.¹²⁴ A tanulmányi feltételek szigorodása is hozzájárult ahhoz, hogy a 49/50-es tanévben már kétezerrel kevesebben jártak a munka melletti iskolába, mint egy évvel korábban.¹²⁵

A hároméves terv az analfabétizmus csökkentését is célul tűzte ki: a terv teljesítése esetén „a felnőtt lakosság írni-olvasni nem tudó mai 8%-a 2%-ra fog csökkenni.”¹²⁶ Bár az analfabéták aránya

118. A magyar köztársaság kormányának 2900/1948. Korm. rendelete az önhibájukon kívül iskolai képzésben nem részesült felnőtt dolgozók középfokú iskolai és középiskolai tanulmányairól szóló 11 130/1945. ME rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában. = Köznevelés, 1948. 6. sz. 57–58. o.

119. Kurucz, 1971.

120. Feltételezésünket az Oktatásügyi Minisztérium tervgazdálkodási főosztály statisztikai osztály: Oktatásügyi Tájékoztató 1954–55. házi sokszorosított kiadványában közzétett táblázatokra alapozzuk. Ugyanis más adatot nem közölnek az I. évfolyamos hallgatókról, mint a 308 fő pártfunkcionáriusét.

121. 1. 2900/1948. Korm. rendelet. Forrás az 57. sz. jegyzetnél. [134. jegyzet]

122. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 49 600/1948. VKM rendelete a dolgozók általános iskolai osztályozó vizsgálatra előkészítő tanfolyamának megszervezése tárgyában. = Köznevelés, 1948. 18. sz.

123. A (42. sz. jegyzetben említett) rendelet 6. paragrafus (3) bekezdés szerint „Az osztályozó vizsgálatra előkészítő tanfolyam hallgatói egy iskolaévben legfeljebb két alkalommal – egy alkalommal legfeljebb két osztály anyagából – tehetnek osztályozó vizsgálatot.”

124. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1.223 D-5-4/1949. VKM rendelete a dolgozók általános iskolai osztályozó vizsgálatra előkészítő tanfolyamának szervezése és működése tárgyában. = Köznevelés, 1949. 16. sz. 117. o. L. még *Benő Kálmán*: Az iskolarendszerű felnőttoktatás fejlődésének tendenciái hazánkban 1948–1953 között. = Mészáros István (szerk.): Tanulmányok a magyar nevelésügyről a XVII–XX. sz.-ban. Akadémia Kiadó, Budapest, 1980.

125. Köznevelésügyi Minisztérium statisztikai osztály: II. sz. Statisztikai tájékoztató a dolgozók középiskoláinak február 16-i helyzetéről és a dolgozók általános iskolai tanfolyamairól, 1952/53. tanév. 14. o.

126. A Magyar Kommunista Párt hároméves tervjavaslata, 1947. január 11–12. = A Magyar Kommunista Párt és a Szocialdemokrata Párt határozatai 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 382. o.

más statisztikák szerint 1937-ben sem volt több mint 7%, és 1950-ben is csupán 5,9% volt, tehát a tervjavaslat eme mondatait túlzónak kell tekintenünk.¹²⁷ A hároméves terv időszakában szervezett kampány során 38.460 felnőttet tudott mozgósítani az iskolán kívüli népművelés.¹²⁸

3.3. Feszített tervcélok

Az első ötéves terv igen nagy ívet húzott a realitások és a sokak által vonzónak tartott célok közé. Az amúgy is feszített fejlesztési ütem 1951-ben tovább gyorsult, amikor felemelték a tervszámokat. A dolgozók középiskoláinak és általános iskoláinak – igaz, eltérő jelleggel – hangsúlyozottabb szerepet kellett tehát vállalniuk a rájuk szabott feladatok teljesítésében.

Az intézményes nevelésnek, az általános iskolának ekkor is igen jelentős nevelő hatást tulajdonítottak. Az uralkodó felfogás szerint a környezetnek nagyobb a magatartást, a személyiséget megváltoztató hatása, mint a struktúra által kötött, genetikusan adott dolgokénak. Ily módon a nevelésnek a tudatos társadalomátalakítás korában stratégiai jelentősége lett.¹²⁹ Ez a kép tükröződik a dolgozók általános iskolái elé tűzött célokban:

„A dolgozók általános iskolai tanfolyamának célja, hogy a szocializmus építésében részt vevő felnőtt hallgatónak az általános műveltség alapjait, a szocialista ember jellemvonásait minél nagyobb mértékben megadja és tervszerűen és rendszeresen fejlessze.”¹³⁰

Ahogy a szülő gondját viseli gyermekének, olyképpen kívánt az állam, a párt és a munkahelyi vezető gondoskodni a dolgozókról.

A bizonyítványokat az Ü. B. vezetője írja alá (a szülő helyett), és a vizsgák eredményét az üzemek legközelebbi tömegszervezeti értekezletén, faliújságon az üzemek dolgozóival közölgék.”¹³¹ „Az üzemek, párt- és tömegszervezetek tartsák nyilván, hogy tagjaik közül kik járnak a dolgozók iskoláiba.”¹³²

A kor hangulatát jól tükrözi az oktatáspolitikai formálóinak az az optimista intézkedése és egysegítő hajlama, hogy a dolgozók általános iskolai tanfolyamain is kötelezővé tették az orosz nyelv rendszeres oktatását, ha már a nappali tagozaton is az.

Ebben az oktatáspolitikai klímában a hagyományos iskolai életet szabályozó rendnek alig-alig lehetett számottevő értéke. Mint korábban már megemlítettük, a nappali általános iskola bukott tanulói 1950-től már nem maradhattak ki, sőt az oktatásügyi kormányzat módot is adott a bukottaknak, hogy egy tanév alatt két osztály tananyagát tanulhassák: azt, amelyet nem sajátítottak el kellőképpen, és ugyanakkor azt is, amelyiket akkor tanulnának, ha tudták volna az előzőt.¹³³

A nappali képzés rendje egyre gyorsuló ütemben távolodott el az alig pár évvel azelőtti szervezeti rendtől, és ugyanígy távolodott mindkettőtől a dolgozók oktatása is. Ahogy a rendkívüli képzés egyre inkább elszakadt a nappali iskolától, úgy jelentek meg benne – mint a háború alatt – a felnövekvő generációk oktatásában addig elképzelhetetlen pedagógiai elvek. Olyanok, amelyek a háború alatt lerakott alapokra építették az iskolai élet rendjét, s amelyek állandósulva, immár a felnőttoktatás sajátosságaivá váltak.

„A nevelők állítsanak fel reális követelményeket a hallgatókkal szemben. Mértékkel nyúljanak az otthoni feladatok kérdéséhez” – utasítja a tanárokat a miniszter, mert – „a termelésben részt vevő dolgozók otthoni felkészülésére csak ritka esetben lehet számítani...”¹³⁴

127. Csernok Attila – Ehrich Éva – Szilágyi György: *Infrastruktúra* (Korok és országok). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 312. o.

128. Kurucz, 1971.

129. Pléh Csaba: *Társadalmi változások és a pszichológia négy évtizede*. = Világosság, 1985. 4. sz.

130. Útmutató a dolgozók általános iskoláinak osztályozó vizsgáira előkészítő tanfolyamok szervezéséhez. 1.291-T-1/1951. III. KM. Közoktatásügyi Közlöny, 1951. 3. sz. 81. o.

131. Uo. 81. o.

132. Uo. 81. o.

133. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1.223-48-1/1950. III. VKM rendelete az évfolyampótló osztályok szervezéséről. = Köznevelés, 1950. 17. sz. 88-93. o.

1952-ben a központi döntéshozók úgy határoztak, hogy a felsőfokú intézményekbe való felvételhez már az 1953/54-es tanévtől kezdve meg fogják követelni az érettségi bizonyítványt.¹³⁵ Ugyanakkor arról is határoztak, hogy az állandó, az iskolarendszerbe integrált képzési formákat fejlesztik, azaz szakérettségis tanfolyamokat nem indítanak többé az 1953/54-es tanév után. Mindez egyben a dolgozók középiskoláinak felértékelődését jelentette.¹³⁶

E program alapján a középiskolákban is csökkenteni kívánták a négyéves tanulmányi időt. A hároméves, munka melletti gimnáziumi képzés mégis konszolidáltabb a kétéves szakérettségis tanfolyami formánál.

A felértékelődés azzal is járt, hogy az esti tagozat relatív nagy időbeli megkötöttségét a – felsőoktatásban korábban már bevezetett – levelező formával lazították. Először a korábban már említett, parasztnak szánt iskolák megteremtésekor hangoztatott érvek alapján 1951-ben a mezőgazdasági technikumokban nyitották meg a levelező tagozatot,¹³⁷ majd 1952-ben az igen elfoglalt pártfunkcionáriusoknak és honvédtiszteknek szervezték meg a levelező oktatást.¹³⁸

Mindezek során a dolgozók középiskoláinak szervezete egyre messzebb került nappali párjától, s a tanítás anyaga formai szempontból sem volt ugyanaz.

„Óraszámuk (mm. a dolgozók középiskoláinak) hetenként valamivel több mint a felét teszi ki a rendes középiskolák óraszámának. A tananyag a szükséges rövidítésektől eltekintve, lényegben egybevág a rendeskorúak tananyagával...”¹³⁹

Ez a tény érezhető legitimációs feszültséget teremtett, s emiatt volt szükség arra, hogy a közoktatásügyi miniszterhelyettes hatalmi szóval jelentse ki, hogy noha rövidebb idő alatt kevesebbet tanulnak a felnőttek, mint a felnövekvő generáció tagjai, mégis a „dolgozók középiskoláiban szerzett végbizonyítvány ugyanolyan képesítő értékű, mint a rendeskorú tanulóké.”¹⁴⁰

Az oktatási kormányzat köreiben természetesen nyilvánvaló volt, hogy a rendhagyó képzési formákban tanulók tudása messze elmarad a döntéshozók által még elfogadhatónak tartott szinttől. Éppen ezért akarták – mint említettem – a szakérettségis tanfolyamok rendszerét egy magasabb színvonalat ígérő formára cserélni, és ez okból akarták a középfokon való tanulás előfeltételeit a hagyományos iskolarendszer szabályai szerint megállapítani a levelező tagozaton is.

„A felvételhez az 1953/54. tanévtől kezdődően az általános iskola hat osztályának, az 1955/56. tanévtől kezdődően pedig nyolc osztályának sikeres elvégzése szükséges.”¹⁴¹

Ám az oktatáspolitikusoknak szembe kellett nézniük azzal, hogy „... fejlődő népgazdaságunk fokozódó kaderszükségletét a felnőtt dolgozók tervszerű iskoláztatásával lehet csak kielégíteni”.¹⁴² A dilemma tehát a következő: vagy a képzés minőségét emelik, de akkor növekszik a lemorzsolódás és nehezebb lesz a beiskolázási terveket teljesíteni, vagy a munkaerőigények kielégítését tekintik elsődlegesnek, de akkor a színvonalból kell engedni.

Ám ez a probléma csupán elméleti szinten élt. Ugyanis a dolgozók középiskoláiban a közoktatás első ötéves terve szerint egyre több felnőttet kellett iskoláztatni. Míg az 1950/51-es tanévben

134. 1.291-T-1/1951. KM utasítás. *Kurucz*, 1971.

135. 2032/10/1952. sz. minisztertanácsi rendeletre hivatkozik *Kovács*, 1952. 518. o.

136. *Kovács*, 1952. 518. o.

137. 174/1951. (IX.22.) MT rendelet a mezőgazdasági technikumokon a levelező oktatás bevezetéséről. = Magyar Közlöny 1951. 137. sz. 983–984. o.

138. „A korábbi években (1953 előtt – S. G.) csupán a mezőgazdasági technikai levelező oktatás és a pártfunkcionáriusok és honvédtisztek általános gimnáziumi levelező oktatás működött.” L. Oktatásügyi Minisztérium Tervgazdálkodási Főosztály statisztikai osztálya: Oktatásügyi Statisztikai Tájékoztató 1954–55. 10. o.

139. *Kovács*, 1952. 518. o.

140. Uo.

141. A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 82/1952. (IX. 16.) MT rendelete a mezőgazdasági technikumokon a levelező oktatásra való felvételihez szükséges előképzettség megállapításáról. = Közoktatásügyi Közlöny 1952. 18. sz. 249. o.

142. *Kovács*, 1952. 518. o.

12 160-an vállalkoztak felnőttkorban tanulásra,¹⁴³ addig a következő tanévben már majd hétezerrel többen. Az 1953/54-es tanévben 22 500 felnőttet kellett a tervek alapján iskolába járatni. Az ötéves terv utolsó tanévében, 1954/55-ben a dolgozók iskoláiba beiskolázott tanulók száma – a terv szerint – el kellett hogy érje az 58 800-at.¹⁴⁴

A tömegeket mozgató oktatás megszervezése igen nagy feladatot jelentett. Össze kellett hangolni például a munkahely érdekeit az oktatás szükségleteivel. Mindkét szféra képviselői azt kívánták, hogy a dolgozó a befolyásuk alatt álló területen töltsön el hosszabb időt, az egyik helyen tanulással, a másikon munkával. A kormányzat 1952-ben az oktatás elsőbbségét fogadta el. Munkaidő-kedvezményt és vizsgaszabadságot kaptak azok a dolgozók, akik egyetemeken vagy a dolgozók középiskolaiban és bármelyik szakon, de levelező tagozaton tanultak.¹⁴⁵

A központi munkaerőtervek megvalósításának elemi feltétele, hogy a dolgozók középiskolaiba csak azok és csak oda jelentkezzenek, akikre és amire a politikai szférában gazdasági-társadalmi szükségletet jelentettek be. Középfokon csak engedéllyel lehetett tanulni. Az általános műveltséget terjesztő alsó fokú oktatásban efféle korlátozás nem volt. Érthető, hogy az általános iskolai végzettségért tanuló felnőtteknek nem is járt se tanulmányi szabadság, se munkaidő-kedvezmény.¹⁴⁶

3.4. Az extenzív fejlesztés megtorpanása – a felnőttoktatás visszaszorulása

A közoktatás számára kidolgozott első ötéves tervnek a végrehajtás első éveiben a felnőttoktatásra eső részét túlteljesítették, ám a *Sztálin* halálát követő politikai fordulat megváltoztatta a kitűzött célokat, és módosította a terveket. 1953 nyarától a központi vezetés a gazdasági és társadalompolitikai realitások figyelembevételére kényszerült. „Új szakasz” kezdődött.

Miután megállapítást nyert, hogy az első ötéves terv célkitűzései megvalósíthatatlanok, a politikusok a szétzilált gazdaság helyreállítása, realisabb ütemű fejlesztése mellett döntöttek. Ennek során a munkaerőterveket az új szükségletek szerint formálták.

„1953-ban 153 ezer, 1954-ben 163 ezer munkaképes fiatal várt munkára, ebből 63 ezer szakképesítéssel, illetve középfokú szakképzettséggel rendelkezett. Főleg a vasipari szakmákban jelentkezett szakmunkásfelesleg. Éppen ezért az 1954. évi vasipari beiskolázási keretszámokat radikálisan, 8000 fővel csökkentették.”¹⁴⁷

A központi döntéshozók előtt nyilvánvalóvá vált, hogy az iskolarendszerű felnőttoktatásra alig van már szükség. Az oktatási kormányzat a korábban kialakított felvételi keretszámokat szűkítette, és ugyanekkor utasította a megyéket, hogy ezentúl a beiskolázásnál a dolgozók tudását is mérlegeljék. Ezt ebben a tanévben még csekély eredménnyel teszik.

„... a megyék az általános gimnáziumok I. évfolyamos tanulóinak iskoláztatásánál figyelmen kívül hagyták a keretszámok 50%-os csökkentésére vonatkozó rendelkezést és az Oktatásügyi Minisztérium által leszögeezett irányelveket, amely szerint az iskoláztatásnál fokozottabb minőségi követelményeket kell támasztani.”¹⁴⁸

Az esti oktatásban való részvételt erősen befolyásolta az, hogy ekkor a technikumokban tanuló hallgatók egy részét időközben más munkakörbe helyezték – a kor kifejezésével élve: racionalizálták –, többnyire oda, ahol nappali képzettségüknek megfelelő munkát tudtak számukra kijelölni.

Ha a népgazdaság belátható időn belül ki tudja elégíteni munkaerő-szükségletét a nappali tagozaton végzettekkel, akkor a továbbiakban értelmetlen dolog tanulmányi kedvezményekkel segíteni

143. Kurucz, 1971.

144. Kovács, 1952. 481. o.

145. A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 1007/1952. (III. 30.) számú határozata a továbbtanuló dolgozók kedvezményeiről. = Közoktatásügyi Közlöny 1952. 8. sz. 73–74. o.

146. Uo.

147. Darvas Péter: Munkaerőgazdálkodás és szakoktatás 1949–1956. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1985. (kézirat). 33. o.

148. Oktatásügyi Minisztérium Terv- és pénzügyi főosztály statisztikai osztálya: I. sz. statisztikai tájékoztató a dolgozók középiskoláinak tanév eleji helyzetéről. 1953/54. 3. o.

a munka melletti tanulást, mert ez ellentmond a munkaidő-szervezésnek. A kormányzat ez okból 1954-ben jelentősen szűkítette a munkaidő és tanulmányi kedvezményeket.¹⁴⁹

Ugyanebben az évben tandíjfizetésre kötelezték a tanuló dolgozókat. A befizetendő összeg nem volt jelentős. A központi döntés inkább gesztusértékű. A kormányzat láthatóan valóban vissza kívánt térni a képzés iskolarendszerű szabályozásához.

1953-ban már mindenütt megkövetelték, hogy csak azok iratkozzanak be a dolgozók középiskoláinak első évfolyamára, akiknek az általános iskola 8. osztályának megfelelő végzettségük már megvan. (Ez év őszén az I. évfolyamon tanulók 74,5%-a rendelkezett a szükséges alsó fokú iskolai végzettséggel).¹⁵⁰

„A felnőttoktatás körül kialakuló hangulat, valamint az előbbi rendelkezések következtében az 1953/54-es és az azt követő tanév között öt esti gimnázium, két óvónőképző, egy közgazdasági technikum és tizenhárom ipari technikum szűnt meg, és mindössze egy ipari technikum jött létre. Az Oktatási Minisztériumhoz tartozó iskolák megnyitandó osztályainak terve csupán 83,5%-ban teljesült.¹⁵¹ Az említett két év alatt a dolgozók általános iskolai tanfolyamain csaknem húszezerrel csökkent a létszám.¹⁵²

A dolgozók alsó és középfokú oktatásából zömmel azok a felnőttek maradtak el, akiknek vagy a hétköznapi szintjén nehezen megragadható általános iskolai műveltséget kívántak adni, vagy valamelyik korábbi terv teljesítése érdekében kellett volna szakirányú képzésben részt venniük.

Megindult azonban egy, a fentiekkel ellentétes tendencia is. Azokat a felnőtteket, akik olyan munkahelyre és olyan beosztásba tudtak kerülni ezekben az években, amely korábban elképzelhetetlen lett volna, 1953 nyara után választás elé állították: vagy elhagyják beosztásukat és alacsonyabb pozícióba lépnek vissza, vagy utólag szerzik meg a szükséges végzettséget.

A minisztertanács arra kötelezte a tárcák vezetőit, hogy „az irányításuk alá tartozó munkahelyek munkaköreit, valamint a munkaköröket jelenleg betöltött (sic!) dolgozók iskolai végzettségét vizsgálják felül és ... az 1954. évi március hó 1. napjáig határozzák meg az egyes munkakörök betöltéséhez szükséges iskolai végzettséget..., valamint azt a határidőt, ameddig a munkaköröket képesítés nélkül betöltő dolgozók a hiányzó iskolai végzettséget megszerezni kötelesek.”¹⁵³ (S. G. kiemelése.)

A szorító gazdasági helyzetben tehát az esti oktatásnál ökonomikusabb oktatási formát kellett keresni azon felnőttek számára, akiknek feltétlenül iskolai végzettséget kellett szerezniük, de „munkaköri beosztásuk miatt a dolgozók esti iskoláit nem látogathatják”.¹⁵⁴ Az esti oktatási formánál alacsonyabb fenntartási költségű, ugyanakkor a dolgozók időbeosztásához jobban igazodó formának a már ismert levelező oktatás bizonyult. Nem kellett hosszú estéket iskolában tölteni, heti egy alkalommal való megjelenéssel és a félév végi vizsgával eleget lehetett tenni a tanulmányi kötelezettségnek. A tanulmányi idő a középiskolai levelező tagozaton – mint a felnövekvő generációk iskolájában is – négy esztendő volt, de (indokolt esetben azonban ettől eltérő tanulmányi időt meg lehetett állapítani).¹⁵⁵ Az 1954/55-ös tanévben a pártfunkcionáriusok négy évfolyamos gimnáziumában 308-an, a hároméves humán-, illetve reáltagozaton 720-an tanultak. A meghatározó azonban ekkor már a négyéves képzés volt: a honvédtisztek ilyen gimnáziumában 3688-an tanultak.¹⁵⁶

149. 523/15/1954. sz. MT határozat alapján közli Benő Kálmán. *Kurucz*, 1971, 296. o.

150. Oktatásügyi Minisztérium terv- és pénzügyi főosztály: Statisztikai tájékoztató a dolgozók középiskoláinak tanévi helyzetről 1953/54.

151. Uo.

152. Pontosabban: 58 086-ról 39 777-re. *Kurucz*, 1971.

153. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1055/1953 (IX. 19.) határozata az általános iskolai és középiskolai levelező oktatásról. = Oktatásügyi Közlöny 1953. 6. sz. 58. o.

154. Uo.

155. Uo.

156. Oktatásügyi Minisztérium tervgazdálkodási főosztály statisztikai osztálya: Oktatásügyi statisztikai tájékoztató 1954–55. A dolgozók gimnáziumában ekkor a 6528 hallgató közül kevesebb mint a fele, 1828 felnőtt nem volt se funkcionárius, se katonatiszt.

A létszámcsökkenés éveiben mutatkozott meg igazán, hogy mely foglalkozás gyakorlásához elengedhetetlen a csak iskolában megszerezhető mely társadalmi csoportnak van ésszerű szüksége az átlagosnál magasabb iskolai végzettségre. Azaz: milyen szerepet töltenek be az egy, iskolatípusok és a különféle iskolai bizonyítványok. Míg az „ötvenes évek” tipikus esztendejében, 1952-ben a dolgozók középiskoláinak tanulói közül alig 40% volt szellemi foglalkozású, addig 1954-ben a felnőtt hallgatók 62,1%-a töltött be vezető állást. Ekkor a dolgozó munkások maradtak el a dolgozók középiskoláiból. Kitűnt, hogy elsődlegesen fizikai munkás származású, kiemelt vezetőké a dolgozók iskolái.

	1952 ¹⁵⁷	1954 ¹⁵⁸
munkás	58,5	32,1
dolgozó paraszt	2,5	5,8
egyéb	39,1	62,1
összesen	100,0	100,0
N	19 299	39 843

1. Táblázat: A dolgozók középiskoláiba járó hallgatók megoszlása foglalkozásuk szerint 1952-ben és 1954-ben(%)

A dolgozók iskoláiba egyre kevesebben jártak, amíg újabb extenzív iparpolitika nem szerveződött, új beruházási ciklus nem indult, új munkahelyek nem nyíltak, amíg a munkásosztály kulturális felemelése ismét aktuális programmá nem vált, amíg újabb ciklus nem kezdődött 1957-ben.

157. Köznevelési Minisztérium statisztikai osztálya: I. sz. Statisztikai Tájékoztató a dolgozók középiskoláinak tanév eleji helyzetéről 1952/53. tanév, 1952. október 15-i állapot. 5. o.

158. Oktatási Minisztérium tervezési osztálya statisztikai osztálya: Oktatási statisztikai tájékoztató 1954–55. Statisztikai tájékoztató a dolgozók középiskolái és a középiskolai levelező oktatás helyzetéről. 1954/55. Itt jegyzem meg, hogy ekkor a levelező tagozaton 18 961-en, az estin pedig 20 879-en tanultak.

III. rész. A ciklusok szerkezete

1. A ciklusok természete

Az előzőekben igyekeztem bemutatni, hogy a felnőttoktatás iskolarendszerbe történő integrálása alapvetően politikai aktusok sorozatával leírható. Miközben ezt tettem, óhatatlanul kirajzolódtak a felnőttoktatás történetének legelső ciklusai is.

Egy-egy ciklus finomszerkezetének leírásához eddig még nem tárgyalt időszakból választjuk ki elemzésünk tárgyát, felidézve *Archer* elméletét, amely szerint a ciklikusság a központosított oktatásirányítás kikerülhetetlen következménye.¹⁵⁹

A központosított rendszerű országok irányítási gyakorlata abban tér el a decentralizált rendszérűektől, hogy az oktatás fejlesztésének irányát egyedül az oktatáspolitikai központnak van joga kijelölni. A változásokat elindító döntéseket csak a központ hozhatja meg, nem úgy, mint a decentralizált irányítási rendszerek esetében. Ott ugyanis a változásokról dönthetnek a közvetlenül érdekeltek is: az iskolák, a „felnőttek”. Hasonlóképpen egy-egy regionális egység vezetése is kitűzhet új fejlődési irányt, és persze az oktatáspolitikai központ is meghozza az iskolarendszer egészére érvényes döntéseit. Az egy időben számos helyről egyszerre meginduló folyamatokat szemlélve nagyon nehéz, esetenként pedig lehetetlen a változások kezdetét és végét meghatároznunk. A központosított irányítású rendszerek kutatóinak könnyű a dolguk: egy-egy központi döntést kell csupán megkeresniük. Nem egyszerű viszont arra választ adniuk, hogy milyen érdekek váltották ki a fejlesztésnek új irányt adó döntést.

Igen nehéz elkülöníteni a helyi szükségleteket a központi döntéshozó oktatáspolitikai elit önálló kezdeményezéseitől. Annyi bizonyos, hogy a változásokat egyaránt kezdeményezhetik „lentől” is és „fentről” is.

M. S. Archer korábban már részletesebben ismertetett elméletét leegyszerűsítve és témánkra adaptálva, a következő képet vázolhatjuk.

Az *első szakaszban* kevesen járnak iskolába. Az iskolák létükért küzdenek. Ekkor kezdődik meg a felnőttoktatásban érdekelt erők, csoportok szerveződése. A célok azonosak: a felnőttoktatást mindenképpen lendületbe kell hozni. A fejlesztésben érdekelt különböző emberek és csoportok motivációja persze eltérő. Vannak dolgozók, akik tanulnának. A felnőttoktatásban dolgozó tanárok és az andragógiával foglalkozó teoretikusok értékrendjének megvalósulását jelenti természetesen a felnőttoktatás kibontakozása, nem is szólva arról, hogy mindehhez egzisztenciális érdekeik is fűződnek. Bizonyos munkáltatók pedig az oktatás eredményétől gazdasági vagy más céljaik elérését várhatják.

A centralizált oktatásirányítás esetében azonban a felnőttoktatás működésében érdekelt egyik csoport sem képes arra, hogy önállóan, csak a maga döntési kompetenciájában elérhesse, hogy a dolgozók mind többen járjanak vagy jár hassanak iskolába. Hol az eszközök, hol a jog, hol más szervezet „segítsége”, hol a pénz hiányzik. Javarást olyan dolgok, amelyek nélkül nem lehet, vagy igen nehéz *helyi* politikai akciókkal operálni. Nem marad más: politikai területre kell transzformálni a felnőttoktatásra vonatkozó érdekeiket. Mindenki számára kézenfekvő: a politikai döntéshozó központot kell meggyőzni a felnőttoktatás fontosságáról. El kell érni, hogy olyan döntéssorozat induljon meg, mely így vagy úgy, de előbb az oktatás kiterjesztése előtt álló akadályokat.

Ebben a fázisban – amikor még csak kevés felnőtt tanul – a felnőttoktatás ideológiájában új elemek kezdenek körvonalazódni. Ekkor fogalmazódnak meg azok az általános elvek, értékek, amelyek – lehetőleg – minél több résztvevő oszt. Ekkor kerül sor a helyi, lokális érdekek generálására: általános, az egész országra érvényes problémává válik az amúgy szűkebb helyi probléma.

159. E teoretikus modell leegyszerűsített változatát lásd a Magyar Pedagógia 1983. évi 3. számában, a 336–337. oldalon. (Tájékoztató az MTA Pedagógiai Bizottságának 1982. október 29-i üléséről.)

Természetesen nem minden vállalkozás, nem mindegyik próbálkozás sikeres, nem is sikerül mindenkinek, valamennyi csoportnak a döntéshozó központot befolyásolnia. Ha az oktatáspolitikai központban élő emberek erős érdekcsoporttá tudnak szerveződni, akkor nagy az esélye annak, hogy egy új, a felnőttoktatás fejlesztését előíró döntéssorozat szülessék meg. Az oktatáspolitikai centrum feloldja a korábbi fejlesztési tilalmat, a „stop” állapotból a „go” helyzetbe kerül a rendszer.

A központ új fejlesztést megindító döntését nemcsak a helyi szinten megjelenő és felhalmozódó feszültségek feloldási kísérlete váltja ki, hanem „önmagától” – minden helyi szükséglettől függetlenül – dönt a központ a változások mellett. Vagy maga az oktatáspolitikai elit kezdeményezi a változásokat, vagy pedig az oktatáspolitikai központot befolyásolják más központi szervezetek. Az oktatáspolitikai elit csak az oktatási ágazat területére érvényes döntéseket hozhat, döntései nem tejednek ki más ágazatokra. Ilyképpen van ez a többi minisztérium esetében is. Ha valamely ágazat központja el tudja érni, hogy az oktatáspolitikai elit a felnőttoktatást fejlesztő döntéseket hozzon, akkor az első szakasz lezárult.

A *második szakasz* a felnőttoktatás fejlesztésével szembeszegülő csoportok vereségét jelenti. A központ ugyanis a dolgozók iskoláinak fejlesztését úja elő. A továbbtanulni vágyó dolgozók, az andragógusok, a népművelők előtt kedves esztendőök állnak. A korábbi időszakhoz képest jóval több pénz jut az oktatás fejlesztésére, több felnőtt is jár iskolába. Új eszközöket fejlesztenek ki a tanárok, és ezeket az ország valamennyi iskolájában be is lehet vezetni, illetve vezettetni.

Az iskolai oktatástól sokat váró gazdasági szervezetek is támogatják a felnőttoktatást, gazdaságpolitikai céljaik – úgy tűnik – megvalósulnak.

Az új rendelkezés végrehajtásában érintett szakigazgatási és politikai szervezetek megerősödnek. A felnőttek nagy tömegeinek mozgósítása jelentős szervező munkát kíván, ez a hatalmi befolyás megnövekedésén túl a szervezést folytató szervezetek létszámának növekedését is jelenti.

A *harmadik szakasz* az oktatás kiterjesztésének és újfajta feszültségek felhalmozódásának időszaka. A központi döntést ugyanis ott is végre kell hajtani, ahol a felnőttoktatás iránt nincs számottevő kereslet. Később pedig az extenzív fejlesztésre berendezkedett igazgatásnak egyszer csak szembe kell néznie azzal a ténnyel, hogy eljutott azokhoz a társadalmi rétegekhez, amelyeket az eddigi eszközökkel többé már nem vonhat be az oktatásba, így egyre nehezebb a központi utasításnak eleget tenni: egyre több szervezési és agitációs munka hárul a végrehajtó apparátusra, és egyre szerényebb eredményekkel kell megelégedniük.

A központi döntés meghozatala után eltelt idő átrendezi az erővonalakat. Egyre inkább láthatóvá válnak azok az erők, csoportok, amelyek nem érdekeltek a felnőttoktatás további extenzifikálásában.

Ebben a szakaszban is vannak tehát, akik megkísérlik elérni, hogy a központ változtassa meg a felnőttoktatás fejlesztését előíró döntését, lassuljon a kampány. Itt az „ellenerek” szerveződése történik. Ez ugyanúgy konfliktusokkal telített fázis, mint a ciklus első szakasza. Az oktatás adott módjának fejlesztése mellett és ellen állást foglaló érdekcsoportok a legkülönbébb taktikával próbálják gyengíteni az ellenerek törekvéseit. Egyikük számára továbbra is kielégítő a változatlan rendszer, a másik pedig épp ellenkezőleg: változást akar elérni.

Az „ellenerek” egyre több problémát „szállítanak fel” a politikai központba, ajánlásokat fogalmazva, személyes pártolókat keresve, szövetségeket alakítva, rövid életű, egyetlen célra szövetkező társaságokat szervezve. A politikai központ előbb-utóbb dönteni kényszerül. Ha a koncentrált akció sikerrel jár, a központot döntésre lehet bírni, ez már a *negyedik szakasz*. Vége az oktatás kiterjesztésének kedvező éveknek: visszaveszik az alsó és középfokú oktatás fejlesztésének eszközeit. Egyre kevesebben járnak iskolába, és egyre szűkül azok köre, akik reális eséllyel vállalkozhatnak a tanulásra.

Természetesen a restriktív döntés is éppen úgy átfogó és univerzális, mint az expanziót kiváltóé. A döntés meghozatala pillanatában nyomban feszültségek keletkeznek. Ha másutt nem, akkor a pedagógusok, az andragógusok körében. Megkezdődik a feszültségek felhalmozódásával együtt az érdekcsoportok szerveződése, éppen úgy, ahogyan azt korábban leírtam. Ezzel pedig újra az első fázisban vagyunk.

Az effajta változásnak, ciklusos fejlődésnek persze nem egyedüli mozgatója az „alulról jövő” igények kielégítése. Maga a politikai központ is kezdeményez. Az ilyen politikai indíttatású akció minden helyi érdeken túlmutat.

Igen sok esetben a két irányból szerveződő erők, érdekek egymástól függetlenül jelentkeznek. Találkozásuk sok esetben véletlennek tekinthető, így érthető, hogy a felnőttoktatást megformáló oktatáspolitikai centrum kezdeményezése egybeeshet helyi törekvésekkel. Holott oktatáspolitikai céljai között nem, vagy csak másodlagosan jelentkezett az iskolarendszerű felnőttoktatással szemben támasztott lokális igény. Hiszen az oktatáspolitikai történések nemcsak az oktatási rendszeren belül működő hatóerők következményei lehetnek.

A következőkben a fentebb vázolt modell illusztrálására teszünk kísérletet, számba véve a hatvanas-hetvenes évek történéseit.

2. A harmadik ciklus két utolsó szakasza

2.1. A fordulópont: 1963–64

1962-ben még úgy tűnik, hogy nagy és hosszú távú feladatok várnak a felnőttoktatásra. „A dolgozók mind szélesebb körének tesszük lehetővé a továbbtanulást... Bővítjük a dolgozók iskoláinak esti és levelező tagozatait”¹⁶⁰ – olvashatjuk az MSZMP VIII. kongresszusának határozatai között. Ám 1965-ben, a IX. kongresszuson már szóba sem kerül ez a téma. Az utolsó – a felnőttoktatásnak kedvező – esztendő az 1963-as volt.

1963 novemberében az MSZMP KB alosztályvezetőjének nyilatkozatából még arra következtethetünk, hogy az ötvenes évek végén kidolgozott és az 1961. évi oktatási reformtörvényhez köthető oktatáspolitikai folytatódik. Szerinte ugyanis a középfokú oktatás általánossá válása már 1975-re várható, és „az oktatásügy távlati tervezetében szerepel az is, hogy 1970 körül az általános iskolát végzett tanulók 50%-a gimnáziumokba, 50%-a pedig szakmát adó középiskolába – zömmel szakközépiskolába – kerül”.¹⁶¹

Hasonló optimizmussal néztek a jövőbe az Első Országos Felnőttoktatási Konferencia résztvevői is.¹⁶² Optimizmusuk alapját az 1961. évi III. törvénnyel fémjelzett iskolareform célkitűzései adták, melyek szerint – mint erre az előbbi idézettel utaltunk – a középfokú oktatás hamarosan általánossá válik. A középfokú végzettséggel még nem rendelkező dolgozók nyilván hatalmas utánpótlást adtak volna.

Az 1960-as népszámlálás adatai szerint az aktív keresők 64,9%-a nem fejezte be az általános iskolát. A dolgozók 24,7%-a általános, 7,2%-a pedig középiskolai végzettséggel rendelkezett. 3,2%-nak volt felsőfokú végzettsége. Tehát az aktív keresők 89,9%-áról van szó.¹⁶³

Még nagyobb bázist jelentett volna az általános iskolát nem végzett dolgozók tömege. A „Munkásosztályról” hozott párthatározat pedig előírta, hogy „el kell érniünk, hogy a munkások elmara-dott része is megszerezhesse az általános iskola nyújtotta alapműveltséget”.¹⁶⁴ A középfokú oktatás általánossá tételének programja és a munkásosztály kulturális szintjének emelése, a kettő együtt oly jelentős feladatot szánt az iskolarendszerű felnőttoktatásnak, hogy az Első Országos

160. Az MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963. 454. o.

161. Sajtótájékoztató a közoktatás helyzetéről. = Népszabadság, 1963. november 10. A távlati terv előirányzatainak az ellenkezője valósult meg.

162. A konferenciát 1963. december 11. és 13. között rendezte meg az Építők Rózsa Ferenc Művelődési Házában a SZOT, a Művelődési Minisztérium, a Pedagógusok Szakszervezete és az Országos Pedagógiai Intézet. L. Népszabadság, 1963. december 12. 8. o.; Első Országos Felnőttoktatási Konferencia. Pedagógusok Szakszervezete, Tán-csics Könyvkiadó, Budapest, 1965.

163. Forrás: Az 1973-as mikrocenzus adatai. KSH, Budapest, 1974. 99. o.

164. Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a munkásosztállyal kapcsolatos egyes feladatokról (1958. október 16.) = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. Második, bővített kiadás. 176. o.

Felnőttoktatási Konferencia résztvevői előtt fel sem vetődött a felnőttoktatás távlatainak beszűkülése. Meg sem fogalmazódott az iskolarendszerű felnőttoktatás – akkori szóhasználattal – „funkcióinak” megváltozása.

Pedig a gazdasági szféra tervhivatalbeli képviselői, pontosabban közülük a munkaerő-tervezők, elhibázottnak tartották ezt az oktatáspolitikát. Korainak tartották a középfokú oktatás kiterjesztését, szükségtelennek a felnőttképzés extenzív kiszélesítését, hibásnak a szakmunkásképzés visszafejlését, a szakközépiskolák és a felsőfokú technikumok életre hívását.

A munkaerő-, illetve az oktatástervezők akkori első írásaikban¹⁶⁵ (ekkor készültek hazánkban az első munkaerőtervek) amellet érveltek, hogy súlyos munkaerő-gazdasági feszültségekhez vezethet, ha megvalósul az alapvetően nem gazdasági indíttatású, hanem ideológiai alapozású oktatáspolitikai, amelyhez a köztudat az 1961-es III. törvényt köti. Kimutatták, hogy szakmunkásból kevés lesz, gimnáziumot végzettekből pedig sok.

A felnőttek oktatása, különösen alsó fokon, költséges, és a termelés folyamatosságát is akadályozza. A közvetlen termelésben dolgozó fizikai munkásoknak elsősorban a kétkezi munkájára van szükség. Ha pedig sokan, nagyon sokan járnak *egyszerre* iskolába, ezt a termelés folytonossága sínyli meg: a munkaidő-kedvezmények mellett a tanulmányi szabadságok tömeges kikérése is gondot jelent.

„Néhány év elmúltával utolérjük és le is hagyjuk a legfejlettebb kapitalista országokat”¹⁶⁶ – hangzott az akkor közismert jelszó. Ha már a közeli jövőben a nagyüzemi termelés automata gépsorokon történik, a fejlődés kiművelt emberfők sokaságát kívánja, és feladatunk a szocialista embertípus mielőbbi megteremtése, akkor szűk gazdasági számításoknak helye nincs – vélhették sokan az oktatásban közvetlenül érdekelt véleményformálók közül.

Másfelől: a mezőgazdaság szocialista átszervezésével együtt felmerül, hogy a mezőgazdaságban dolgozók iskolázottsági szintjét is emelni kell: a szocialista mezőgazdasági nagyüzem, a termelőszövetkezet képzett embereket kíván.

Az MSZMP agrárpolitikai közleményében 1959-ben azt olvashatjuk, hogy „a pártoktatás és állami oktatás rendszerében egyaránt az eddiginél több teret kell biztosítani a mezőgazdasági szakismeretek és termelőszövetkezetek szervezésével kapcsolatos kérdések tanításának. El kell érni, hogy az eddiginél sokkal szélesebb mértékben nevelődjen ki a meglévő termelőszövetkezeti vezetők utánpótlása és az újonnan létrejövő termelőszövetkezetek számára megfelelő vezetők”.¹⁶⁷

Egy évvel későbbi párthatározat szerint:

„...tömegméretűvé kell tenni a most szervezés alatt álló mezőgazdasági felsőfokú technikumokban és a mezőgazdasági szakmunkásképző intézetekben folyó szakoktatást”.¹⁶⁸

Ugyanakkor érvényben volt még a már említett munkásosztályról hozott határozat is. Mindezek hatására az extenzív jellegű oktatáspolitikai – a munkaerő-tervezők ekkor még nem nagy politikai súlyú érvei ellenére – megvalósulni látszott.¹⁶⁹

165. Ballai László – Tímár János: Népgazdaságunk szakember-ellátásának problémái. = Társadalmi Szemle, 1961. 12. sz. Tímár János: Távlati szakemberszükséglet-szakemberképzés. = Közgazdasági Szemle, 1962. 11. sz. Megjegyzem, hogy Tímár János a maguk sikerét jóval szkeptikusabbnak ítéli meg. L. Tímár János: A hatalom és döntésképtelenség. Az oktatáspolitikai és az oktatástervezés négy évtizede (1948–1988). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.

166. Az MSZMP KB határozata az SZKP XXII. kongresszusának jelentőségéről. 1961. november 17. = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. 527. o.

167. Közlemény az MSZMP Központi Bizottsága 1958. decemberi ülésének határozatáról (1958. december 7.) = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. 294. o.

168. Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a mezőgazdaság helyzetéről és a további feladatokról (1962. március 28–30.). Uo. 552. o. Továbbá: Fekete György: A mezőgazdasági szakember-ellátottság és képzés problémái. = Közgazdasági Szemle, 1963. 6. sz. 662–678. o.

169. A Művelődésügyi Minisztérium egyik főelőadója szerint a hatvanas évek felnőttoktatás-robbanásának okai:

Hiba volna az extenzív oktatáspolitikai kiváltó okát csak a határozatokban keresni. Tudjuk, hogy az ötvenes évek végén egész Európában oktatási reformhullám vonult végig, s korábban, a lemorzsolódás kapcsán már bemutattuk, hogy 1956 őszét követően az oktatáspolitikai inflatorikus jegyeket mutatott fel. Növelte az általános iskola kibocsátását: eltörölte a rendűséget, a vizsgákat, csökkenteni kívánta politikai eszközökkel a kimaradást és a bukást. A középiskolák felvételi keretszámait a korábbi évekhez képest soha nem látott mértékben tágította ki. Ugyanebbe a képbe illik az iskolarendszerű felnőttoktatás kiterjesztése is. A nemzetközi hatások mellett figyelembe kell vennünk azt a politikai közhangulatot, amely az ötvenes évek második felét jellemezte.¹⁷⁰

Az oktatási kormányzat rendeletekkel könnyítette meg a dolgozók beiskolázását. Az állami és pártfunkcionáriusok gyors képzésére szervezett levelező oktatás minden dolgozó számára elérhetővé látszott válni, és a munka melletti oktatás a társadalom valamennyi felnőttje előtt megnyílt, sőt a korábbi évek tiltásait is feloldották, már a 15 évesek is járhattak akár középiskolába.

A 41/1956. (O. K. 10.) OM utasítás szerint a dolgozók gimnáziumának első évfolyamára már a háztartásbeli nők is jelentkeztek, de csak a helyi oktatási osztály javaslatára. Ugyanez az utasítás arról is rendelkezik, hogy a középiskolák levelező tagozatára a minisztériumok, országos főhatóságok és főbb intézmények személyzeti osztályainak eddigi kötelező támogatását mellőzve, egyéni leg is lehet jelentkezni. Tehát: „kivételek nélkül, mindenki” beiratkozhatott, nem úgy, mint korábban.

A 27/1957 (M. K. 4.) MM utasítás már nem köti a háztartásbeliek beiratkozásának feltételét a tanácsai oktatási osztályok engedélyéhez sem. Fel lehetett venni a háztartásbeli nőket is, de csak akkor, ha a munkaviszonyban állókat már felvették, és maradt még hely. Sőt a háztartásbeli nők a középiskolák levelező tagozatára is felvételt nyerhettek – az előbbi feltételek mellett. A levelező oktatásban való részvétel privilégiumát tehát megszüntették. A 137/1958. (M. K. 9.) MM utasítás megerősíti az előbb ismertetett Utasításokat. A közgazdasági technikum levelező tagozatának felvételi előírásait enyhíti: bárki jelentkezhet ezek után. A korábbi regulációval ellentétben már akkor is lehetett levelező tagozati formát választani, ha esti tagozat is működött. Az ötvenes évek második felében már „se hivatali elfoglaltság, se beosztás” nem volt formális megkülönböztető jegy, már ami a dolgozók középiskolákban való tanulás jogát és lehetőségét illeti. A nappali képzés expanzióját növelendő, a tankötelezettséget 14 évről 15-re emelték (A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1959. évi 29. sz. rendelete). A csomag részeként a 25/1959 (M. K. 11.) MM utasítással a dolgozók középiskoláinak I. évfolyamára történő beiratkozás alsó határát a 15. életévben határozták meg. Ezzel a döntéssel a 17. évről a 15. évre szállt le a beiskolázás alsó határa. A serdülők előtt is megnyílt ezzel az érettségi megszerzésének – a nappali tagozathoz viszonyított – könnyített módja. Akik a nappali tagozatból kimaradtak, munka mellett folytatták tanulmányaikat. A fiatalok megjelenése természetesen felforgatta az iskolák rendjét. Ezt enyhítendő, született meg a 132/1960. (M. K. 10.) MM utasítás, mely szerint, „akik a rendeskorúak iskolájában a középiskolai tanulmányaikat megszakították, általában csak a kimaradásuktól számított két év elmúltával vehetők fel”, Méltánylást érdemlő helyzetekben azonban el lehetett tekinteni a két évtől is.¹⁷¹

„ – egyes munkakörök betöltéséhez megfelelő iskolai végzettséget kívánnak; – a fiatalok nagyméretű beáramlása; – a mezőgazdaság szocialista átalakítása megteremti a lehetőséget a falu kulturális elmaradottságának felszámolására; – a munkásosztály helyzetéről szóló párthatározat és annak nyomán a SZOT elnökségének döntése az üzemi iskolai hálózat fejlesztéséről... kedvező hatással volt a felnőttoktatás fejlődésére”. *Dr. Feledy Kálmáné*: A dolgozók iskolái. = Köznevelés, 1961. 17. sz. 51. o.

170. L. erről *Berend T. Iván*: Gazdasági útkeresés 1956–1965. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 463. o.

171. Az ún. „ifjúsági probléma” az ötvenes évek fordulóján foglalkoztatta a politikusokat. A probléma gyökere kettős. A „mezőgazdaság szocialista átszervezése” olyannyira megnövelte a munkaerő-kínálatot, hogy a 16 éven aluli fiatalok kiszorultak a munkahelyekről. Új munkahelyek nem nyíltak a hatvanas évek elejéig. A kényszer-tétlen szabad idő az 1956-os forradalom után különösen kellemetlennek tűnt számukra. A Művelődésügyi Minisztérium által 1959-ben készített „Oktatásügyünk helyzete” című dokumentumban olvasható, hogy: „A fiatalok továbbképzésének, illetve munkába állításának biztosítása évek óta nehéz feladat elé állítja az illetékes állami és társadalmi szerveket. 1956 óta minden évben külön kormányintézkedésekre volt szükség az évente felmerülő problémák átmeneti megoldására. ...a jelenlegi helyzetben a fiatalok egy része munkalehetőség vagy továbbtanulás hiányában

Sőt, az oktatásról szóló 1961. III. törvény külön fejezetet szentelt az iskolarendszerű felnőttoktatásnak:

„... növeljük mind az iskolások, mind a termelőmunkájuk megszakítása nélkül továbbtanulók számát, és így fokozatosan készítjük elő az általános és a kötelező középfokú oktatás megvalósításának feltételeit”.¹⁷²

Ezzel az aktussal a dolgozók iskolái az iskolarendszer részévé váltak. A hatvanas évek elejére a kormányzat tudatosan megkettőzte a képzési rendszert: a nappali képzés mögé egy második iskolarendszer szerveződött, a dolgozóké.

1963 végére azonban már egy sor feszültség tudatosodott. A kihívások jelentős része a gazdaságból származott. Legfőképpen a második ötéves terv fejlesztése ütközött igen nagy nehézségekbe.¹⁷³ A meghirdetett lakásépítési program, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a néphadsereg véderejének fokozottabb növelése igen nagy terhet jelentett.¹⁷⁴

Mindezek mellett feltűnt az extenzív iparosítás szokványos korlátja is. A Pártélet januári számából tudjuk, „az 1964-es év újszerű problémája, hogy a gazdaság mezőgazdaságon kívüli ágazataiban hosszú évek után most először globálisan is munkaerőhiánnyal kell számolnunk”.¹⁷⁵ Nyilvánvalóan nemcsak a cikk írója számára volt világos, hogy „olyan intézkedésekre lesz szükség, amelyek minimálisra csökkentik a munkaerőhiány negatív következményeit”.¹⁷⁶ A felnőttoktatás visszafejlesztése pedig elősegíthette ezt a „csökkentést”: az emberek a munkaidő alatt elsősorban dolgozzanak és ne tanuljanak.

A feszültségek másik forrását az „1961-es” oktatási reform végrehajtásában kereshetjük. A középiskolák általánossá válásának programja egyre több általános iskolát végzett fiatal előtt nyitotta meg a középfokú továbbtanulás útját. A gimnázium és az új preferált iskolatípus, a szakközépiskola fogadta be őket. A szakmunkásképzés, mint ismeretes, ekkor visszafejlesztésre ítéltetett. A kiépülő szakközépiskoláktól azonban csak néhány évvel későbbre volt várható, hogy kibocsáthatják első végzett tanulóikat, s közülük is várható volt, hogy többen fognak majd továbbtanulni. A gimnáziumi politechnikai oktatás, az 5 + 1-es oktatási rend nem honosodott meg: a szakmunkássá „előképzett” tanulók inkább felsőfokon tanultak tovább vagy irodai munkát vállaltak, mintsem a fizikai munkát választották volna. Hiány volt tehát szakmunkásból és képzetlen munkaerőből is. Kézenfekvőnek tűnt: szűkíteni kell az iskolarendszerű felnőttoktatást.

Az iskolareform 1965-ben elfogadott ún. „korrekciója” szerint meg kell szüntetni az általános képzés primátusát.¹⁷⁷ A gimnáziumok helyett a szakközépiskolákat kell fejleszteni, korábbi szerepét kell visszakapnia a szakmunkásképzésnek, és eme oktatási forma felé kell terelni az általános

hozzászokik a munka nélküli élethez, a társadalommal és a családjával szembeni jogtalan követelődéshez, így az elzúllás veszélyének van kitéve.” (14. o.) Ebben a belső és természetesen szigorúan titkos anyagban fogalmazódik meg a fenti problémák megoldásaként – többek között – a kétéves ismétlő iskola felállítása. A munka és felügyelet nélkül maradt serdülőket az iskolarendszerben tartották. Ezért is emelték fel a tankötelezettséget 1959-ben 15 év és 1961-ben 16-ig. Ezzel magyarázzuk a tovább nem tanuló, általános iskolát végzett tanulók számára létrehozott ún. „továbbképző iskolákat”, és a dolgozók iskolái is ez okból nyitották meg kapuikat a serdülők előtt.

172. 1961. évi III. törvény a Magyar Népköztársaság második ötéves népgazdaság-fejlesztési tervéről az 1961. január 1-jétől 1965. december 31-ig terjedő időszakra. Magyar Közlöny, 1961. 74. sz. A törvény előkészítésének időszakában a „Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány által megbízott Iskolai Reformbizottság” még 1960-ban Irányelveket adott ki, amelyben kijelentik, hogy az iskolarendszerű felnőttoktatás az iskolarendszer része „...az igényeknek megfelelően valamennyi iskolatípus mellett létre kell hozni, illetve tovább kell fejleszteni a dolgozók esti, levelező oktatási intézményeit”. Irányelvek az oktatási rendszerünk továbbfejlesztésére, Tankönyvkiadó, Budapest, 1960.

173. Berend T. Iván: i. m. 312–338. o.

174. L. Bauer Tamás: i. m.

175. Kahulics István: Munkaerőhelyzet – munkaerőgazdálkodás. = Pártélet, 1964. 1. sz. 16–20. o.

176. Uo.

177. Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata az oktatási reform eddigi végrehajtásának főbb tapasztalatairól és a további feladatokról. (1965. június 8.) = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 209–218. o.

iskolát végzett tizenéveseket.¹⁷⁸ Az 1965-ös központi állásfoglalás néhány évre meghatározta a felnőttoktatás további sorsát, valószínűleg már egy 1963 decemberében elfogadott gazdaságpolitikai döntésnek volt a – ha nem is közvetlen – következménye.

1963. december 5-én az MSZMP kibővített ülést tartott. Az egyik napirendi pont itt Nyers Rezső előterjesztésében az „időszerű gazdaságpolitikai kérdések” megvitatása volt, amit az ülés résztvevői egyhangúlag tudomásul vettek.¹⁷⁹

Az új gazdaságpolitikát tárgyaló Központi Bizottság ülése után alig pár nappal tartották az Első Országos Felnőttoktatási Konferenciát. A konferencia résztvevői természetesen mit sem tudhattak arról, hogy a fejlődés irányát a konferencia résztvevőinél jóval magasabb szinten már megfordították. Ők még a régi korszak ideológiáit hangoztatták, a felnőttoktatás extenzív fejlesztése és az andragógia mélyebb művelése mellett foglaltak állást.¹⁸⁰ A két esemény közül természetesen a KB döntése határozta meg az iskolarendszerű felnőttoktatás további sorsát. Azok az erők, amelyeknek az érdekeit a dolgozók iskolai oktatásának korábbi módja és mértéke kielégítette, ettől az időponttól kezdve háttérbe szorultak. Veszítettek hatalmukból azok is, akik a gazdaság központi, tervutasításos módjától várták a gazdaság és a társadalom fejlődését. Ugyanígy az egalitárius nézeteket valló politikusok mozgásterre is szűkült.

Időlegesen háttérbe szorultak azok a politikai erők, amelyek a társadalmi egyenlőtlenséget minden eszközzel, így a felnőttoktatással is csökkenteni kívánták. Az értékrend megváltozott. Az MSZMP VIII. kongresszusán elfogadott határozat szerint megszűnik a származás szerinti kategorizálás, csökken a politikai támogatás mértéke. És elhangzik a kongresszus után három évvel, hogy a „munka melletti továbbtanulás legelterjedtebb formája az esti-levelező oktatás, mely a felszabadulás óta jelentősen hozzájárult az elmúlt rendszer bűneinek jóvátételéhez. Sok tízezer tehetséges, szorgalmas munkás-paraszt embernek adott módot arra, hogy élete derekán teljesedjék ifjúkori álma... *Ez az oktatási rendszer történelmi hivatását teljesítette.*”¹⁸¹ (Eredeti kiemelés.)

178. Erről a problémáról L. Monigl István: A népgazdasági tervezés és az oktatási rendszer kapcsolata. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. Továbbá: Salamon Gabriella: Oktatáspolitikai és oktatástervezési Magyarországon 1960–1970. Oktatáskutató, (kézirat).

179. Cseterki Lajost ezen a KB-ülésen választották meg a Központi Bizottság tudományos és közoktatási kérdéseivel foglalkozó titkárának. L. az MSZMP KB által a középfokú oktatás felülvizsgálatára felkért II. számú Munkaközössége anyagában „A szakmunkásképzés fejlődése, helyzete és problémái. Bp., 1971. július hó” című dokumentum 12. oldalát. OPKM (kézirat.) A bizottsági anyag hitelét emeli a Központi Bizottság 1963. december 5-én szervezeti és személyi kérdésekről hozott határozata is, amely szerint Cseterki Lajos kinevezésén kívül Gosztonyi János lett a Tudományos és Közoktatási Osztály vezetője. = Pártélet, 1964. 1. sz. 8–9. o. A gazdaságpolitikai fordulat tényét és súlyát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy az egész 61-es reform kudarcának tekintette az oktatásügyi kormányzat azt a tényt, hogy a cseh, NDK példával ellentétben a politechnikai oktatás kapcsán a gazdasági szférát nem sikerült oktatási-ideológiai ellenőrzés alá vonni. L. Halász Gábor és Sáska Géza Benczedy Józseffel készített interjút az Oktatáskutató Intézet Könyvtárában.

180. Első Országos Felnőttoktatási Konferencia, Pedagógusok Szakszervezete, Budapest, 1965. Egy jegyzet erejéig itt kell megemlítenem, hogy megítélésem szerint az andragógia mint szakma ezen a kongresszuson legitimálódott. Ekkor volt először teljes egészében látható egy koherenciára törekvő diszciplína Durkó Máttyás, Csoma Gyula és Kaschinszky Györgyné dolgozatai alapján. A kongresszuson szerveződött meg tehát a szakma, amely a későbbiekben politikai erőként is megjelent egy újabb ciklus generálásában.

Természetesen lehetségesnek kell tekinteni, hogy a kongresszus után rendre jelennek meg átfogó igényekkel írott munkák. L. például Sz. Várnagy Marianne – Csoma Gyula – Gellért László – Gere Rezső: Az iskolarendszerű felnőttnevelés helyzete és perspektívái. = Kiss Árpád – Nagy Sándor – Szarka József – Szokolszky István (szerk.): Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1965. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 339–381. o. Továbbá a fent hivatkozott szerzők „A pedagógia időszerű kérdései hazánkban” sorozatban „A felnőttoktatás sajátosságai” címmel megjelent tanulmánygyűjteménye. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.

181. Cseterki Lajos: Az iskola a szocialista társadalmunk hű tükörképe. = Köznevelés, 1965. 23. sz. 893. o.

Feltűnő, hogy az oktatási reform meghatározó személyei láthatóan nem vesznek tudomást a kurzusváltásról. Kornidesz Mihály és Kurucz Imre még 1966-ban olyan könyvet jelentetett meg, amelyben halovány jele sem merül fel, hogy az oktatáspolitikai időközben megváltozott. (Az iskolareform a megvalósulás útján. Kossuth, Budapest, 1966.) Az impresszum szerint a szedést 1966 szeptemberében kezdték meg. A kézirat nem lehet régi: a szerzők az 1965/66-os tanévi adatokra is hivatkoznak. Ugyanakkor Kornidesz Mihály a Pártéletben az országgyűlésben elfo-

2.2. Elfordulás a felnőttoktatástól: 1964

A gazdasági, oktatási, társadalompolitikai problémák összefüggése, összefonódása csak országos politikai szinten ismerhető fel. Az új célok kijelölése után az ágazatok vezetői külön-külön láttak munkához. Ki-ki a maga területén hajtotta végre a központi döntést.

Az oktatási miniszter az 1963-as tanévnyitó utasításában még pozitívként konstata, hogy egyre több fiatal és felnőtt tanul, olyannyira, hogy ez már „valóságos népmozgalom”.¹⁸² Ekkor csak egy dologra figyelmeztetett: „Fokozottan kell törekedni az oktatási feltételek biztosítására”.¹⁸³

A következő évben azonban ellenkező hangvételű volt a tanévnyitó utasítása. Eszerint már a túljelentkezés problémáját kell megoldani. „A dolgozók iskoláiban az 1964/65 tanévben is túljelentkezés várható. Elsősorban tehát azokat kell felvenni, akiknek munkájukhoz magasabb tudás és képesítés szükséges”.¹⁸⁴ Az oktatási tárca ettől kezdve hatáskörébe tartozónak tartotta, hogy milyen embereket vegyen föl, és megítélje, hány embernek van szüksége magasabb iskolai végzettségre. A kritérium: a munkahelyi érdek. Az új oktatáspolitikai fényében, mint a statisztikából látható, legalább huszonnégyezer, általános iskolába jelentkező dolgozó rosszul mérte fel „a munkakörének szükségleteit”. Az előző évhez képest ennyivel kevesebben iratkoztak be. Az iskoláknak most már figyelembe kellett venniük a munkahely ajánlásait és a dolgozók „érdemességét” is.¹⁸⁵ A változás nagyságát jelzi, hogy az MSZMP VIII. kongresszusán még azt hallottuk, „az esti és levelező oktatásban eltöröljük az életkori és munkaköri megkötöttségeket”.¹⁸⁶

Ami az életkori korlátokat illeti, a művelődésügyi miniszter 1964-ben olyan utasítást adott, hogy „azok a dolgozók, akik a rendes korúak középiskolájából egy-két éve önkényesen vagy teljes tanulmányi eredménytelenségük miatt maradtak ki, csak *indokolt esetben* és nem az eredményesebbek rovására vehetők fel”.¹⁸⁷ (S. G. kiemelése.)

Az előbb említett tanévnyitó utasítás szerint 1964 őszén a dolgozók iskoláiban új beszámoló- és vizsgarendszert vezettek be. „A vizsgarendszer a szorgalmasan, jól tanuló hallgató számára könnyítéseket tartalmaz, s ezzel is ösztönzést és módot ad arra, hogy a dolgozók iskoláiban a követelmények növekedjenek, a hallgatók tudása szilárdabb legyen.”¹⁸⁸ Olvashatjuk a tanévnyitó szövegéből, hogy a rendelkezés a „színvonal növelését” kívánja elérni. A következő évben született belső utasítás azután a tudásszínvonal emelését, a restriktív politika ideológiájául használta fel. Az iskolarendszerű felnőttoktatás „sekélyes színvonaláért” a minisztérium a tanulókat és a tanárokat tette felelőssé.

A dolgozók iskoláiban az utasítás szerint a „hibák eredményeként eluralkodik a liberalizmus... Az osztályozásbeli liberalizmus a pedagógus és a tanuló között a szocialista erkölctől idegen cinikostársi, helytelen viszonyt alakít ki”. A megoldás: a vizsgák és beszámolók rendszerének megszigorítása és szabályosságának következetes ellenőrzése.¹⁸⁹ A 60-as évek közepétől egy csapásra el-

gadott döntésre hivatkozva ismerteti a 61-es reform korrekcióját. *Kornidesz Mihály*: Közoktatás-politikánk és az új tanév. = Pártélet, 1966. 9. sz. 48–53. o., hasonlóképpen értékeli utólag a történeteket a Középiskolai reformok 1945–1965 című kandidátusi disszertációjában.

182. Ugyanebben a szellemben mutatott irányt a Pártélet is, még 1963-ban. A VIII. kongresszuson hangzott el a későbbben szlogenné vált a „tanulás valóságos népmozgalom” formula. L. *Kurucz Imre*: Közoktatás-politikai feladataink és az új tanév. = Pártélet, 1963. 9. sz. 3–10. o.

183. A művelődési miniszter 150/1963. (M. K. 12.) MM utasítása az 1963/64. tanév fő feladatairól az alsó és középfokú oktatási intézményekben.

184. A Művelődésügyi Minisztérium 13/1964. (M. K. 13.) MM utasítása az 1964/65-ös tanév feladatairól.

185. Uo.

186. A VIII. kongresszus határozata. Az MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963. 454. o.

187. L. a 33. sz. jegyzetet. [191. sz. jegyzetet]

188. Uo.

189. Utasítás a tanulók tudásának ellenőrzésével kapcsolatos eljárásokra a dolgozók iskoláiban. MM Közoktatási Főosztály belső utasítása, 1965. április 21. (*Sáska Géza* könyvtára.)

tűnt a sajtóból a munka melletti tanulás fontosságát hangsúlyozó propaganda. Hamarosan „rendszerre került” a tanulmányi szabadságok ügye is: 1967-ben rendelet írta elő, hogy az általános iskola levelező tagozatán három nappal, a gimnázium levelező tagozatán pedig hat nappal kell csökkenteni a tanulmányi szabadságot.¹⁹⁰ Mondhatjuk, hogy a szemléletváltozás eredményeként a dolgozók iskolái – elsősorban általános iskolái – gyors ütemben kezdtek elnéptelenedni, többségük meg is szűnt: 1963-ban 2726 ilyen iskola működött, 1971-ben már csak 431.¹⁹¹

Egyetérthetünk tehát a Pedagógusok Szakszervezete Központi Vezetőségének az új Magyar Pedagógiai Társaság alakuló közgyűlésén elmondott helyzetmegítélésével: „Megállapítható, hogy a felnőttoktatás szűken értelmezett művelődési problémából egyre inkább gazdasági-társadalmi problémává nemesedett”.¹⁹²

A felnőttoktatás ügye azonban nagyon hamar ismét előtérbe került más módon és más hangsúlyokkal ugyan, mint a hatvanas évek legelején.

2.3. Kényszerű döntések sorozata

Az oktatási tárcára az 1961. évi III. törvény 1963–65-ös korrekciójából következően egy fontos feladat hárult: az akkor már eltűzött mértékűnek tartott középiskolai továbbtanulási arány csökkentése. Vissza kellett állítani a hagyományos hároméves szakmunkásképzés – az új célkitűzéseknek megfelelően – korábbi státusát, s az általános iskolát végzett fiatalokat elsősorban a szakmunkásképzés felé kellett irányítani.

A beiskolázási keretszámokon viszonylag egyszerűen lehetett változtatni. Ám annál nagyobb gondot okozott az oktatási kormányzatnak a középfokú oktatás általánossá tételéről szóló jelszavakat olyképpen elfogadtatni, hogy az „nem azonnali, hanem fokozatosan megvalósuló távlati feladat”.¹⁹³ Az oktatási kormányzatnak a szakmunkásképzést olyan vonzóvá kellett tennie, mintha az valóban érettségit adó középiskola lenne.

1964-ben megszülettek ennek szervezeti megoldásai,¹⁹⁴ életre hívták a hagyományos mellett az „emelt szintű”, úgynevezett „B” tagozatú szakmunkásképzőket. Innen további két év munka melletti tanulással lehetett – az akkori tervek szerint – a későbbiekben létrehozandó dolgozók szakközépiskolájában érettségit szerezni. De ez a terv megoldhatatlannak bizonyult.

Kényszerintézkedések sorozata következett. A nappali négyéves szakközépiskolát az 1965-ös párthatározatot követően csak négy esztendővel később építették ki, ami azt is jelentette, hogy a dolgozók négyéves szakközépiskoláinak teljes vertikumát csak a nappali képzés *kiépülte után* lehet felállítani. Ám az emelt szintű és hagyományos szakmunkásképzőben végzett fiatal szakmunkások továbbtanulását szakirányban képzelte és ígérte a kormányzat. A fiatalok már szakmunkásbizonyítványt szereztek, ám nem volt iskola, ahol tanult szakmájuk irányában tovább tanulhattak volna. Csak az általános képzést nyújtó iskola, a dolgozók gimnáziuma nyílt meg előttük. A szakmunkásképző és a dolgozók gimnáziuma közötti tartalmi különbség miatt az „A” és a „B” tagozaton végzett szakmunkásoknak, ha a gimnázium II. vagy III. osztályában kívántak továbbtanulni, különbözeti vizsgát kellett tenniük. Vizsga nélkül csak az emelt szinten végzett szakmunkások számára fenntartott iskolába lehetett beiratkozni: a Szakmunkások (kétéves) Szakközépiskolájába. Ez az oktatási forma valójában egy négyesztendőes szakközépiskolai képzés felső két osztálya, melyet csak azért hozott létre az oktatáspolitikai központ, hogy az 1961-es reform korrekcióját a legkisebb zökkenővel lehessen végrehajtani: érettségit kaphassanak a szakmunkások. Ez az ideiglenes oktatási forma nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Igen sokan kimaradtak, így előké-

190. 15/1967. (XI. 18.) MM rendelet

191. L. Az MM 1963 és 1973 közötti statisztikai tájékoztatói, alsó fokú oktatás.

192. Szalóki Lombrt, a SZOT KB titkárának hozzászólása. Az új Magyar Pedagógiai Társaság. Az alakuló közgyűlés eseményei. Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1967.

193. L. a 33. sz. jegyzetet. [191. sz. jegyzetet]

194. Az erre vonatkozó döntéssort írom le a Mozgó Világ 1981. 12. számában megjelent cikkemben. Egy döntéssorozat kényszerpályája címmel. Az itt csak utalásszerűen összefoglalt tények dokumentálását lásd ott.

szító tanfolyamokat kellett szervezni a nagyobb tanulmányi sikeresség reményében. Az előkészítő tanfolyamokkal együtt a kétéves képzésből gyakorlatilag háromesztendőssé lett.

Az oktatáspolitikai korrekciója a hatvanas évek elejétől a hetvenes évek elejéig újszerű szerepet adott a dolgozók középiskoláinak azáltal, hogy elfogadottá vált a „szakmunkásokat a szakmunkásképzőből” koncepció, és lekerült a napirendről a „szakmunkásokat a gimnáziumokból és a szakközépiskolából” terv.

A nappali tagozatú szakmunkásképzés ismételt fejlesztése statisztikai adataink szerint már 1963-ban megindult.¹⁹⁵ 1964-ben száz általános iskolát végzett tanuló közül negyvenen mentek szakmunkásképzőbe tanulni, 1966-ban már negyvenhárman, 1968-ban pedig negyvenöten. Ugyan- ebben az időszakban egyre szűkebb arányban választották vagy választhatták a középiskolákat. Az oktatáspolitikai korrekció olyan drasztikusan történt, hogy statisztikai adataink szerint az alsó fokú tanulmányaikat befejező tanulók hat-hét százaléka nem tudott nappali tagozaton továbbtanulni az 1965-ös esztendőben.

Az ötvenes évek első felében született ún. „Ratkó-gyerekek” nem a középfokú végzettséget adó iskolákban tanultak tovább, hanem a szakmunkásképzőkben. Az oktatáspolitikai döntés megelőzte a demográfiai hullámot. A demográfiai hullám 1967-ben elérte a középiskolát, és a korrekciós ter- veknek megfelelően a szakmunkásképzésen keresztül vonult le.

Az előbb közölt adatok szerint 1967 és 1970 között amíg az általános iskolát végzettek száma növekszik (163 ezer- ről 180 ezerre), addig a középiskolai továbbtanulási arány 38,3%-ról 35,4%-ra csökkent, a szakmunkásképzőkben pedig 43,8%-ról 45,7%-ra emelkedett (lásd a 2. táblát a 66. oldalon). [a következő táblázat]

195. A szakmunkásképzés újbóli fejlesztését az 1965-ös párthatározat erősítette meg. L. a 16. számú jegyzetet.

2. Táblázat: A 8. osztályt végzett tanulók száma és a nappali, középfokú tanintézetek első évfolyamára beiratkozott diákok a végzettek százalékában.

Tanév	8. osztály végzettek (a)	Középiskolába n (b)	Szakmunkáské- pzőben (c)	Egyéb (x)	Összesen száma
Továbbtanulók					
1960/61	107.349	43,60	43,96	12,44	100,00
1961	127.178	43,35	38,87	17,78	100,00
1962	140.422	44,11	37,88	18,01	100,00
1963	148.384	46,46	38,02	15,52	100,00
1964	154.495	46,17	40,20	13,63	100,00
1965	157.797	40,45	39,35	20,19	100,00
1966	152.349	37,99	43,20	18,81	100,00
1967	162.934	38,28	43,82	17,90	100,00
968	181.542	36,65	44,88	18,47	100,00
1969	180.023	35,44	45,71	18,85	100,00
1970	165.611	36,20	45,49	18,31	100,00
1971	150.202	37,22	46,43	16,35	100,00
1972	137.201	40,17	45,91	13,92	100,00
1973	131.017	42,17	46,19	11,64	100,00
1974	126.956	43,57	47,14	9,29	100,00
1975	121.941	44,71	46,42	8,87	100,00

Forrás: a) (MM/OM) Statisztikai tájékoztatói: Alsófokú oktatás; b) (MM/OM) Statisztikai tájékoztatói: Középfokú oktatás; c) 25 éves a szocialista szakmunkásképzés adattára. MűM, Budapest, 1975.; x) Tovább nem tanulók, nappali középfokon nem tanulók és dolgozók középiskolájában tanulók.

Egy csapásra megváltozott a dolgozók iskoláiba járók életkori összetétele és arculata is. A dolgozók iskolájában dolgozó tanárok értetlenül fogadták a jelenséget: „funkcióváltásról”, a felnőtt-oktatás „fiatalodásáról” beszéltek.¹⁹⁶

Állításunkat nem tudjuk közvetlenül igazolni. A Művelődésügyi Minisztérium felügyelete alatt zajló statisztikai adatgyűjtésbe a demográfia hullám középiskolát érintő időszakában a dolgozók iskoláinak kormegoszlását nem vették fel. Előtte és utána azonban igen! Így következtetni lehet, hogy a „nem vizsgált” időszakban milyen irányú változások futhattak le. A következő táblázatból arra jutunk, hogy a hatvanas évek második felében és a hetvenes évek elején a dolgozók középiskoláiban „fiatalodás” történt.

196. Csoma Gyula: Az iskolarendszerű felnőttoktatás szerepváltása. Az idézet az Oswiata Doroslych című lengyel felnőttoktatási lap számára készült dolgozat magyar nyelvű változatából származik (szerkesztői megjegyzések szerint). = Felnőttoktatási tapasztalatok, 4. sz. Hajdú-Bihar megyei Tanács V.B. művelődésügyi osztály Pedagógus Továbbképző Intézete, Debrecen, 1971. 9. o. Sorozatcím: A felnőttoktatás néhány időszerű kérdése.

3. Táblázat: 14–18 éves fiatalok részvétele a középiskolai képzésben

Tanév	Középiskola		Összesen
	nappali tagozata	dolgozók	
1966/67	94,1	5,9	100,0
1967/68	94,5	5,5	100,0
1968/69	n. a.	n. a.	n. a.
1969/70	n. a.	n. a.	n. a.
1970/71	n. a.	n. a.	n. a.
1971/72	88,0	12,0	100,0
1972/73	87,2	12,8	100,0

Forrás: MM(OM) Statisztikai tájékoztató Középfokú oktatás. Számított adatok.

Az adatok értékelésénél legalább három dolgot kell figyelembe vennünk. Az egyik az, hogy a munka mellett tanuló fiatalok egy része az általános iskola elvégzése után vagy a középiskolák első évfolyamait elhagyván iratkozik be, ezek a tanulók a legifjabbak. A két-három éves szakmunkásképző befejezése után az érettségi bizonyítvány megszerzésének reményében beiratkozott szakmunkások már korosabbak. Így tehát a fiatalodás hulláma – a demográfiai természetű okokon túl – a szakmunkásképzés időtartama miatt elhúzódik a hetvenes évek elejére.

Végezetül figyelembe kell venni, hogy adataink csupán a 14–18 éves korosztályra vonatkoznak. Tehát számolnunk kell azzal, hogy az első évfolyamra beiratkozott 14 éves tanulót legalább háromszor-négyszer regisztrálják a statisztikusok amiből az következik, hogy a „teljes fiatalodás” négy esztendő alatt zajlik le. S így a demográfiai hullám lefutása után négy esztendővel várható a statisztikában a legifjabb korösszetételű életkori szerkezet megjelenése.¹⁹⁷

De már a hatvanas évek végén vagyunk. Az új gazdasági mechanizmus nevében szerveződik át az ország gazdasági és társadalmi élete, a politikusok által kívánt vagy éppen ellenzett irányban.

3. A negyedik ciklus első szakasza, 1967–1970

A felnőttoktatás szükségességéről új értékrend alakult ki. Megjelentek egyfelől a kultúrának a gazdasággal szembeni elsőbbségét hangoztató ideológiák, másfelől nagyobb nyilvánosságot kaptak az egalitárius eszmék hírdetői, akik elsősorban az oktatásban jelentkező társadalmi természetű szelekciót bírálják; és ismét erőteljesebben hallatták szavukat azok, akik ötvenes éveket idéző társadalompolitika mellett álltak ki.

3.1. Az „igazi felnőttoktatásért”

„A dolgozók iskoláinak – meglátásunk szerint – azoknak az igényelni kell megfelelnie elsősorban, amelyeket szocializmusunk építése során velük szemben a *termelés fejlődése* támaszt. Érzékenyen követni kell... a munkaerőgazdálkodás terén jelentkező igényeket” (S. G. kiemelése.) – mondta egy vezető szakszervezeti funkcionárius 1967-ben a Pedagógiai Társaság alakuló ülésén, ugyanaz, aki az Első Felnőttoktatási Konferencia plenáris előadását tartotta.¹⁹⁸ Véleménye és állásfoglalása nem

197.L. még Sáska Géza: Életkorok a dolgozók középiskoláiban. Országos Pedagógiai Intézet, Felnőttnevelési Osztály, Budapest, 1978. (kézirat). 14. o.

198. Az új Magyar Pedagógiai Társaság. Az alakuló közgyűlés eseményei. Táncsics Kiadó. Budapest, 1977. 62. o.

Itt jegyzem meg, hogy a kommunális szféra egészében az egészségügy terén is hasonló, de ugyanazokra az okokra visszavezethető változások mutathatók ki. L. Szálai Júlia: Az egészségügy betegségei. Közgazdasági és Jogi

talált különösebb megértésre azok körében, akik a műveltség bővítésében, a szabad- idő hasznosabb eltöltésében látták feladataikat és nem a gazdasági igényi kiszolgálásában. Azok körében volt különösen erős az elutasítás, tudták elfogadni az új vonalat, azaz a felnőttoktatás már betöltötte történelmi szerepét, tehát rájuk nincs már szükség.

A hatvanas évek második felében szervezett debreceni tájértekezleten – a Felnőttoktatási Konferencia óta az első jelentősebb eseményen – szerveződtek újra a felnőttoktatásban érdekelt kapcsolatai, és a II. tájértekezleten 1970-ben fogalmazták meg a felnőttoktatást visszaszorító politikára adott válaszukat.

„A dolgozók iskolái történelmi igazságot szolgáló funkciója még nem ért véget...” mondtak ellen a KB titkárnak, és bejelentették, hogy a debreceni tájértekezlet informálni kívánja a pártszervezeteket, az állami és gazdasági irányító szervezeteket és a szakszervezeteket a felnőttoktatás helyzetéről és problémáiról, segítséget kíván nyújtani az ellentmondások feloldásához, a feszültségek megszüntetéséhez, mozgósítani kívánja azokat az energiákat, amelyek a felnőttoktatás fejlődését biztosítják”.¹⁹⁹

Az ideológia természetesen a műveltség elsődlegessége a gazdasági pragmatizmussal szemben. A műveltséget kell emelni és nem a termelékenységet. Ugyanis a magasabb műveltség – igaz, beláthatatlanul hosszú távon – emeli a gazdaságosságot. A rövidtávú gazdasági szempontok pedig bizonyosan kultúraellenesek. Ugyanezt a gondolkört képviselte természetesen az V. Nevelésügyi Kongresszus is. A felnőttoktatással foglalkozó munkabizottság anyagaiban a „gazdasági szükséglet” szóba sem került, csak az *új gazdasági mechanizmus* következményeként kialakult helyzet. „A felnőttoktatásban mindinkább olyan fiatalok vesznek részt, akik saját vagy szüleik elhatározásából, illetve más körülmények miatt nem éltek az iskolai oktatás lehetőségével. A *funkcióváltás ellenére is káros*, hogy 1965-től kezdve a dolgozók általános iskoláiban a létszám gyorsan apad.”²⁰⁰ Holott a lakosság harmadának nincsen befejezett általános iskolai végzettsége sem!” – érvelnek a nevelésügyi kongresszuson, de a helyzet a dolgozók középiskoláiban sem volt jobb.

A felnőttoktatási érdekek ismételt hangoztatásán túl nem tulajdoníthatnánk különösebb jelentőséget a fenti megfogalmazásnak, ha ugyanezen kongresszuson az időszak egyik vezető politikus nem állt volna ki eme érdekek mellett, se nem fogalmazta volna meg az oktatás primátusát a termeléssel, a gazdasággal szemben. Ne az iskola szolgálja ki a termelést, ne az üzemi érdekeknek feleljen meg, hanem éppen ellenkezőleg: „az élet is menjen közelebb az iskolához, vagyis az üzemek termelészövetkezetek, társadalmunk összes közösségei kerüljenek közelebb az iskolához, támogatassák jobban a munkát.”²⁰¹ E szavak azt jelezheték a felnőttoktatásban érdekelt tanárok, teoretikusok, véleményformálók számára, hogy a gazdasági szempontok addigi hegemoniája megtörhet.

Könyvkiadó, Budapest, 1986.

199. L. Első Debreceni Felnőttoktatási Tájékoztató (1968. május 29.) jegyzőkönyve. Szakszervezetek Hajdú-Bihar Megyei Tanácsa, a Pedagógusok Szakszervezete Debrecen Városi Bizottsága, Hajdú-Bihar Megyei Tanács V. B. és Debrecen Városi Tanács V. B. művelődésügyi osztálya, Debrecen, 1969.; A Debreceni II. felnőttoktatási értekezlet ajánlásai. Magyar Pedagógiai Társaság, Debrecen, 1970. 3–4. o.

200. Az V. Nevelésügyi Kongresszus I. sz. témája 3. pont: Iskolarendszerünk helyzete és várható alakulásának fő irányai. = V. Nevelésügyi Kongresszus I. kötet. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1971. 62–63. o.

Az előző jegyzetben hivatkozott „A Debreceni II. felnőttoktatási értekezlet ajánlásai”-ban a műveltség emelése társadalompolitikai színezetet is kap: „Hangsúlyozzuk..., hogy a dolgozók iskoláinak minden típusa... ma is a munkásosztály és a dolgozó parasztság művelődésének egyik bázisa.” 2. o.

201. Aczél György: Kongresszusunk a szocialista nevelés szolgálatában. = V. Nevelésügyi Kongresszus II. kötet. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1971. 59. o.

Az idézet pontosabb értelmezéséhez fel kell elevenítenünk az ötvenes évek oktatáspolitikáját. Ny. Sz. Hruscsovtól származik az „iskola menjen közelebb az élethez” jelszó. A jelmondat egyik jelentése az iskola és gazdaság összefonódásaként volt olvasható az ötvenes években. Például: „Iskoláink komoly hiányossága, hogy az oktatás bizonyos mértékben elszakadt az élettől, hogy az iskolát végzettek nincsenek eléggé felkészülve a gyakorlati munkára.” = Ny. Sz. Hruscsov: A Központi Bizottság beszámolója az SZKP XX. Kongresszusának. Szikra, Budapest, 1956. 93. o.

A dolgozók alpműveltségbeli hiányainak felszámolása nemcsak az iskolai felnőttoktatásban érdekelt tanárok, andragógusok és ideológusok érdeke volt. A közvetlen termelés szférájából nem várt szövetségesek jelentkeztek.

3.2. Gazdasági problémák – politikai megoldások

Ma már tudjuk, hogy az új gazdasági mechanizmus sajátosan kialakított piaci mechanizmusai távolról sem kedveztek a nagyvállalatoknak.²⁰² Politikai befolyásuk a korábbi évekhez képest némileg csökkent, de még mindig számottevő volt. A piacszerűség megteremtésével fokozatosan lépeshátrányba kerültek, többek között a munkaerőpiacon is. A tsz-melléküzemágak, a mozgékonyabb kisüzemek kezdték „elszívni” a képzett munkaerőt. Megtehették: több pénzt kínáltak. Lehetett is: a munkaerő szabad áramlását új rendeletek tették lehetővé. A nagyvállalatoknak munkaerő gondokkal kellett szembenézniük. Pontosabban: a megváltozott helyzethez kellett volna alkalmazkodniuk. A fiatal, még gyakorlatlan szakmunkások gyakori munkahely-változtatásokkal verték fel bérüket.²⁰³ Az idősebb szakmunkások pedig inkább vállalták a szakmájuktól idegen, de jól megfizetett munkát, mint az alacsonyabb fizetést.

A nagyvállalatok a képzett munkaerő piacán egyre rosszabb pozícióba szorultak, a maguk szférájában gazdasági eszközökkel nem oldották meg a problémát, így a szokásos csatornákat igénybe véve, a politika támogatásáért folyamodtak.

Az 1970-ben napvilágot látott ifjúságpolitikai párthatározatból kivehető, hogy az ifjúság arculatát megformálni kívánó erők és a nagyvállalatok munkaerő-szükségeit szem előtt tartó csoportok érdekei egybeesnek. A politikai határozat a munkaerő-vándorlásról a következőt mondta: „Az ifjúság munkások alapvető érdeke..., hogy *állandó* munkahelyet találjanak.”²⁰⁴ (S. G. kiemelése.) A munkahely-változás okát abban látták a határozat szövegezői, hogy a fiatalok „anyagiasak, és a legcsekélyebb előnyökért is munkahelyet változtatnak”.²⁰⁵ Ez pedig ugyanolyan negatívum, mint a munkaidő ki nem dolgozása.

Az ifjúság ideológiai vértettség és a gazdaság szerkezete között összefüggést láttak az ifjúságpolitikai határozat szövegezői: „...a munkásfiatalok nincsenek elzárva a különböző burzsoá ideológiai nézetek elől..., (e tekintetben) ... több a gond a kisebb munkahelyeken, a nem telepített és szövetkezeti iparban... ifjúság munkások nagy számot kitevő csoportjánál.” A szöveg logikája szerint kevesebb a „gond” az állami (a nem szövetkezeti) és a nagyüzemekben (a nem kisebb munkahelyeken).²⁰⁶

Az „anyagiaság”, tehát a piaci szabályozás nem csupán a munkaerő ekkor már nemkívánatos mozgását okozza, hanem a kultúra háttérbe szorulását is – olvashatjuk az 1958-as „munkásosztályról” hozott párthatározat végrehajtását 1970-ben megvizsgáló dokumentumban.²⁰⁷ A kulturális vállalatok munkájában a *nyereségre való törekvés* miatt nemegyszer háttérbe szorulnak a kultúrpolitikai célkitűzések. Ez az oka annak, hogy az „elmúlt években lelassultak a kulturális igények, valamint a szükségletek kielégítését biztosító intézkedések megvalósulása”.²⁰⁸

A gazdasági szempontok dominanciája tehát – a határozat készítőinek a megítélése szerint – gátolta a kulturális fejlődést. Erre pedig szükség van, ugyanis a „tudományos-technikai forrad-

202. L. erről például Szálai Erzsébet: A reformfolyamat és nagyvállalatok. = Valóság, 1978. 5. sz.

203. „1968. január 1. és 1969. szeptember 30. között az állami iparban dolgozó munkásoknak 24 százaléka változtatott munkahelyet... a 25 évesek és fiatalabbak 30–40, a 26–35 évesek 24, az ennél idősebbek 10–20 százaléka változtatott munkahelyet”. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézet KISZ-szervezetének munkaközössége: A munkaerő-vándorlás indítékai és hatásai az új mechanizmusban. = Közgazdasági Szemle, 1971, 7–8. sz., 805–821. o.

204. A Központi Bizottság állásfoglalása ifjúságpolitikai kérdésekben. 1970. február 18–19. = Az ifjúságpolitika a megvalósulás útján. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.

205. Uo.

206. Uo.

207. Az MSZMP PB állásfoglalása a munkásosztály jelenlegi helyzetéről. (1970. január 5.) = AZ MSZMP határozatai és dokumentumai 1967–1970. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 472. o.

208. Uo.

lom rohamos fejlődése napirendre tűzte a munkásosztály szakmai fejlődésének további emelését”.²⁰⁹ A gazdasági okok mellett megjelentek az 1958-ban már megfogalmazott, változtatást kívánó társadalmi tünetek is: „Nagyon alacsony az osztály (munkásosztály – S. G.) zömének végzettsége.” A munkásosztályról hozott határozat itt kapcsolódott az ifúságról szólóval: S ami különösen figyelmeztető jel, hogy a képzetlen munkások között sok fiatal van”.²¹⁰ Az alacsony iskolai végzettség pedig az ún. „hátrányos helyzet” semmi mással össze nem téveszthető jegye volt a hatvanas-hetvenes évek fordulóján, a szociológiai kutatások szerint.²¹¹ Ha az iskolarendszer – mint egy szerv a társadalom testében – hibásan működik, nyomban gyógyításához kell látni. Ha nem is egyszerű, de megoldható feladat a rossz „funkció” megjavítása.

Az alacsony iskolai végzettség felszámolásában, s a hátrányos helyzet enyhítésében az iskolarendszerű felnőttoktatás magától értetődő szerepet kapott. Sőt, egyes politikai érzékenységről tanúskodók szerint, a munka melletti oktatás nevelő hatása a munkaerő-vándorlás visszaszorításában is kimutatható.

Egy 1970-ben publikált felmérés szerint a munka melletti oktatás nyújtotta előnyök egybeesnek az említett párhátározatok fogalmazta elvárásokkal. „Akik felnőtt korban végeztek el az általános iskolát vagy magasabb iskolát, azok között

- megszűnt a munkásvándorlás;
- jobb lett a közösségi tulajdonhoz való viszony;
- fegyelmezettebb a munkavégzés;
- kevesebb közöttük az indokolatlan sértődés;
- hatékonyabb a kritikai szellem.”²¹²

A nevelésnek tehát, a tudatos személyiségfejlesztésnek akkora jelentőséget tulajdonítottak, mint az ötvenes években. A tudatos társadalomátalakítás – e fogalmazás szerint – hatékony eszköze az iskola.

Az érdekek egybecsengése számomra nyilvánvaló. Az oktatási, a nagyvállalati, a politikai szervezeti érdekek összefonódnak: az oktatáspolitikai, az oktatásfejlesztés ismét a figyelem középpontjába kerül. A Párthatározat a munkásosztály helyzetéről (1970. január 5.), a KB állásfoglalása az ifúságpolitikai kérdésekben (1970. február 18–19.), az V. Nevelésügyi Kongresszus (1970. szeptember 28–30.) – ezt jelzik. Mindezek fontos lépések egy baloldali fordulat felé, az Új gazdasági mechanizmus lefékezésére. És végül a X. pártkongresszus (1970. november 23–28.) javasolja az oktatási rendszer felülvizsgálatát.

A kongresszuson ismét előtérbe kerül a felnőttoktatás. „Ebben (a létszámcsökkenésben – S. G.) mindenekelőtt annak van szerepe, hogy az esti és levelező oktatás funkciója megváltozott, s ma elsősorban azoknak a fiataloknak ad tanulási lehetőséget, akik a nappali tagozaton nem tudják folytatni tanulmányaikat. A csökkenéshez az is hozzájárul, hogy egyes állami szervek és üzemek nem mindig nézik jó szemmel a tanulni szándékozókat, és nem biztosítják a tanulás feltételeit”.²¹³ Ami korábban természetesnek tűnt, az most károsnak minősült, mert „társadalmunk szocialista fejlődésének egyik alapkérdése a dolgozók általános műveltségének emelése és a szakképzettség növelése”.²¹⁴ Ugyanaz a hang, mint az ötvenes évek végén, és ugyanaz a politika.

209. Uo.

210. Uo.

211. *Gazsó Ferenc, Ferge Zsuzsa, Pataki Ferenc, Tánczos Gábor és Várhegyi György* dolgozataira hivatkozom. A mobilitás, társadalmi rétegződés, társadalmi egyenlőség problematikájához lásd például *Ferge Zsuzsa*: Társadalmunk rétegződése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969. és *Gazsó Ferenc*: Mobilitás és iskola. Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1971.

212. *Paksi András* (a Szakszervezetek Tolna Megyei Tanácsa Kulturális Bizottságának vezetője): Az általános műveltség szerepe az üzemi, vállalati termelő munkában. = Tanítsunk tanulni! Az I. dél-dunántúli iskolán kívüli felnőttoktatási tájértékeztető és tapasztalatcsere jegyzőkönyve. Népművelési Intézet és a Babits Mihály Megyei Művelődési Központ. Szekszárd, 1971.

213. A KB előzetes jelentése a küldötteknek. = A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 1970. november 23–28. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. 66. o.

214. Az MSZMP KB beszámolója 131. o. Forrás: uo.

Az iskolarendszerű felnőttoktatás megítélésében tehát döntő fordulat történt. A dolgozók oktatása alapkérdéssé vált, s a következő év őszén már az előző évinél több felnőtt iratkozott be a dolgozók általános iskolájába. A statisztikák újabb ciklus kezdetét jelzik, amely azonban csak rövid ideig, 1974-ig tartott.

4. A negyedik ciklus második szakasza, 1970–1974

4.1. Az általános iskola reformja – munkástovábbképzés

A határozatok szintjén megfogalmazott problémák megoldására a hetvenes évek elején kormányhatározatok és miniszteri utasítások születtek. A hivatalos politikai élet felpezsdült.

A nagyvállalatok munkaerő-szükségletét csakhamar hathatós politikai eszközzel biztosították. Rendelettel korlátozták ugyanis a munkaerő szabadabb áramlását. Újra megkezdődött a „vándor-madarak” elleni, a hatvanas évek végén egyszer már elült kampány. S ha a munkásokat meggátolják munkahelyük megválasztásában, akadályozzák a piaci helyzet létrejöttét, akkor adminisztratív eszközökkel kell a munkahelyen belüli előléptetés rendszerek kidolgozásával, a jutalmazás finoman kidolgozott szabályzatával a kellő dinamikát megteremteni. Ebben a logikában a tanulásnak, a művelődésnek kitüntetett helye van. Nem csoda, hogy a tanulmányi szabadságokat ismét bővítették.²¹⁵

A X. kongresszus után öt hónappal jelenik meg a munkások továbbképzéséről szóló kormányhatározat,²¹⁶ és egy évvel később a végrehajtásáról a munkaügyi miniszteri rendelet.²¹⁷ A kormányhatározat közli a munkástovábbképzés tartalmát meghatározó elveket. Három szempontot kell érvényesíteni a határozat végrehajtása során, melyek közül kettő a dolgozók általános iskoláját közvetlenül érinti.

„A továbbképzés tartalmát az alábbiak szerint kell meghatározni:

- a) a korszerű szakismeretet megalapozó általános *alapműveltség* kiegészítése és felújítása, különös tekintettel a természettudományi ismeretekre;
- b) a szakmai (elméleti és gyakorlati) oktatás (fejlesztés);
- c) politikai ismeretek elmélyítése, a szocialista társadalmi tudat fejlesztését szolgáló *alapműveltség*.²¹⁸ (S. G. Kiemelései.)

A szakmai műveltség megteremtése az üzemeknek, az ágazatok irányítóinak jelentett feladatot. Az általános műveltség kiszélesítése az oktatási tárcára hárult. Az oktatás kormányzata a tömeges, munka melletti tanulást könnyített oktatási formával kívánta elősegíteni, miképpen a hatvanas évek elején tette a levelező tagozattal. A művelődésügyi miniszter 1972-ben életre hívta a „munkások szakmai továbbképzését és az általános iskolai végzettség megszerzését elősegítő általános iskolai tanfolyamot”,²¹⁹ ezzel is gyarapítva az amúgy is gazdag oktatásiforma-választékot.

A tanfolyamot – a többi oktatási formához képest – vonzóvá tette, hogy egy esztendő alatt el lehet végezni két évfolyam anyagát. Ez ugyan színvonal csökkenéshez vezetett, ám igen sok embert sikerült az iskolai végzettség megszerzésének közelébe juttatni. A kampány eredményességét pedig a tanügyigazgatás mindig a beiratkozott, illetve a végzettek számában és sohasem a tudás fokában méri, nemcsak Magyarországon.

Egy, az 1972-es oktatáspolitikai párthatározat előkészítése során készített munkából megtudhatjuk, hogy 1971 júniusában az oktatáspolitikai már számolt a várható nehézségekkel. A politikusok előtt is világos volt, hogy a segéd- és betanított munkások önszántukból nem nagyon akarnak általános iskolába járni, és hogy a várható színvonal igen alacsony lesz. Az általános iskolai vég-

215. 23/1974. (IX. 4.) MÜM rendelet

216. 1014/1971. sz. Kormhat.

217. 6/1972. (IV. 21.) MÜM rendelet.

218. L. a 63. sz. jegyzetet. (Valójában 222. sz. jegyzet)

219. 142/1972. (M. K. 18.) MM utasítás

zettség megszerzését könnyebb megszervezni, mint a műveltségét. A végzettség megszerzéséhez kevesebb erőfeszítés szükséges, mint a tudáshoz, éppen ezért a megtanulandó anyagot csökkentették, s a kampány alanyait szelíd erőszakkal az iskolapadba ültették. A dokumentum szerzői – a már említett minisztertanácsi határozatra utalva – úgy látják, hogy „azok számára, akik nem akarják, vagy nem áll módjukban a szabályos, esti általános iskolai teljes képzést igénybe venni, azoknak a szükségletekhez differenciáltan igazodó, sűrített tananyaggal kell kiegészítő továbbképzést biztosítani”.²²⁰

Egy munkaügyi minisztériumi vezető tisztségviselő szerint: „szükséges minden gazdasági, állami, társadalmi erő olyan irányú hatása, amely a 8 általánost *befejezteti* minden 16–45 év közötti dolgozóval... *Nem szabad* éppen ettől a szükségképpen nem a legöntudatosabb rétegtől *elvárni*, hogy magától követeli az önmagában semmi anyagi előnyt nem jelentő általános iskolába járást”.²²¹ (S. G. kiemelései.)

Ha nem, nem.

Kinek volt tehát érdeke az új, rövidített oktatási forma bevezetése? Ezt fogalmazta meg a Második Felnőttnevelési Konferencia egyik szekciója: „Az *üzemek* érdeke sokszor a formák (oktatási – S. G.) leegyszerűsítését és a rövidített formák alkalmazását kívánja. A dolgozók is szívesebben választják a rövidített utat. A rövidebb út viszont rövidebb szorgalmi idővel, kevesebb tanári segítséggel és az egyéni tanulás túlsúlyával jár... Ezt a vitathatatlan tényt úgy is lehet értelmezni, ha eleget teszünk a dolgozók rövidített formák iránti igényeinek, és ezzel megoldottuk a tömegek iskolázottságát, egyben le is kell mondanunk arról, hogy a megfelelő tanulási színvonalat biztosítsuk”.²²² (S. G. kiemelései.)

A tanárok tehát a színvonalat féltették, az üzemek és a felnőttoktatás alanyai pedig inkább a bizonyítvány iránt mutatnak érdeklődést. A két érdeket összehangolni azonban nem lehet. A felnőttoktatás újabb ciklusának megindításában a közös érdekek ennél a pontnál váltak el.

A felnőttoktatásban érintett pedagógusok és andragógusok előtt megnyílt a tér a hetvenes évek elején. Egyre több dolgozó járt iskolába. Ám az oktatás színvonalának csökkenése árán bontakozott ki a dolgozók iskolájának új fejlődési szakasza. Így tehát nem maradt más a felnőttoktatási szakma számára, minthogy kitűzze azt a jámbor célt, hogy „az egyre nagyobb tömegek részvételét úgy kell biztosítanunk az iskolai oktatásban, hogy nemcsak bizonyítványt, hanem valódi tudást is nyújtunk számukra. Ez a feladat nehéz, de minden bizonnyal megoldható”.²²³

A szándékok világában igen, a gyakorlatban azonban ez esetben sem sikerült. A kampányt nem az andragógusok irányították, holott elindításában nekik is szerepük volt. A dilemma megoldhatatlan: ha nem szövetkeznek a politikai szférával, elnéptelenednek az iskolák, s kenyerüket veszítik* Ha pedig igen, akkor az ára igen nagy: a pedagógusi éthosz ellenében kell dolgozni az iskolában, a színvonalból kell engedni.

4.2. A középiskola reformja – a szakmunkások szakközépiskolája

A dolgozók középiskolájának reformja ugyanabban az időben zajlott le, mint a dolgozók általános iskolájáé. Sőt, a teljes magyar közoktatási rendszer átalakulása azonos időszakaszra esett: a hetvenes évek legelejére. A munka melletti középfokú oktatás megváltoztatására ugyanabban a politikai erőterben került sor, mint a dolgozók általános iskoláinak fejlesztésére. A munkásosztály hátrányosnak ítélt helyzetének megváltoztatása, a nagyüzemek gazdasági nehézségeinek politikai

220. A Továbbképzési Bizottság jelentése az MSZMP KB-nak: A továbbképzés helyzetének kritikai elemzése. II. sz. melléklet. A szakmunkások és középfokú végzettségű szakemberek továbbképzésének vizsgálata. OPKM 1971. (kézirat). 195–196. o.

221. Az MSZMP X. kongresszusának határozata alapján készült elemzés: Felvételi és kiválasztási, pályaválasztási és pályairányítási rendszerünk helyzete és továbbfejlesztése, feladatainak főbb irányai. OPKM, 1971. (kézirat). 83. o.

222. Csoma Gyula: Jelentés az alapfokú általános képzés kérdéseivel foglalkozó szekció munkájáról. = Második Országos Felnőttoktatási Konferencia (1976. november 10–12.) rövidített jegyzőkönyve. Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1978.

223. Uo. 162. o.

eszközökkel való védelme, végül is elvezetett az új gazdasági mechanizmus megtorpanásához, és ezzel együtt azok az értékek, amelyeket a piaci hatások káros következményei miatt háttérbe szorultnak tartottak, újra politikaformáló erővé váltak.

A Nyers Rezsővel készített interjúból a következőt tudhattuk meg erről:

(kérdés) „...némelyek egy leszűkített, ún. munkásérdek vagy szakszervezeti érdek jegyében kezdeményezték a reform megfékezését...”

(válasz) „Valóban, nem csupán néhány politikus találta ki az ellentmondásokat, azok valóban léteznek; azonban politikai sikra emelésük már helytelen volt.”²²⁴

Bár a politikai közhangulat, a közoktatás újraalakításának lehetősége azonos volt a dolgozók általános és középiskolája esetében, a megoldandó problémák egészen más természetűek voltak.

A dolgozók középiskolái – az általános iskolához viszonyítva – jóval szigorúbb szerkezeti meghatározottságban éltek a nappali oktatás rendszerével. Ebből pedig az következett, hogy a nappali középfokú képzési rendszert módosító központi döntés hatása óhatatlanul kisugárzott a munka melletti oktatásra is.

Az 1961-es reform egyik szimptomatikus jelszava volt a „szakmunkásokat a szakközépiskolából”. A szakmunkások érettségi bizonyítvánnyal a kézben, a kor megítélése szerint, jóval hatékonyabban fognak dolgozni az automatizált gépekkel felszerelt üzemekben. Végül is 1964-ben az érettségizett szakmunkások képzési rendszerével szemben kidolgozott „szakmunkások a szakmunkásképzőből” koncepció győzedelmeskedett, majd a két ellentétes nézet kompromisszumos formában olvadt össze a hetvenes évek elején. A szakközépiskolák egy része „szakmunkások szakközépiskolája” lett, miközben továbbra is virult a hagyományos szakmunkásképzés. A középfokú szakképzés körül fel-fellángoló politikai vitákban és fejlesztési elképzelésekben más és más szerepet kapott az iskolarendszerű, középfokú, munka melletti oktatás.

Mint korábban említettem, az oktatásügyi kormányzat 1964-ben lemondott a középfokú oktatás általánossá tételének koncepciójáról. Az érettségihez vezető út ettől az időtől kezdve nem a nappali képzésen, hanem a dolgozók iskoláin keresztül vezetett. A rendeletek²²⁵ és a szakmunkástörvény²²⁶ hirdette, hogy a szakmunkásképző középfokú oktatási intézmény, nem zsákutca többé, hiszen – igaz, be nem fejezett – középiskolai végzettséget ad. A középfokú végzettség teljessé tételét a dolgozók gimnáziuma, kétéves és négyéves szakközépiskolája adta meg. A képzés egyre áttekinthetlenebbé vált.

A munkaügyi miniszter a következőket mondta az 1972 nyarán megszervezett közoktatás-politikai aktíván: „A határozatokat (az 1972-es párthatározatról van itt szó – S. G.) előkészítő munka feltárta, hogy az emelt szintű szakmunkás- képzésre épülő és a dolgozók szakközépiskolaiban való kétéves továbbtanulás csak jogilag tekinthető megoldottnak. A továbbtanulásra jelentkezettek nagy része elsősorban az első évfolyamon – sajnos – abbahagyja a tanulmányait. A továbbtanulás alapvető nehézsége abból fakad, hogy a szakmunkásképző és a szakközépiskola eltérő képzési céljai miatt a két iskolatípus főbb tartalmi összehangolása a legkörülményesebb és gondos munkával sem volt kielégítő mértékben megoldható.”²²⁷ Ez pedig nagy baj – a kor egyre hangosabban hallható véleménye szerint –, mert éppen a kormányzat legitimitását adó munkásosztály iskolázottsági szintje marad alacsonyan.”²²⁸

224. A reformhoz kötöttem sorsomat. – Nyers Rezsővel beszélget Baló György és Domány András. = Mozgó Világ, 1984. 1–2. sz. 13. o.

225. A művelődésügyi miniszter 130/1966. (MK 9.) MM utasítása a szakmunkásképző iskolát végzettek gimnáziumi továbbtanulásáról.

226. Az 1969. évi VI. számú törvény a szakmunkásképzésről.

227. Lázár György: A szakképzés fejlesztésében is a fő feladat: a minőségi színvonal emelése. = Országos Közoktatás-politikai Aktíva, 1972. szeptember 20. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972. 88. o.

228. A kampány legsikeresebb évében, 1974-ben publikált cikk szerzője szerint „A szakmai továbbképzés nemcsak szűk, praktikus ismeretek szerzésére kell hogy irányuljon, hanem fontos feladata a társadalmi műveltségi szint emelése, gazdagítása.” Majd egy objektívnek tartott felmérésre hivatkozik. „Az 1973-ban végzett vállalati, üzemi felmérések igazolták, hogy az elmúlt 10 évben a munkások szakképzettsége lassabban nőtt, mint az (országos S.G.) iskolázottsági szint.” Fülöpné, Fehér Katalin: A munkástovábbképzés és az andragógia. = Pedagógiai Szemle, 1974. 11. sz. 987.o.

A feszültségeket az 1972-es párthatározat oldotta fel. „A szakmunkás- képző intézetekben... az ún. hagyományos és emelt szintű képzést egységesíteni kell” – mondja ki a határozat.²²⁹ Ha egységes lesz a szakmunkásképzés, akkor már könnyebb dolog a nem befejezett középiskolai végzettségre épülő oktatást megszervezni.

Létrejött egy új oktatási forma. Az 1972-es párthatározat előírta, hogy „a munka mellett továbbtanulni akaró fiatal szakmunkások számára hároméves, szakközépiskolai érettségi vizsgával záruló esti és levelező tagozatokat kell megszervezni”.²³⁰ A dolgozók hároméves szakközépiskolájában – nevével nehezen összhangba hozhatóan – általános képzés folyt.²³¹

A dolgozók hároméves szakközépiskolájának életre hívásával olyan rétegeket tudott már elérni az oktatáspolitikai, amelyek azelőtt hozzáférhetetlenek voltak. A gyakorlatban ugyanis a szakmunkásság értelmezése meglehetősen tág határok között mozgott. A gépirónőtől a gépkocsivezetőig szinte bárki választhatta ezt az oktatási formát, amelynek elvégzéséhez a gimnáziumnál és a szakközépiskolánál rövidebb idő kellett. A kiadott bizonyítvány pedig semmiben sem különbözött a többitől. A könnyített oktatási forma politikai hasznát nyomban ki is aknázták a kampány szervezői: esetenként összekapcsolták a pártoktatással.

Az MSZMP Baranya megyei igazgatósága „az egyéves pártiskolát összekapcsolta a szakmunkások középiskolájával. Az egész napos iskolában tanuló tehetséges fizikai dolgozó szakmunkásokból így képeznek középszintű vezetőket”.²³²

A középfokú oktatás újraszervezésével és a dolgozók általános iskolai kapcsán említett munkás-továbbképzési kampányok hatására, a hetvenes évek legelejétől kezdve, a dolgozók középiskoláiba is egyre többen iratkoztak be. Az 1969/70-es évben szűk negyvenezen vállalkoztak arra, hogy az esti vagy a levelező tagozaton érettségi bizonyítványt szerezzenek. 1973-ban több mint ötvenötezen jártak a munka melletti oktatás kezdő évfolyamára. Négy év alatt tizenötezerrel több hallgatót regisztráltak a statisztikusok. Ez a növekedési ütem azonban elmarad a dolgozók hároméves szakközépiskoláinak fejlődése mögött. 1973 és 1974 között, tehát egy év alatt majd annyival többen kívántak továbbtanulni, mint az előző négy esztendőben! Ezt a változást az új iskolatípus létrehozása magyarázza (lásd az 1. ábra mellékleteit a 113–114. oldalon).

A felnőttoktatás extenzív kiterjesztésének ára van, s ez nem kevés. A vállalatok és az üzemek csak akkor tudják finanszírozni a felnőttek tömeges oktatását, ha gazdasági szempontok nem játszanak szerepet. A hetvenes évek legelejétől számíthatjuk az új gazdasági mechanizmus visszaszorulását, a gazdasági szempontok háttérbe kerülését a politikaiakkal szemben. Ez teszi lehetővé az iskolai felnőttoktatás kibontakozását. A fejlesztésre szánt összeg nem alacsony. Az új általános iskolai oktatási forma és az új középiskola megteremtése előtt – a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság adatai szerint – 1970 és 1972 között a felnőttoktatásra fordított költségek 56%-kal növekedtek.²³³

A későbbi időszakról nem állnak rendelkezésünkre adatok, de sejthetjük, hogy a kampány teljes kibomlása időszakában a költségek tetemesek lehettek. A hatalmas, gazdasági megfontolásokkal nem számoló vállalkozások nyilvánvalóan a pénzforrások gazdagságára épülhettek. Ezek a források azonban 1975-re bedugultak. Túl azon, hogy a decentralizációs politika eszméje népszerűtlenné vált, képviselőinek helyzete meggyengült, figyelembe kell vennünk az 1973-as év világgazdaságot megrázkódtató eseményét is: az olajárrobbanást. Ha maga a robbanás nem is, a szele élsporté a munka melletti oktatást. A középiskolákba 1975-ben már kevesebben iratkoztak be, mint egy esztendővel korábban, és 1976-ban tízezerrel kevesebb felnőtt vállalkozott a munka

229. Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1981. 39. o.

230. Uo.

231. 115/1974. (MK.9.) MM utasítás.

232. MM Középiskolai Főosztály Tájékoztató jelentés a szakmunkások középiskoláiról. Ügyiratszám: 31.470/1974. 3.o. (Sáska Géza könyvtára)

233. Központi Népi Ellenőrzési Bizottság: Jelentés a felnőtt dolgozók képzésének és továbbképzésének vizsgálatáról. 1973.

melletti oktatásra, mint a kampány legszebb esztendejében, 1974-ben. Az általános iskolába is tízezerrel kevesebb dolgozó iratkozott be ugyanebben az évben, mint 1974-ben.

Igaz ugyan, hogy a munkásosztályról²³⁴ és a közművelődésről 1974-ben ismételten hozott párt-határozat²³⁵ és az azt követő törvény²³⁶ a felnőttoktatás kiterjedésére engedett következtetni. Ám ez nem következett be. Igaz ugyan, hogy az oktatásról és a népművelésről hozott párthatározatokat követően az iskolarádió és az iskolatelevízió speciális, csak a felnőtteknek szánt sorozattal kívánta támogatni a felnőttoktatás kiszélesítését.²³⁷ De sem a párthatározat, sem a „Mindenki iskolája” tömegkommunikációs sorozat nem volt elegendő arra, hogy a dolgozókat az iskolába csábítsa. Hiába ajánlotta a Második Országos Felnőttoktatási Konferencia a politikai és társadalmi szervezeteknek, szervezeteknek, hogy „változtatlanul támogassák a tanulási kedv felkeltését, javítsák a felnőttoktatási propagandát, támogassák az iskolák, közművelődési intézmények és üzemek tevékenységének összhangját”.²³⁸ A szép szavakra azonban nem hallgattak sem az intézmények képviselői, sem a felnőttoktatás alanyai. E jegyek fölött elsiklott a vezető andragógusok figyelme, akik szűkebb szakmájuk kiépítésén dolgoztak.²³⁹

A hetvenes évek kampánya kimerült. 1975-től kezdve már a ciklus leszálló ágában éltünk, 1980-ban a középiskolákba mindössze negyvenezen iratkoztak be, az általános iskolába pedig bő tízezeren. A csökkenés pedig mindig kiváltja a műveltség hanyatlása fölötti aggodalmakat.²⁴⁰ A beiratkozási kedv fogyott egy darabig, majd a létszámesés üteme egy pár esztendőre lelassult.²⁴¹ A

234. Az MSZMP Központi Bizottságának irányelvei a munkásosztály társadalmi szerepének fejlesztéséről, helyzetének további javításáról. (1974. március 19–20.) = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 663–667. o.

235. Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a közművelődés fejlesztésének feladatairól (1974. március 19–20.) = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 667–690. o.

236. 1976. évi V. törvény a közművelődésről.

237. *Hanák Katalin*: Mindenki iskolája (egy elektronikus felnőttoktatási sorozat hasznosításának és fogadtatásának tapasztalatai). Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1977. 14. sz.

238. Második Országos Felnőttoktatási Konferencia, 1976. november 10–12. rövidített jegyzőkönyve. Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1978. 202. o. Itt jegyzem meg, hogy a II. Felnőttoktatási Konferencia, miképpen az első, a szakmai önszerveződésen túl a politikai erőösszpontosításra is lehetőséget adott, továbbá megerősítette még az évtized elején megfogalmazott fejlesztési irányok érvényét. L. *Polinszky Károly*: A felnőttoktatás helyzete és továbbfejlesztésének feladatai. = Pedagógiai Szemle, 1977. 2 sz. 99–109. o.

239. Látszik például a korszak egyetlen számottevő pedagógiai lapja, a Pedagógiai Szemle tematikus számának cikkeiből (1979. 5. sz.). *Nagy Katalin – Zrinszky László*: Felnőttpedagógiai felfogások – andragógiai kutatás 398–407. o., *Maróti Andor*: Az üzemi nevelés és a munkahelyi demokratizmus kapcsolata kultúraelméleti szempontból 407–413. o., *Csoma Gyula*: A tananyag integrálásának néhány problémája a dolgozók iskoláiban, 413–423. o., *Németh János*: Társadalmi mobilitásvizsgálat a dolgozók iskoláiban 423–432. o.

240. „A hetedik osztályba beiratkozott 19 dolgozó közül hatan jártak el rendszeresen foglalkozásokra... Vajon hol maradtak a többiek?... Mindenkit meg akartunk menteni. Menet közben többször is érdeklődtünk utánuk, hívogattuk őket. többen visszaüzentek: majd jönnek. De nem jöttek. Valaki azt mondotta, ha őt erre kötelezik, otthagyja a munkahelyét. Miért kötelezték volna?”

Hegedűs Magdolna: Kinek nehezebb. A felnőttoktatás egy baranyai járásban. = Köznevelés, 1979. 40. sz. 3. o.

Ehhez a cikkhez a Köznevelés szerkesztője a következő reflexiót fűzte: „Először az a kérdés fogalmazódott meg bennem *Hegedűs Magdolna* ... beszámolóját elolvastva, hogy vajon miért nem tanulnak a felnőttek, de hamar beláttam, hogy inkább arra kellene választ keresni, hogy miért tanulnának. Az első kérdésre a felelet az akadályok, a másodikra viszont a tanulás lehetséges céljainak felsorolásából állna. S azt hiszem, ma az alapvető nehézséget éppen a célok problematikusabbá válása jelenti.” *Tóth László*: Tanuljanak a felnőttek? = Köznevelés, 1980. 1. sz. 3. o.

241. Az MSZMP XIII. Kongresszusának (1985. március 25–28.) jegyzőkönyve szerint „A felnőttoktatásnak változatlanul jelentős a szerepe a lakosság műveltségének gyarapításában, s a korábbinál nagyobbak a feladatai a szakképzésben, a továbbképzésben.” = Az MSZMP XIII. Kongresszusa. Kossuth, Budapest, 1985. 587. o. A kampányra utaló jegynek tekintem az előbbi idézetet, minthogy a XII. Kongresszuson egy szó sem esett a felnőttoktatásról. A következő oldalon található statisztika is mutatja, hogy a kongresszus évében nőtt a beiratkozottak száma. 112 OLDAL TÁBÁLZAT!!!

MSZMP XIII., utolsó egységes kongresszusán új kampányt hirdettek meg, és ennek következtében újabb ciklus generálódott. Ám ez az utolsó kongresszus már nem a régi, erő sincs egy hagyományos, erős kampányt szervezni, csak egy fáradtat. Ha nincs politikai szervező erő, nincs a megszo-
kott felnőttoktatás sem. A rendszer felbomlásával együtt bomlik az iskolarendszerű felnőttoktatás felépített rendszere.²⁴²

Noha meglehet, hogy a rendszerváltás után ismét egy újra központosított rendszerben fogunk élni, amely a természetéből fakadóan ciklusokat szül, de szocialista típusú kampányok már soha többé nem lesznek.

242. Csoma Gyula: Mi lesz a dolgozók iskoláival? = Köznevelés, 1990. 28. sz. 3–5. o.

Végezetül

A korábbi fejezetekben igyekeztem bemutatni, hogy a magyar közoktatáspolitikai ciklusokat eredményezett a tantervi reformok, az általános iskolai lemorzsolódás és az iskolai felnőttoktatás esetében. A ciklusok létrejöttét a központosított tanügyigazgatás létevel magyaráztam. A kezdeményezések joga ugyanis mindig az oktatáspolitikai központját illette meg, amely azonos a tanügyigazgatás központjával is. Általánosan megfogalmazva a jelenséget: minél központosítottabb a rendszer, azaz minél több terület fölött gyakorol közvetlen ellenőrzést az oktatáspolitikai centruma, annál hevesebb a hullámozás.

A felnőttoktatás fokozatosan integrálódott az iskolarendszerbe, olyan ütemben, ahogyan tömegesedett a közoktatás. Ezt a természetes folyamatot siettetette a politika. Ezzel magyarázom egyfelől azt, hogy a dolgozók iskoláiban megszerezhető bizonyítvány jogérvényessége nem különbözik a nappali tagozatétól, azonban az elsajátítandó tudás anyaga más, s szintje pedig a közvélekedés szerint alacsonyabb. A politika meghatározó szerepét látom másfelől abban is, hogy valamennyi ciklus elején adminisztratív eszközökkel csökkentették a végzettség megszerzésének nehézségét. A felnőttoktatás ciklusainak megszületésében tehát a politika szerepét látom meghatározónak.

Kollégáimmal folytatott termékeny vitáim során számos olyan kétely merült fel a fenti gondolatokkal szemben, amely a munka további, egyaránt lehetséges irányait jelöli ki. A legsúlyosabb természetesen az a kritika, amely az eljárás jogosságát vonja kétségbe. Azaz: elvileg lehet-e nem-matematikai eszközökkel ciklusos jelenségek leírására vállalkozni. Periódusidőt, amplitúdókat, kellene például számolni, és hullámok jöttét előrejelezni, semmint politikai elemzésekbe bocsátkozni. E megközelítési mód természetesen a társadalom immanens részéhez, a szociológikumhoz sorolja a futtatott jelenséget, a politikának pedig az események befolyásolásában tulajdonít meghatározó szerepet. Kétségtelen, elfogadható e gondolkodásmód is, hiszen ahogy a közgazdaságtudomány karakterisztikus vonulata a tematikai modellezés, miért is ne bontakozhatna ki az oktatási rendszer működésének matematikai eszközökkel való leírása? Erre a munkára azonban csak másokat tudok biztatni, magam kellő vértettség híján erre az útra nem merészkedhetem.

Abból a megközelítésből is azonban, amely elfogadja a politika, a politikai intézményrendszer szerepét, egy alapvető és kikerülhetetlen kérdés vethető fel. Valóban a központosított oktatáspolitikai rendszerek belső lényegéből fakad a hullámszerűen ismétlődő jelenség? A ciklusosság valóban olyannyira általános jelenség, mint ahogyan azt a szerző bemutatni igyekszik? A kérdés összehasonlító vizsgálatokkal eldönthető. *Archer* oktatáspolitikai elemzései ugyan a fenti tételt látszanak igazolni, a statisztikai jellegű bizonyítás azonban elvileg lehetséges, csak kissé körülményes.

A kérdésre adandó válasz elvileg csak akkor „igen”, ha központosított igazgatású rendszerekben gyakrabban és szélesebb területet érintően, a decentralizáltakéban pedig ritkábban és szűkebb körre kiterjedően mutatható ki a hullámmozgás. A kérdés végleges tisztázását azonban későbbre és talán másokra kell hagyni. Több okból is. Egyfelől, mert a nemzeti statisztikai adatgyűjtést jószívrrel csak az adott országban, a helyszínen lehet elvégezni, a kezdő évfolyamra iratkozottak számát ugyanis másképpen aligha tudhatjuk meg. Az iskolarendszerű felnőttoktatás ilyen finom bontású adatainak publikálásával eddig még nem találkoztam.

A hipotézis igazolásához azonban elegendő lenne, ha más – nem feltétlenül az iskolarendszerű felnőttoktatás körében – politikaérzékeny területeken ki tudnánk mutatni az elvileg két rendszer közötti különbséget. Olyan jelenségsort kell tehát keresnünk, amely csak a központosított rendszerekben mutatható ki, a decentralizáltakban azonban nem. Abban teljes lehet az egyetértés, hogy a volt szocialista országok központosítottak voltak, és talán abban is, hogy Nagy Britannia és a volt Német Szövetségi Köztársaság nem. (A tartományok és nem az ország folytat autonóm oktatáspolitikát.) Tehát, kellő időszakaszt átölelve, a decentralizált igazgatású országokban csak kis amplitúdójú hullámok mutathatók ki. A politikaérzékeny területek közül válasszuk inkább a felsőoktatást.

A következő oldalon található 4. táblázatból is érzékelhető, hogy biztonsággal Csehszlovákia, Lengyelország és Románia esetében – az elemzések ezen a szintjén – nem választható el a politika által keltett ciklikusság a demográfiai okokra visszavezethető hullámmozgástól. Magyarországon stagnálás mutatható ki. A felsőoktatás expanziója a volt NDK-ban, miképpen a másik két ország esetében, különösen megnehezíti a tisztánlátást. Annyi bizonyos, hogy feltevésünket empirikus megközelítésben ebben a körben sem igazolni, sem elvetni nem tudtuk. Kétségtelen ugyanakkor hogy az adatgyűjtés okozza a legnagyobb nehézséget, nem más. Ugyanis egyáltalán nem zárható ki, hogy az expanzió is ciklusos jellegű, miképpen ezt mások már bemutatták.²⁴³

							ezer fő
	Csehszlovákia	Lengyelország	Románia	Magyarország	NDK	NSZK	Egyesült Királyság
1975	155	576	165	108	386	1.041	733
1976	169	613	175	111	382	1.054	750
1977	180	623	182	109	384	1.074	760
1978	184	626	191	106	386	1.112	
1980	197	589	193	101	401	1.223	827
1984			166	99		1.007	
1985	169	454	160		433	1.550	1033
1986	170	450	157	99	437	1.579	1068
1987	171	459	157	99	438	1.626	1086
1988	185	494		99	439	1.687	

4. Táblázat: Forrás UNESCO²⁴⁴

Mely irányba lehet még és érdemes vezetni a megkezdett gondolatot? Úgy látom, hogy egyfelől a modell finomítása felé, másfelől a vizsgált korszak oktatáspolitikai történetének megírására. A modell jelentősebb kibővítésére nem látok számottevő lehetőséget, árnyalására azonban igen. A félcentralizált rendszerek esetében a központ nem tart fenn teljes kontrollt, azonban a területi oktatáspolitikákat összehangolja. Megválaszolásra vár következésképpen, hogy vajon kimutatható-e regionális szintű ciklikusság, s ha igen, akkor a régiók fejlesztésében kimutathatók-e áthatások. Mennyien és miben erősíti vagy éppen tompítja a központ a különböző regionális elképzeléseket. Van-e ebben valamilyen szabályszerűség.

Azt hiszem, hogy az alternatívák közül leginkább az elmúlt negyvenet év oktatáspolitikájának történetét volna érdemes megírni. Mégpedig úgy, hogy ne csak a közoktatás és a gazdaság határmezsgyéjén elhelyezkedő iskolarendszerű felnőttoktatás aspektusából közelítsük meg a területünket, hanem kiterjesszük figyelmünket mindazokra, amelyekről egyfelől korábban – még ha érintőlegesen is – szó esett, és természetesen azokra is, amelyek említést sem nyertek. Mint például a kultúrpolitika, a társadalompolitika és az oktatáspolitikák egymásra hatása.

A rendszerváltás után sok tekintetben könnyebb és nehezebb a szocializmus oktatáspolitikájáról írni, mint korábban. Könnyebb, mert nincsen már politika által védett terület. Ugyanakkor ne-

243. János Setényi: Cyclical Expansionism in the Hungarian Education (1945–1985). Hungarian Institute for Educational Research, Budapest, 1991.

244. Statistical yearbook 1981. UNESCO, Paris, 1981. Statistical yearbook 1990. UNESCO, Paris, 1990.

hezebbé is válhat, különösen akkor, ha közelmúltunk történelme éppen úgy a napi politika eszköze lehet, miképpen azzá vált 1945 után.

Jegyzetek

A digitális változatban a végjegyzetek lábjegyzetekbe kerültek, folytonos számozással!

Mellékletek

Az 1. ábra melléklete (A)

Dolgozók általános iskoláiba járó tanulók száma (1945–1980)

Tanév	„Alsó” tagozat, alapismereti tanfolyam	„Felső” tagozat	Összesen
1945/46	1697		
1946	17 620	7043	
1947		11 487	
1948	38 460	11 562	
1949		9679	
1950		10 869	
1951	12 072	17 100	29 172
1952	6761	41 849	48 610
1953	3724	58 086	61 810
1954	2608	39 771	43 379
1955	2498	20 510	23 008
1956	549	20 722	21 271
1957	1545	14 569	16 114
1958	889	23 306	24 195
1959	1269	65 755	67 024
1960	1852	97 463	99 315
1961	2698	88 524	91 132
1962	5603	106 361	111 964
1963	5452	111 218	116 670
1964	4343	88 348	92 691
1965	3181	58 258	61 439
1966	2877	41 840	44 717
1967	2118	32 682	34 800
1968	1451	26 532	27 983
1969	1052	21 440	22 492
1970	1012	20 263	21 275
1971	1090	21 037	22 127
1972	1056	23 814	24 870
1973	1517	42 546	44 063
1974	1766	48 131	49 897
1975	1872	42 320	44 192

1976	3486	36 781	39 082
1977	3632	29 299	31 659
1978	3090	24 122	26 181
1979	2523	18 681	20 501
1980	1499	14 128	15 627

Az 1. ábra melléklete (B)

*Dolgozók középiskolájának (esti + levelező) tagozatának kezdő évfolyamára iratkozott tanulók száma
(1945–1980)*

Tanév	Gimnázium	Technikum	2	3	4	Összesen
Éves szakközépiskola						
1946						5954
1947						6544
1948						10 217
1949						11 936
1950						12 160
1951						14 270
1952						19 299
1953						34 641
1954						39 834
1955						14 534
1956	2290	4127				6426
1957	0581	6800				11 881
1958	7913	10 126				18 039
1959	11 793	1798				29 091
1960	15 549	27 098				42 647
1961	18 427	31 931				5358
1962	24 950	40 127				65 077
1963	28 864	45 285				74 149
1964	26 261	44 976				71 237
1965	21 200	33 160			156	54 556
1966	17 101	23 646			115	4862
1967	15 324	20 696			101	36 181
1968	14 899	12 507	619		6570	34 595
1969	16 203	11 578	1861		19 552	39 194
1970	17 564	11 763	2998		12 117	44 442
1971	19 133	371	4166		22 857	46 527

1972	20 130	210	4501		22 263	47 104
1973	21 557	108	5914		23 090	50 669
1974	20 413	171	5898	11 071	22 672	64 225
1975	19 402	54	5272	13 080	25 762	63 571
1976	14 765		4395	13 125	22 688*	54 974
1977	13 653	87	9697	13 916	21 625	52 918
1978	11 848	75	53	15 602	20 634	48 212
1979	11 364	82		15 303	18 039	44 750
1980	10 326	75		14 548	15 431	40 450

A 2. ábra melléklete
Migrációs arányok az általános iskolában (%) alsó tagozat (1950–1980)

Osztály	1			2			3			4		
Migrációs irány tanév	Évf. Ism.	Továbbj utók	kimar adók	Évf. Ism.	Tovább jutók	kimara dók	Évf. Ism.	Tovább jutók	kimara dók	Évf. Ism.	Tovább jutók	kimara dók
1951/52	9,4	85,6	5,0	4,7	93,9	1,4	3,5	94,9	1,6	3,6	93,3	3,1
52/53	10,5	85,7	3,8	5,8	93,1	1,1	4,2	94,7	1,1	4,8	93,0	2,2
53/54	11,7	85,2	3,1	7,5	91,4	1,1	6,3	92,8	0,9	7,3	90,9	1,8
54/55	11,4	85,7	2,9	6,3	92,7	1,0	5,4	93,6	1,0	6,7	91,6	1,7
55/56	12,2	85,2	2,6	6,3	92,8	0,9	4,8	94,3	0,9	5,7	92,7	1,6
56/57	14,2	81,1	4,7	7,4	90,4	2,2	5,7	91,9	2,4	5,6	91,1	3,3
57/58	13,3	83,6	3,1	6,8	92,5	0,7	5,2	93,9	0,9	5,1	93,5	1,4
58/59	12,2	84,9	2,9	6,7	92,5	0,8	4,8	94,6	0,6	4,6	94,4	1,0
59/60	11,1	86,1	2,8	6,3	93,0	0,7	4,4	95,2	0,4	4,2	95,5	0,3
60/61	9,2	88,2	2,6	5,1	94,1	0,8	3,6	95,9	0,5	3,0	96,5	0,5
61/62	8,9	88,8	2,3	4,8	94,7	0,5	3,4	96,2	0,4	3,0	96,7	0,3
62/63	8,4	88,7	2,9	4,4	94,9	0,7	2,9	96,5	0,6	2,5	97,0	0,5
63/64	8,1	89,0	2,9	4,8	94,8	0,4	3,3	96,1	0,6	2,5	97,1	0,4
64/65	8,3	88,7	3,0	5,0	94,4	0,6	3,7	95,8	0,5	2,7	97,0	0,3
65/66	8,8	88,0	3,2	5,4	93,9	0,7	4,1	95,2	0,7	3,3	96,3	0,4
66/67	8,8	87,6	3,6	5,3	93,9	0,8	4,2	95,2	0,6	3,4	96,2	0,4
67/68	8,9	87,3	3,8	5,4	93,5	1,1	4,7	94,7	0,6	3,7	96,0	0,3
68/69	8,9	87,6	3,5	5,1	94,5	0,9	4,1	95,2	0,7	3,1	96,1	0,8
69/70	8,8	87,3	3,7	5,0	93,8	1,2	4,2	95,1	0,7	3,2	96,1	0,7
70/71	8,7	87,6	3,7	5,1	93,8	1,1	4,3	94,8	0,9	3,3	95,9	0,8

* Technikum és szakközépiskola.

71/72	7,5	89,1	3,4	4,1	95,1	0,8	3,5	95,7	0,8	2,7	96,4	0,9
72/73	6,0	90,6	3,4	3,3	95,9	0,8	2,5	96,4	0,8	1,9	97,1	1,0
73/74	5,7	91,1	3,2	3,2	96,0	0,8	2,6	96,7	0,7	1,9	97,3	0,8
74/75	5,3	91,9	2,8	2,9	96,5	0,6	2,4	97,0	0,6	1,8	97,6	0,6
75/76	4,8	92,3	2,9	2,3	97,0	0,6	1,8	97,7	0,5	1,5	98,1	0,4
76/77	4,5	92,5	3,0	2,2	97,2	0,6	1,6	98,0	0,4	1,3	98,3	0,4
77/78	4,4	92,7	2,9	2,1	97,3	0,6	1,6	98,0	0,4	1,2	98,6	0,2
78/79	4,8	93,3	1,9	2,4	97,0	0,6	1,8	97,8	0,4	1,4	98,4	0,2
79/80	4,4	93,3	2,3	2,3	97,0	0,7	2,0	97,5	0,5	1,4	98,3	0,1
80/81	4,5	93,3	2,2	2,7	96,7	0,6	2,1	97,5	0,4	1,7	98,2	0,1

A 3. ábra melléklete
Migrációs arányok az általános iskolában (%) felső tagozat (1950–1980)

Osztály		5			6			7			8		
Migráci- ós irány tanév	Évf. Ism.	Tovább jutók	Kimara- dók	Évf. Ism.	Tovább jutók	Kimara- dók	Évf. Ism.	Tovább jutók	Kimara- dók	Évf. Ism.	Tovább jutók	Kimara- dók	
1951/ 52	4,4	86,3	9,3	3,9	85,4	10,7	1,9	80,5	17,6	n. a.	n. a.	n. a.	
52/53	6,0	86,7	7,3	5,3	85,0	9,7	2,7	83,7	13,6	n. a.	n. a.	n. a.	
53/54	10,1	84,4	5,5	9,5	80,3	10,2	5,4	78,6	16,0	n. a.	n. a.	n. a.	
54/55	8,6	86,8	4,6	8,4	82,4	9,2	4,1	81,8	14,1	0,3	93,7	6,0	
55/56	8,4	87,0	4,6	7,2	84,7	8,1	3,3	84,5	12,2	0,2	95,9	3,9	
56/57	7,8	85,8	6,4	7,5	82,7	9,8	3,4	84,8	11,8	0,2	95,9	5,7	
57/58	6,9	88,9	4,2	5,9	85,5	8,6	2,6	87,2	10,2	0,2	97,5	2,3	
58/59	6,5	90,1	3,4	5,0	89,2	5,5	2,4	90,4	7,2	0,2	98,4	1,4	
59/60	6,1	92,4	1,5	4,5	92,6	2,9	2,3	94,5	3,2	0,3	99,1	0,6	
60/61	4,7	93,2	2,1	3,6	93,5	2,9	1,8	95,1	3,1	0,2	99,4	0,4	
61/62	4,6	94,3	1,1	3,8	94,6	1,6	2,3	95,8	1,9	0,3	99,3	0,4	
62/63	4,5	93,7	1,8	3,5	93,9	2,6	2,0	94,7	3,3	0,4	98,9	0,7	
63/64	4,9	93,6	1,5	4,2	93,2	2,6	2,4	94,3	3,3	0,4	98,9	0,7	
64/65	5,6	93,0	1,4	4,5	93,1	2,4	2,8	94,0	3,2	0,4	98,9	0,7	
65/66	6,0	92,4	1,6	4,4	93,5	2,1	3,1	93,8	3,1	0,5	98,5	1,0	
66/67	5,9	92,4	1,7	4,3	93,7	2,0	2,8	94,4	2,8	0,5	98,7	0,8	
67/68	6,1	92,2	1,7	4,7	93,4	1,9	3,0	94,3	2,7	0,5	98,7	0,8	
68/69	5,8	92,3	1,9	4,6	93,2	2,2	2,9	94,0	3,1	0,5	98,5	1,0	
69/70	5,8	91,8	2,4	4,8	92,9	2,3	3,0	93,5	3,5	0,6	98,3	1,1	

70/71	5,8	92,0	2,2	4,4	93,0	2,6	3,1	93,5	3,4	0,6	98,3	1,1
71/72	5,1	92,9	2,0	3,7	94,0	2,3	2,5	94,7	2,8	0,4	98,8	0,8
72/73	4,2	94,0	1,8	2,6	95,3	2,1	1,7	96,0	2,3	0,3	99,1	0,6
73/74	3,8	94,6	1,6	2,6	95,5	1,9	1,6	95,9	2,5	0,3	99,1	0,6
74/75	3,8	94,9	1,3	2,7	95,5	1,6	1,7	96,0	2,3	0,3	99,0	0,7
75/76	3,1	45,7	1,2	2,1	96,6	1,3	1,5	96,5	2,0	0,2	99,2	0,6
76/77	2,6	96,3	1,1	1,7	97,0	1,3	1,2	96,9	1,9	0,2	99,2	0,6
77/78	2,4	96,6	1,0	1,7	97,3	1,0	1,2	97,2	1,6	0,2	99,4	0,4
78/79	2,7	96,5	0,8	2,1	97,0	0,9	1,5	96,9	1,6	0,2	99,2	0,6
79/80	2,8	96,4	0,8	2,0	97,1	0,9	1,6	96,9	1,5	0,2	99,3	0,5
80/81	3,7	95,5	0,8	2,4	96,7	0,9	1,9	96,7	1,4	0,3	99,2	0,5

Irodalom és a dokumentumok jegyzéke

1868. évi XXXVIII. Trv.
Kecskemét város Fiú Felső Kereskedelmi
Iskolájának XI-ik évi Értesítője az 1920–1.
iskolai évről.
1934: XI. te.
1935: VI. te.
1938: XII. te.
66.200/1940. V. 2. számú rendelet
8950/1943. VKM rendelet
181.893/1941. IXX. 2.sz. VKM közlemény
8480/1943. VKM rendelet
5100/1945. M. E. rendelet
11.130/1945. ME rendelet
11.140/1945. ME rendelet
11.150/1945. ME rendelet
42.440/1945. VKM rendelet
19.100/1946. VKM rendelet
4841/1946. VKM rendelet
39/1946. VKM rendelet
5000/1946. VKM rendelet
70.311/1947. VKM rendelet
138.131/1947. VKM közlemény
2.000/1947. VKM rendelet
A Magyar Kommunista Párt hároméves
tervjavaslata. 1947. január 11–12. = A Magyar
Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt
határozatai 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó,
Budapest, 1967.
Köznevelés évkönyve. Vallás- és Köz-
oktatásügyi Minisztérium, Budapest, 1948.
1948. XXXIII. törvény
160/1948. Korm. rendelet
2.900/1948. Korm. rendelet
12.499/1948. VKM rendelet
12.250/1948. VKM rendelet
49.600/1948. VKM rendelet
51.600/1948. VKM rendelet
51.700/1948. VKM rendelet
1.223 D–5-4 /1949. VKM rendelet
1.220-10/1950. VKM rendelet
1.223-4 8–1 /1950. III. VKM rendelet
174/1951. (IX. 22.) MT rendelet
1200–22/1951. XI. KM rendelet
Közoktatási Minisztérium statisztikai osztály: II.
sz. Statisztikai tájékoztató a dolgozók
középiskoláinak február 16-i helyzetéről és a
dolgozók általános iskolai tanfolyamairól.
1952/53. tanév
82/1952./IX.16./MT rendelet
1.007/ 1952./III.30./ MT határozat
2032/10/1952. MT rendelet
Oktatásügyi Minisztérium Terv- és pénzügyi
főosztály statisztikai osztálya: I. sz.
statisztikai tájékoztató a dolgozók
középiskoláinak tanév eleji helyzetéről.
1953/54. (házi sokszorosítás).
1.055/1953 /IX. 19./ MT határozat
A Magyar Dolgozók Pártja Központi
Vezetőségének határozata a közoktatás
helyzetéről és feladatairól. = Oktatásügyi
Közlöny, 1954. 6. sz.
523/15/1954. sz. MT határozat
853-47/1954. VII. OM utasítás
Oktatásügyi Minisztérium tervezőközlöny
főosztály statisztikai osztály: Oktatásügyi
Tájékoztató 1954–55. (házi sokszorosítás).
A Központi Bizottság beszámolója az SZKP XX.
Kongresszusának. Szikra, Budapest, 1956.
62/1956./O.K. 16./OM utasítás.
Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei
(1958. június 25.) = A Magyar Szocialista
Munkáspárt határozatai és dokumentumai.
1956–1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest,
1973.
Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a
munkásosztállyal kapcsolatos egyes
feladatokról (1958. október 16.) = A Magyar
Szocialista Munkáspárt határozatai és
dokumentumai 1956–1962. Kossuth
Könyvkiadó, Budapest, 1973.
Közlemény az MSZMP Központi Bizottsága
1958. decemberi ülésének határozatáról (1958.
december 7.) = A Magyar Szocialista
Munkáspárt határozatai és dokumentumai
1956–1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest,
1973.
153/1958./M.K. 13./MM utasítás Művelődésügyi
Minisztérium: Oktatásügyünk helyzete. 1959.
(házi sokszorosítás) (Sáska Géza könyvtára).
MSZMP KB határozata a vállalati munkanormák
helyzetéről. = Pártélet, 1960. II. sz.
Művelődésügyi Minisztérium középiskolák
oktatási főosztály: A dolgozók iskoláinak
helyzete, továbbfejlesztésének tartalmi és
szervezeti kérdései, 1960. március 21.
Irányelvek az oktatási rendszerünk

- továbbfejlesztésére. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960.
- Az MSZMP KB határozata az SZKP XXII. kongresszusának jelentőségéről. 1961. november 17. = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.
1961. évi III. törvény
126/1961./M.M.10./MM utasítás
- Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a mezőgazdaság helyzetéről és a további feladatokról. (1962. március 28-30.) = Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- 162/1962./M. K. 23./ MM utasítás
- Az MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963.
- 150/1963.(M. K. 12.) MM utasítás
Sajtótájékoztató a közoktatás helyzetéről. = Népszabadság, 1963. november 10.
- Központi Bizottság 1963. december 5-én szervezeti és személyi kérdésekről hozott határozata. = Pártélet, 1964. I. sz.
- 13/1964. (M. K. 13.) MM utasítás
- Statisztikai tájékoztató 1964/65. Alsófokú oktatás. Művelődésügyi Minisztérium Terv Főosztály Statisztikai Osztálya, 1965.
- Első Országos Felnőttoktatási Konferencia. Pedagógusok Szakszervezete, Budapest, 1965.
- Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata az oktatási reform eddigi végrehajtásának főbb tapasztalatairól és a további feladatokról (1965. június 8.) = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963-1966. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- MM Közoktatási Főosztály belső utasítása, 1965. április 21. (Sáska Géza könyvtára.)
- 130/1966. (M. K. 9.) MM utasítása
- 15/1967. (XI. 18.) MüM rendelet
- Az új Magyar Pedagógiai Társaság. Az alakuló közgyűlés eseményei. Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1967.
- Első Debreceni Felnőttoktatási Tájékoztató (1968. május 29.) jegyzőkönyve. Szakszervezetek Hajdú-Bihar Megyei Tanácsa, a Pedagógusok Szak- szervezete Debrecen Városi Bizottsága, Hajdú-Bihar Megyei Tanács V. B. és Debrecen Városi Tanács V. B. művelődésügyi osztálya, Debrecen, 1969.
1969. évi VI. számú törvény
- A Debreceni II. felnőttoktatási értekezlet ajánlásai. Magyar Pedagógiai Társaság, Debrecen, 1970.
- Az MSZMP PB állásfoglalása a munkásosztály jelenlegi helyzetéről (1970. január 5.) = AZ MSZMP határozatai és dokumentumai 1967-1970. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- A Központi Bizottság állásfoglalása ifjúságpolitikai kérdésekben. 1970. február 18-19. = Az ifjúságpolitika a megvalósulás útján. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- A KB előzetes jelentése a küldötteknek. = A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 1970. november 23-28. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- Az MSZMP X. kongresszusának határozata a párt munkájáról és a további feladatokról (1970. november 27.) = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967-1970. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- V. Nevelésügyi Kongresszus I. kötet. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1971.
- Statisztikai tájékoztató 1970/71. Alsófokú oktatás. Művelődésügyi Minisztérium statisztikai osztálya, Budapest, 1971.
- Statisztikai tájékoztató 1970/71. Középfokú oktatás, Művelődésügyi Minisztérium statisztikai osztálya, Budapest, 1971.
- MSZMP KB által a középfokú oktatás felülvizsgálatára felkért II. számú Munkaközösség: A szakmunkásképzés fejlődése, helyzete és problémái. OPKM, 1971. (kézirat)
- Az MSZMP X. kongresszusának határozata alapján készült elemzés: Felvételi és kiválasztási, pályaválasztási és pályairányítási rendszerünk helyzete és továbbfejlesztése feladatainak főbb irányai. OPKM, 1971. (kézirat).
- A Továbbképzési Bizottság jelentése az MSZMP KB-nak: A továbbképzés helyzetének kritikai elemzése, n. sz. melléklet. A szakmunkások és középfokú végzettségű szakemberek továbbképzésének vizsgálata. OPKM. (kézirat)

- 1014/1971. sz. kormányhatározat.
 Az MSZMP Központi Bizottságának határozata az állami oktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól (1972. június 14–15.). = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- 6/1972. (IV. 21.) MüM rendelet
 142/1972. (M. K. 18.) MM utasítás
 114/1973./M. K. 9./ MM utasítás
 Az 1973-as mikrocenzus adatai. KSH, Budapest, 1974.
- Központi Népi Ellenőrzési Bizottság: Jelentés a felnőtt dolgozók képzésének és továbbképzésének vizsgálatáról, 1973.
 MM Középiskolai Főosztály Tájékoztató jelentés a szakmunkások középiskoláiról.
 Ügyiratszám: 31.470/1974. 3. o. (Sáska Géza könyvtára)
- Az MSZMP Központi Bizottságának irányelvei a munkásosztály társadalmi szerepének fejlesztéséről, helyzetének további javításáról (1974. március 19–20.). = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a közművelődés fejlesztésének feladatairól (1974. március 19–20.). = A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- 23/1974. (IX. 4.) MüM rendelet
 115/1974. (MK. 9.) sz. utasítás
 1976. évi V. törvény
 Második Országos Felnőttoktatási Konferencia, 1976. november 10–12. rövidített jegyzőkönyve. Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- 114/1977./M. K. II./O M utasítás
 Statisztikai tájékoztató. Alsó fokú oktatás 1980/81. Művelődésügyi Minisztérium, Tudományszervezési és Informatikai Intézet, Budapest, 1981.
- Statistical yearbook 1981. UNESCO, Paris, 1981.
 Statistical yearbook 1990. UNESCO, Paris, 1990.
 Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981.

A kilencvenes évek felnőttoktatásáról²⁴⁵

'Szeretném..., hogy olvasóim
– ha én megfeledeztem volna róla –
minden fejezet után kitennének néhány kérésjelet.'
Csoma Gyula²⁴⁶

A kérdés voltaképpen ugyanaz, ami 25-26 évvel ezelőtt az Országos Pedagógiai Intézet Felnőttnevelési Tanszékén lett megfogalmazva: miért vállalkoznak felnőtt emberek, hogy idejük jelentős részét iskolában töltsék. Önmaguktól mennek-e, vagy valamilyen hatalmi kényszer ülteti őket a dolgozók általános és középiskola padjaiba?

Ha jószántukból mennek, akkor vagy szabadidejük tartalmas eltöltéséhez használják az iskola, amely az életpályájukra nem is szándékoznak kihatással lenni, e téren nem is várnak semmit. Az iskola társasági élete, a légkör és az érdekes és izgalmat kiváltó; a lassan beszivárgó ismeretek helye a dolgozók iskolája, amely az ember kedélyét javítja, s ezért sem kívánhat erőfeszítést tanulás. Vagy pedig azért áldozzák fel önként a szabadidejüket, mondanak le a munka időt követő egyéb jövedelemnövelő tevékenységekről, mert az iskola számunka előnyösebb befektetés helye: elvégzése után vagy a megszerzett bizonyítvány, vagy a tudás birtokában²⁴⁷ komoly hasznót remélnek tőle: nagyobb jövedelmet, az állásuk megtartását, Éppen ezért látják társadalmi felemelkedés útját a dolgozók iskoláiban.

Az alternatíva is világos: a hatalmi kényszer, kampányok mennyiben kergetik a dolgozókat az iskolába, hogy a felnőtt embereket az iskola padjaiba tessékeltő felvilágosultak műveltségisményé általánossá válják. Azért, hogy deklarálathassék: az általános iskola végzettséget mindenki megszerezte.

Ezekre az 1945-öt és a nyolcvanas évek végét felölelő időtartam alatt született kérdésekre a választ akkor statisztikai módszerrel kerestem. Amit Csoma Gyula a hivatalossággal szemben teremtett 'egyharmados szabálya' szerint (kétharmadnyi hivatali, egyharmadnyi értelmiségi munka) vezetett jóízű beszélgetéseken, vitákon formálódott meg mindaz, ami végül is elvezetett a felnőtt oktatás ciklusos természetén keresztül a központosított tanügyigazgatás egyik meghatározó jellegzetességének, a szakaszos fejlesztés jelenségének felismeréséhez.²⁴⁸

Most is statisztikai tanulmánnyal állok elő és remélem, hogy sikerül ismét és együtt átélnünk az évtizedekkel ezelőtti szellemi légkör izgalmát.

1. Problémák, módszerek és tünetek

Vessünk egy pillantást a kilencvenes évek nem-nappali képzésének történéseire: vizsgáljuk meg, hogy a kezdő évfolyamokra hányan és hova iratkoznak be. Ez a tény mutatja, hogy hány emberben született meg és vált valóra az az elhatározás, hogy nem a nappali, hanem egy másik oktatási formát válasszon, de a nappali képzéssel – jogi értelemben – azonos érvényű bizonyítványt szerezhessen meg.

Belátható, hogy a kezdő évfolyamra beiratkozottak számának változásának az *iránya* mutatja a növekvő, esetleg a stagnáló, vagy éppen az elforduló érdeklődést. A változás ütemének (trendjének) *meredeksége* mutatja az adott fokozat iránt mutatkozó keresletet növekedésének, állandóságá-

245. A tanulmány eredeti megjelenésének helye: Schütter Tamás et al. (2002, szerk.): *Szabad ötletek tára, avagy egy andragógus köszöntése*. Országos Köznevelési Intézet Felnőttoktatási és Kisebbségi Központ, Budapest.

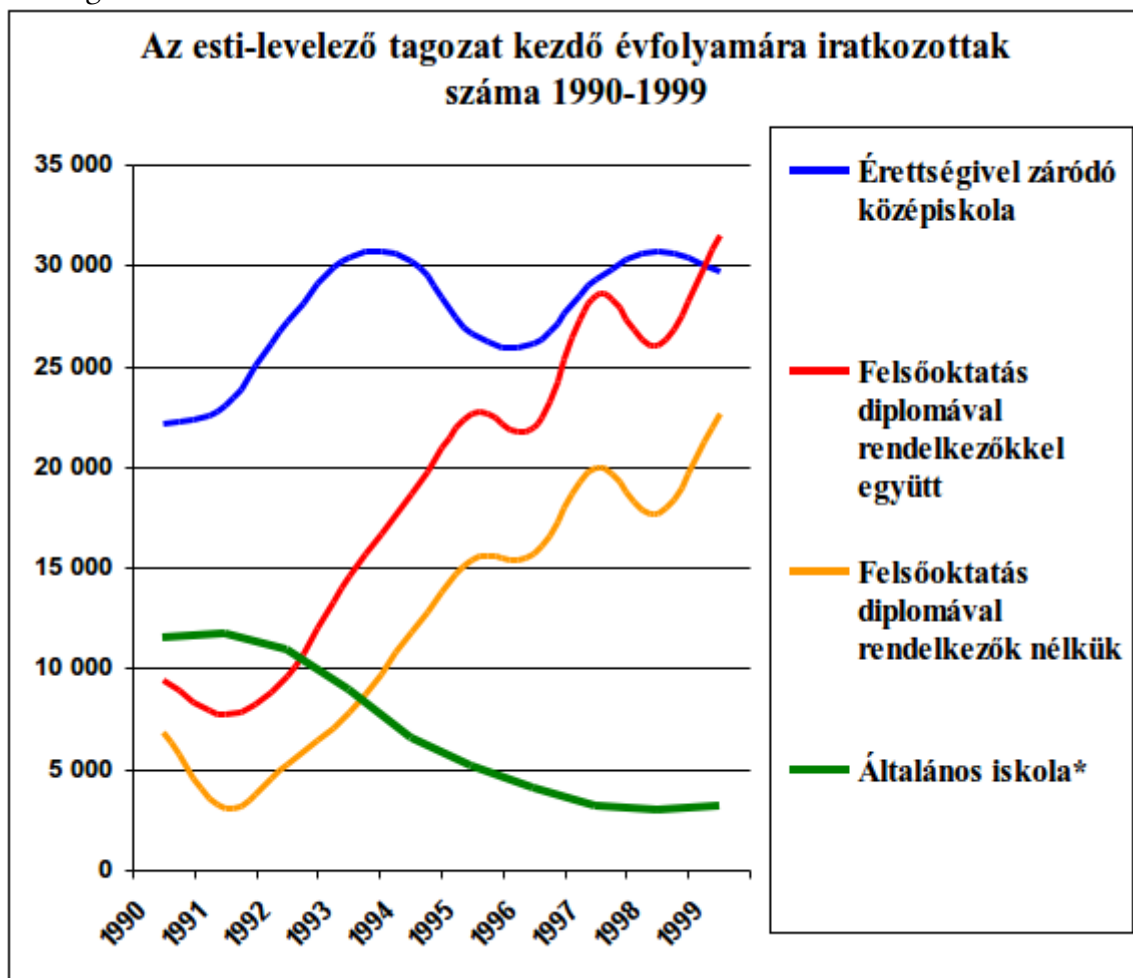
246. Csoma Gyula: A megszüntetve megtartott iskola. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 5.

247. A tudás és a tudást tartalmát és fokát igazoló 'bizonyítvány' többnyire elszakad egymástól, csak speciális esetben fedi le egymást, elsősorban szelektív természetű területeken. A dolgozók iskolája nem ez.

248. Ciklikusság és centralizáció. – A központosított tanügyigazgatás és a felnőttoktatás esete – Educatio, Budapest, 1992.

nak, illetve csökkenésének erősségét. Minél meredekebb bármely irányban a változás *üteme*, annál nagyobb mértékűnek tarthatjuk a változást. Fel kell téteznünk – a módszertani tisztaság kedvéért –, hogy az alsó, közép és felső fokú képzési fokozat iskoláinak ugyanakkora kiterjedtségű a rekrutációs bázisa; továbbá, (s ez a másik feltétel) a továbbtanulásnak nincs bürokratikus akadálya, azaz a tanulási szándék csakis az egyéntől, azaz önmagától és környezete adta lehetőségeitől függ.

Két megállapítást kell tennünk, mindjárt az elején. A kilencvenes hirtelen és erős decentralizációjával magyarázható, hogy a kilencvenes években politikai eredetű ciklusnak nyoma sincs, másfajtnak se. Margaret Archer teóriája igazolva látszik: csak a központosított tanügy-igazgatási rendszerek generálnak ciklusokat.²⁴⁹ Ez az első.

1. sz. ábra *összesen beírtak száma.²⁵⁰ Forrás: OM, MM. Statisztikai tájékoztatói

A másik ténybejelentés pedig az, hogy az alsó fokú oktatás távolról sem, ellenben az érettséggel záródó középiskola (a gimnázium, a 4 és 3 éves szakközépiskola), valamint a felsőoktatás az expanzió éveit élte át a kilencvenes években, mindkettő természetesen másképpen.

A felsőoktatás bővülése szembeszökő, a növekedésének trendje jóval meredekebb az érettséggel záródó középiskoláénál. Az 1999/2000-es tanévben abszolút mértékben többen kezdték el az első és a második diplomáért a tanulmányaikat, mint az érettségiért. (Vegyük észre a felső- és a középfokú oktatás közötti alapvető különbséget: nem érdemes másod diplomát szerezni középfokon,

249. Ez a megállapítás utal a Ciklikusság és centralizáció c. könyvek egyik fő tételére. Megjegyzem, hogy a középfokú oktatás '92 és '95 közötti időszakában jelentkező hullámszerű jelenség demográfiai eredetű, amely nem a dolgozók iskolájának specifikuma. Elemzésére később még visszatérünk.

250. A dolgozók általános iskoláiban egyre rövidülő időben lehet megszerezni a végzettséget, következésképpen nem lehet évfolyamhoz kötni a beiratkozás időpontját.

holott a szakképzés területén mégis csak lehetne, ha ennek fajta a szakképzésnek volna piaci értéke.)

A felsőoktatás fejlődési üteme emlékeztet a hetvenes évek dolgozók középiskolájára. Akkor, 1965-höz képest 1974-ben 296 300-al több elsőéves középiskolai hallgató iratkozott be; a felsőoktatásban pedig az elmúlt évtized végén az elejéhez képest 22 070-en iratkoztak be többen, a növekedés azonban még nem torpant meg, mint korábban a középfok esetében megtörtént.

Voltaképpen most, előttünk zajlik a felsőoktatás egészének expanziója, tehát nem csak a nappali, hanem a vele együtt (synchron) az esti-szociális tagozat is. Olyasféle történik, ami középfokon még a hatvanas és a hetvenes évek elején két ciklusban esett meg Magyarországon, amelyekhez az utókor felnőttoktatás fénykorát köti.

Ma azonban dolgozók alsó fokú oktatása felől azonban a figyelem tartósan elfordulni látszik; a létszám egyre csökken monotonon. Az évtized utolsó éveiben csupán némileg többen, mint háromszázon tanulnak itt. Hol van már az az idő, amikor Miskolcnyian, 116 670-an jártak a dolgozók általános iskolájába, mint 1963-ban. Eltűnt ez az idő is az alsó fokú oktatás tömegessé tételének központból vezérelt programjával együtt.

2. További felvetések

Feltételezhető, hogy a munka melletti oktatás egy-egy fokozata iránt mutatott érdeklődés nagyságát voltaképpen az iskolarendszer egészére vonatkozó értékítéletet fejezi ki, amely az iskolán kívüli világban (a társadalomban és nem a pedagógusok körében) jelentkezik meghatározó erővel. Azok az oktatási fokok, amelyre a felnőttek önszántukból sokan, illetve folyamatosan egyre többen iratkoznak, nagyobb becsben állnak, mint azok, amelyek iránt nincs kereslet. Ebből a megközelítésből az esti és levelező oktatás egyfajta *indikátornak* is tekinthető, amely megmutatja, hogy hol zajlanak nagy jelentőségű események, milyen fajta diplomának van értéke.

Az hiszem, hogy adott oktatási fokozatok értékét a kibocsátott bizonyítványok száma jelentősen befolyásolja, azaz hányan rendelkeznek ugyanazzal a fajta végzettséggel (figyelem: nem tudással!) a munkaerőpiacon. Általában a dolgokat mozgó hétköznapi tudat elsősorban a ritka bizonyítványokat tartja nagy becsben, azokat, amelyeket a nehezen lehet megszerezni. Komoly erőfeszítést kíván a tanulás, s akik ezeken a próbán sikerrel túljutottak, méltán tekinthető kiváló embereknek. Ők a kiválóak, a kevesek.

A végeredmény felől közeledve a válasz érdektelen, hogy a végképp eltömegesedett általános iskolai és az eltömegesedés utolsó szakaszában lévő középiskolai bizonyítványt becse miért is válik egyre alacsonyabbá. Azért mert a munkaerőpiacon túlkínálat van belőlük, vagy pedig azért mert az iskolák által kiadott bizonyítvány a képzési program elvégzésén túl mást már nem is bizonyít. A megszerzett tudás fokában és tartalmában olyan naggyá válik a végzettség és az iskolák között a különbség, hogy egyre bizonytalanabbá válik ugyanannak a fajta bizonyítványnak jelentése. Így fog a bizonyító ereje.

Tegyük egy kísérletet a végzettségek értékének változásainak követésére. Két megközelítéssel is élhetünk. Először azt vizsgáljuk, hogy az iskolafokozat tömegesedése milyen hatással van a *szellemi munka* vállalásának esélyeire. A feltevésünk, hogy kevés számú kibocsátott bizonyítvány esetén magasabb a szellemi munka végzésének esélye, mintha ugyanabból több lenne. Másodjára pedig azt, hogy a magasabb iskolázottság, tehát az iskolában eltöltött hosszabb idővel együtt járó magasabb tudás javított el az *alacsony iskolázottak* helyzetén.

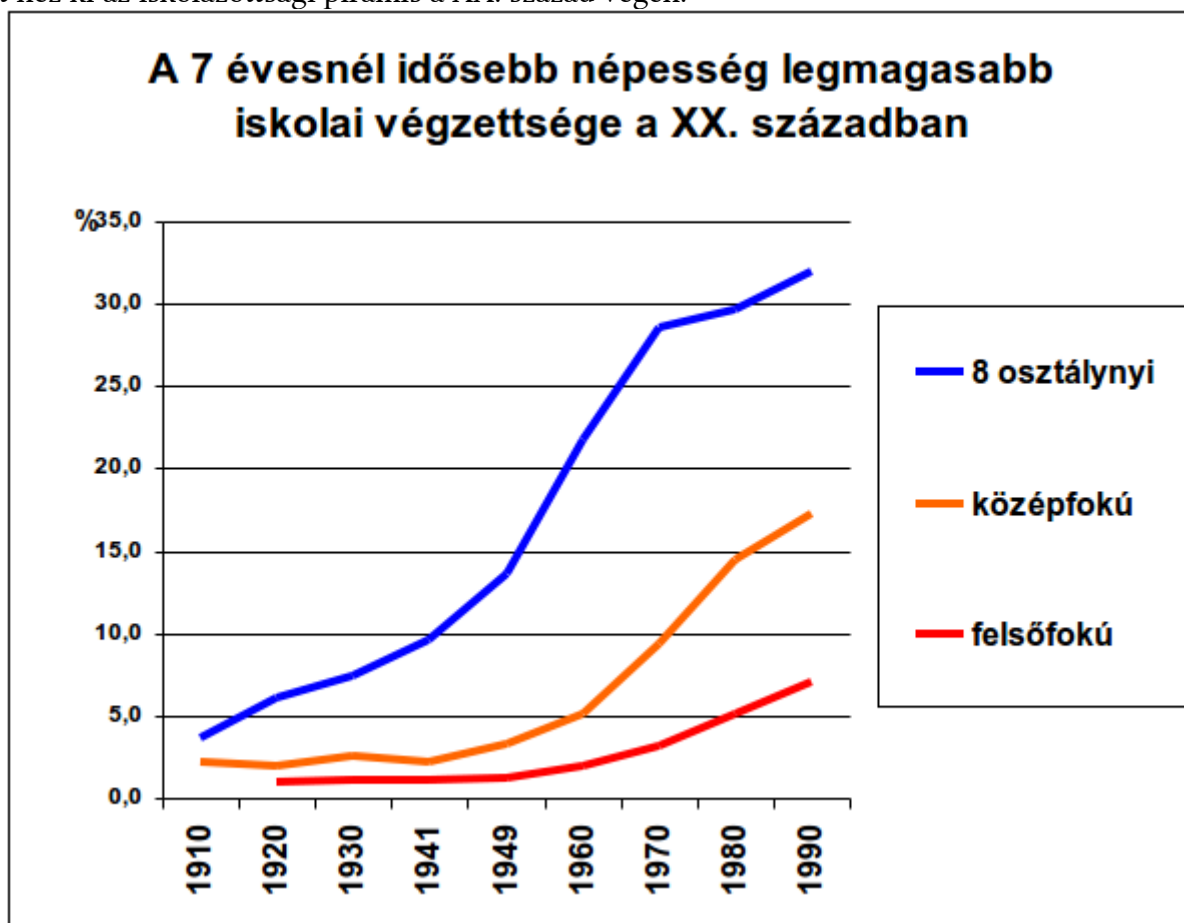
3. Tömegesedés és a fizikai és a szellemi munka

Tudjuk, vannak olyan végzettségek, amelyek eleve a fizikai munka világa felé terelik az embereket. Akinek korábban csak 4 elemi végzettsége, vagy később a be nem fejezett általános iskolai végzettsége volt egészen biztos, hogy fizikai munkát kellett végeznie. Az is ennyire bizonyos, hogy az egyetemet végzett ember kenyérkereső tevékenységként ebben az időszakban nem végzett fizikai munkát, hacsak hobbyból nem. E két pólus között húzódik az a terület, amelyen az út vagy a

magasabb elismert, de mégis *fizikai* munka felé vezetett vagy pedig az alacsony tekintélyű, de mégis *szellemi* munka világa felé lehetett menni – jellegzetesen a gimnáziumokon keresztül. Az érettségi tömegesedésével együtt azonban lépésről lépésre halványul a fizikai munka elkerülésének esélye a gimnáziumban érettségizettek körében is, amit sokan az érettségi hanyatlásaként élnek meg.

Ezt a folytatott kell nekünk most bemutatnunk. Először a végzettségek terjedését vesszük szemügyre, majd a 8 osztályos végzettség általánossá válásnak utolsó fázisában nézzük meg a szellemi és fizikai munka egymáshoz viszonyított arányát. Ezt követően pedig az előzőhöz képes a tömegesedés jóval korábbi szakaszában lévő az érettségi vizsga erejének változását vesszük szemügyre.

Mondandónk szempontjából nem mellékes, hogy a XX. század közepétől kezdődően gyorsult fel az iskolarendszer expanziója Magyarországon is.²⁵¹ Ez a gyorsulás infláltatta a bizonyítványok értékét. Az évszázad végére a lakosság nagyobbik hányadának van már legalább 8 osztályos végzettsége, a 70-es évektől a telítettségre utaló jegyeket látunk. Hozzájuk képest kevesebben rendelkeznek csak középfokú diplomával, és még kisebb számban vannak a diplomások. Az alábbiak szerint néz ki az iskolázottsági piramis a XX. század végén.

2. sz. ábra Forrás: 1990. évi népszámlálás.²⁵² Részletes adatok a 2%-os képviseleti minta alapján 2 KSH, Budapest, 1991. 61. o.

Az expanzió természetesen az iskolai fokozatokat követi. Előbb a 8 osztályos végzettség (4 polgári, majd a 8 általános iskola) növekedett a 7 évesnél idősebbek körében, ezt követte a középfokú végzettségüké (érettségi) és végül a felsőfokú diplomásoké.²⁵³ Az expanzió az ábrán közölt utolsó

251. Belátható, hogy a 7 évesnél idősebb népességen belül iskolázottsági mutatók közé nem vettük fel a 8 osztálynál alacsonyabb végzettségűek adatait. Részesedésük a többi növekedtével értelemszerűen csökken.

252. A legújabb, a 2001. évi népszámlás adataira kell még egy keveset várnunk.

253. A magasabb kategóriák arányai megközelítőleg felezik az utánuk következőkét.

évtizedekben felgyorsult, s így különösen alkalmas arra, hogy a fizikai-szellemi munka közötti arányeltolódást érzékeltessük, értelemszerűen az aktív keresők körében.

Amennyiben nem lenne a tömegesedésnek a hatása a bizonyítvány értékére, akkor az 1970-ben mért fizikai és szellemi foglalkozásúak arányának változatlanoknak kellene maradnia (amennyiben a szellemi és fizikai álláshelyek aránya változatlan). A tömegesedett bizonyítványok értéktelenedésére vonatkozó feltevésünket végképp el kellene vetnünk, ha a szellemi munkát végzők aránya *növekedne* az aktív keresők körében, miközben a fizikai munkát végzőké *csökkenne* a teljes foglalkoztatás időszakában.²⁵⁴

4. A 8 osztályos végzettség

Tény, mert a népszámlálási adatok azt mutatják, hogy a legalább 8 osztályt végzettek tömegessé válásával együtt növekedett a fizikai munkát végezők aránya is az 1970 és 1990 közötti időszakban. Három évtized alatt lényegében megszűnt annak az esélye, hogy általános iskolai végzettséggel (fiataloknak) szellemi munkát végezhesse. A fizikai munkát végzők aránya némileg kevesebb, mint 10%-kal növekedett, a szellemieké pedig értelemszerűen ugyanennyivel csökkent. Miközben ebben a csoportban két évtized alatt a 197 ezer fővel csökkent az aktív keresők száma!

Év	Fizikai foglalkozásúak	Szellemi foglalkozásúak	Összesen
1970	79,6	20,4	100,0
1980	84,6	15,4	100,0
1990	89,4	10,6	100,0

A 8 osztályt végzett aktív keresők tevékenységének jellege 1970–1990. Az önálló gazdálkodásúak és családtagjaik adatai nélküli az 'Összesen' oszlop. Forrás: 1990. évi népszámlálás. Részletes adatok a 2%-os képviselési minta alapján 2. kötet. KSH, Budapest, 1991. 61. o

A 8 osztályt végzett szellemi foglalkozásúak körében bekövetkezett változás azzal magyarázható, hogy a (négy) polgári iskolai végzettségűek, valamint az ötvenes-hatvanas évek modernizációs kísérlete során kiemeltek és a dolgozók általános iskolájában végzettek fölött eljárt az idő; nyugdíjba mentek és inaktívvá váltak. Helyüket a szellemi munkában, azonban – és az a lényeg – nem az általános iskolai végzettségűek, hanem náluk magasabb végzettségűek foglalták el. Más képpen: a tömegesedő általános iskolai végzettség egyre kevésbé elegendő a szellemi munka elvégzéséhez. Mindenkinek legalább egyet kell lépnie felfelé, azaz többet kell tanulnia a formális képzés keretei között, hogy ugyanott legyen, mint az előtte járó korosztály tagjai – de még alacsonyabb végzettséggel. Ez a mechanizmus értékeli le a 8 osztályos végzettséget.

Ez a magyarázata annak, hogy a valóban aluliskolázott szülők, akik tehát nem jártak iskolába vagy 8 osztálynál alacsonyabb végzettségük többnyire a fizikai munka alacsony tekintélyű helyeit foglalták el, évek múltával s gyermekeik, ha meg is szerezték az általános iskolai végzettséget (noha az iskolai években mért műveltségük növekedett) ismét is a fizikai munka világában, a szüleik helyébe léphetnek. Nem a tudás foka, hanem az iskolai végzettség mennyisége a meghatározó.

Ez a magyarázata annak, hogy az iskolai tudásszint mérések szerint, mindig a legalacsonyabb iskolázottságú szülők gyermekei mutatják a legalacsonyabb tanulmányi teljesítményt. Ez még akkor is így van, ha a szülők tanévekben mért iskolázottsága *növekszik*. Ma a romák közül sokkal nagyobb eséllyel fejezik be általános iskolai tanulmányaikat, mint a szüleik, de helyzetük *ettől* még nem lett jobb.²⁵⁵

Lefordítva mindezt az alsó fokú dolgozók iskolája nyelvére; a kilencvenes években feltehetőleg a nem azok járnak ma az esti-levelező tagozatra és különféle tanfolyamokra, akiknek ez a szintű

254. A nagy munkanélküliséget okozó gazdasági váltások időszakában a fizikai munkások gyakrabban veszítik el állásukat, mint a szellemiek. Éppen ezért kell az 1990-et követő időszakban az aktív és az inaktív keresők adatait együtt elemezni.

255. Ld. Nagy Mária: Felkészítés és iskolai gyakorlat a cigány tanulók nevelése/oktatása területén.

végzettség nélkülözhetetlen a szellemi munka elvégzéséhez. Azért járhatnak, hogy a munkaerőpiac legalacsonyabb szintű szegmesére egyáltalán be tudjanak lépni.

5. A középfokú végzettség

Valamikor az ötvenes évek első felében érthette el az érettségizettek aránya a 10%-ot a 7 évesnél idősebb népességben. Ha csak politikai jellegű büntetésből nem, az érettségizett, vagy diplomás ember fizikai munkát egyáltalán nem végzett. Ezért is kellett esti és levelező tagozaton érettségit szereznie oly sok vezető állásba emelt embernek, a munkásigazgatóknak. A későbbi években azonban a kétkezi munka, mint vállalható életmód a középfokú végzettség tömegesedésével együtt már jelent. Ez a folyamat a hatvanas években kezdődött, amikor az érettségi tömegessé tételének első programja alapján szervezték át a középiskola rendszerét.²⁵⁶

Év	Fizikai foglalkozásúak	Szellemi foglalkozásúak	Összesen
1970	20,0	80,0	100,0
1980	29,3	70,7	100,0
1990	32,1	67,9	100,0

A középiskolát végzett aktív keresők tevékenységének jellege 1970–1990. Az önálló gazdálkodásúak és családtagjaik adatai nélküli az Összesen oszlop. Forrás: 1990. évi népszámlálás. Részletes adatok a 2%-os képviseleti minta alapján 2 KSH, Budapest, 1991. 61. o

A középfokú végzettség tömegesedéssel együtt járó leértékelődés nyilvánvaló jegye, hogy 1970-ben az érettségizett aktív keresők 20%-a már fizika munkát végzett, tehát minden ötödik. Az érettségizetteket a fizikai munka világa felé terelő láthatatlan kéz nem pihent 1970 és 1990 között sem. Harminc év alatt 12, 1%-kal növekedett az érettségizett fizikai munkát végzők aránya az érettségizett aktív keresők körében. A kilencvenes évek elején minden már minden harmadik munkában lévő érettségizett fizikai munkát végzett. Kétharmaduk, (tehát a meghatározó hányaduk) a szellemi munkát végzett. A változás jelentőségét jobban érzékeljük, ha tudjuk, hogy a vizsgált 20 év alatt az érettségizett aktív keresők száma szűk fél millióval, 448 ezer fővel *bővült*. Ebből pedig az adódik, hogy a fizikai foglalkozású érettségizettek száma gyorsabban növekedett, mint a szellemieké, akiknek az aránya éppen ezért *fogyott*.

Az érettségizett fizikai munkások trendje tehát emelkedett. Fel is gyorsulhatott a 90-es években, amikor az évtized végén egy generáció növekvő hányada érettségizett, miközben a gazdasági válság miatt a az aktív keresők száma nem nőtt.

Nem kell különösebb szellemi erő, hogy belássuk: ez a képlet évtizedek alatt elvezethet ahhoz a helyzethez, amiben ma az általános iskolai végzettségűek élnek. Addig is azonban arra komolyan lehet építeni, hogy a dolgozók érettségivel záródó iskolája iránt folyamatos kereslet mutatkozik. A kérdés csak az, hogy a bizonyítványt milyen feltételekkel lehet megszerezni.

6. A politika és a tömegesedés

A tömegoktatás szeret terjedni,²⁵⁷ amelyhez a bizonyítványok kúszó leértékelődése párosul. Ám ezt az inflálódást gyorsíthatja is, lassíthatja is a közszolgáltatást irányító politikai akarat. Ennek értelmében infla-, és deflatórikus oktatáspolitikáról beszélhetünk.

256. Itt jegyzem meg egyfelől, hogy a szakközépiskolák szakmunkás képzést folytató ága eleve a fizikai munka világa felé terelte a diákokat. Másfelől pedig a tömeges gimnáziumi érettségizetteknek a szakmunkásképzés felé nyitottak kaput.

257. Ezzel a megismerésével szeretném elkerülni az okok bemutatását. Csak annyit, hogy az ingyenes közszolgáltatás iránt a kereslet végtelen, a szülők többet és jobb minőséget szeretnének a gyermekeiknek – az adófizetők pénzéből. Valamennyi tantestület, igazgató a szolgáltatások bővítésében érdekelt.

A deflációs – konzervatív – politika megőrzi ugyan többé-kevésbé a bizonyítványok értékével együtt a státus quo-t, haszna hosszabb távon érvényesül, amit azonban sem az ellenzék, sem a kedvezmények várományosai ritkán viselnek türelemmel.

Ennél sokkal népszerűbb és ezért (is) gyakoribb a tudatosan inflációt erősítő politika, hiszen kedvezményezettjei támogatásra számíthat.

A bizonyítványok infláltatásának legismertebb módja a tankötelezettség felemelése, hogy több fiatal hosszabb ideig maradjon a közoktatási rendszerben. Másik ismert technika, hogy formai tekintetben ugyan annak a fajta bizonyítvány megszerzését egyeseknek könnyebben teljesíthető követelményekhez köti. Teheti ez kényszerből is, de politikai racionalitásból is. E politikának mindaddig nincs számottevő következménye a bizonyítvány általános hitelére nézve, amíg keveseknek teszik lehetővé, hogy az átlagosan elvált tudásszint teljesítése nélkül kaphassanak bizonyítványt. Ez ismert politikai gesztus és jutalom. Az emberek évtizedeik számon tartják a 'szak-' és a 'közön-séges' érettségi bizonyítvány és birtokosa közötti különbséget.

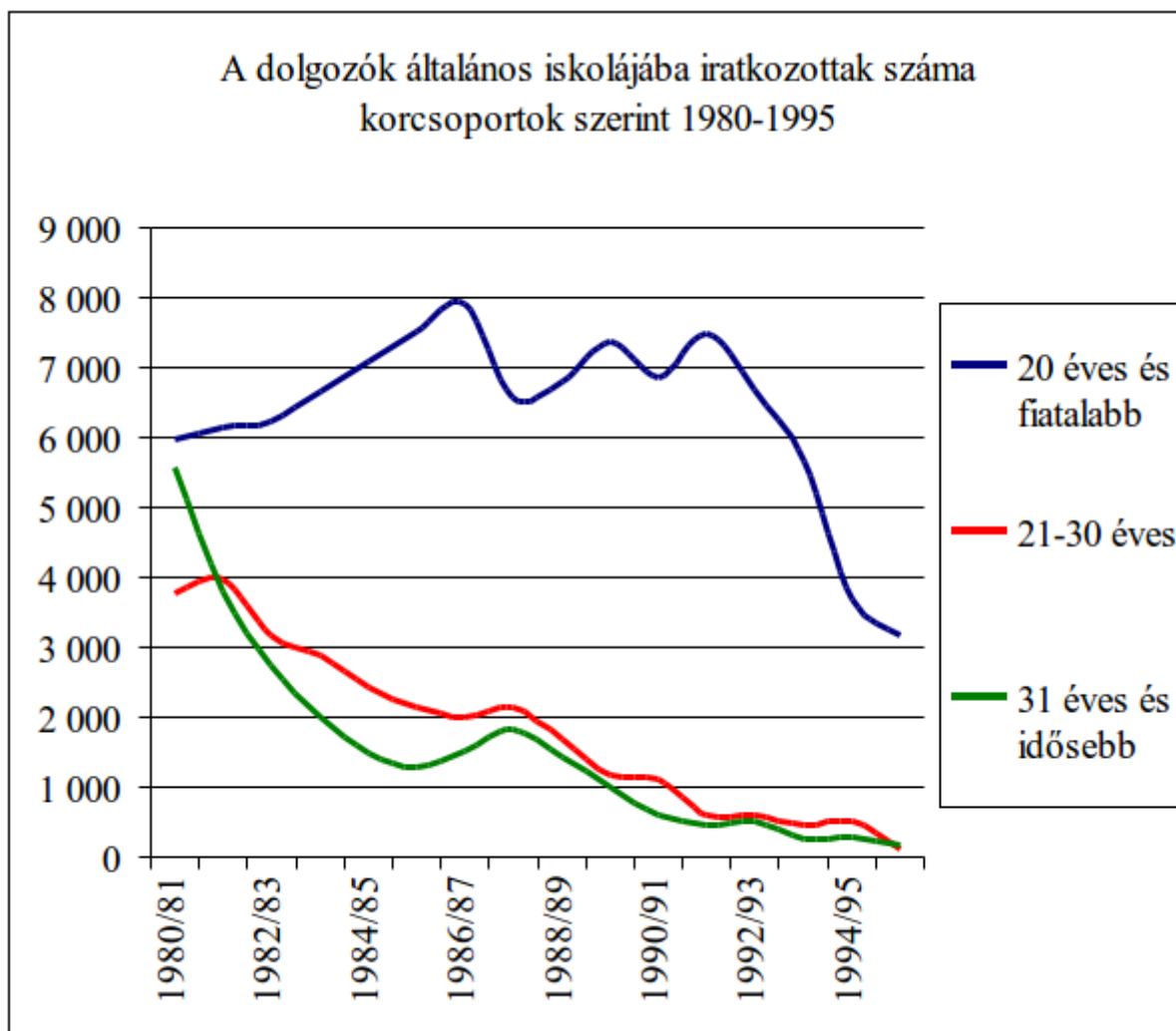
Amikor azonban demográfiai okokból igen sok gyerek kerül az oktatási rendszerbe, döntési kényszer áll elő: mi is volna a jobb és főként kinek. Az, ha, a többnyire a társadalom alsóbb rétegeiből származó diákok befejezik iskolai tanulmányaikat, munka és felügyelet nélkül maradnak, vagy pedig ha továbbra is az iskolában maradnak. Ha az iskolában maradnak, akkor a követelményeket ehhez a réteghez kell igazítani, mert különben kimaradnának, ami miatt vannak éppen az iskolában.

Ezt az iskolázottságot növelő politikát a heterogén szociális összetételű nappali képzés keretei között azonban csak korlátozottan lehet folytatni. A korlát helye jól látszik ott, ahol a nappali képzés iskolai kultúrájától távol álló tanköteleseket általában a dolgozók iskolája felé terelik, különösen akkor, ha kevés a hely a konformabb diákoknak is. Oda terelik őket, ahol formálisan (jogi értelemben) ugyanolyan bizonyítványt adnak ki, mint a nappali tagozaton. Mindennek következtében a munkanélküliségből fakadó csellengés rémét elűzték, de ennek komoly ára van: a bizonyítvány bizonyító ereje jelentősen leértékelődött.

7. A demográfiai nyomás- alsó fokú oktatás

Az idősebb felnőtteket semmiféle hivatali, politikai kényszer, kampány nem sarkallta a '90-es évek elején hogy iskolába járjanak. Nem így a tanköteleseket.

Még akkor is, ha az elmúlt évtizedben (is) homályban maradt, hogy mi is volna az a cél, aminek az elérése olyan fontos, hogy a diákokat hatósági erőszakkal kelljen az iskolába küldeni. Az egyes iskolák egymástól is elkülönült szakmai önállóságának víziója magától értetődően kizárja, hogy a közösségi célok egyáltalán legyenek, mert azt a központban kellene meghozni, ami végtelenül legyengített ekkor már. Láthatóan nem is kell megfogalmazni az ország közoktatásának egészére vonatkozó célokat, hiszen nélküle is teljesül a tankötelezettség: vagy a hatósági kényszer miatt, vagy annak belátása alapján, hogy igen nagy hátránnyal jár, ha nincs meg az alapfokú végzettség.

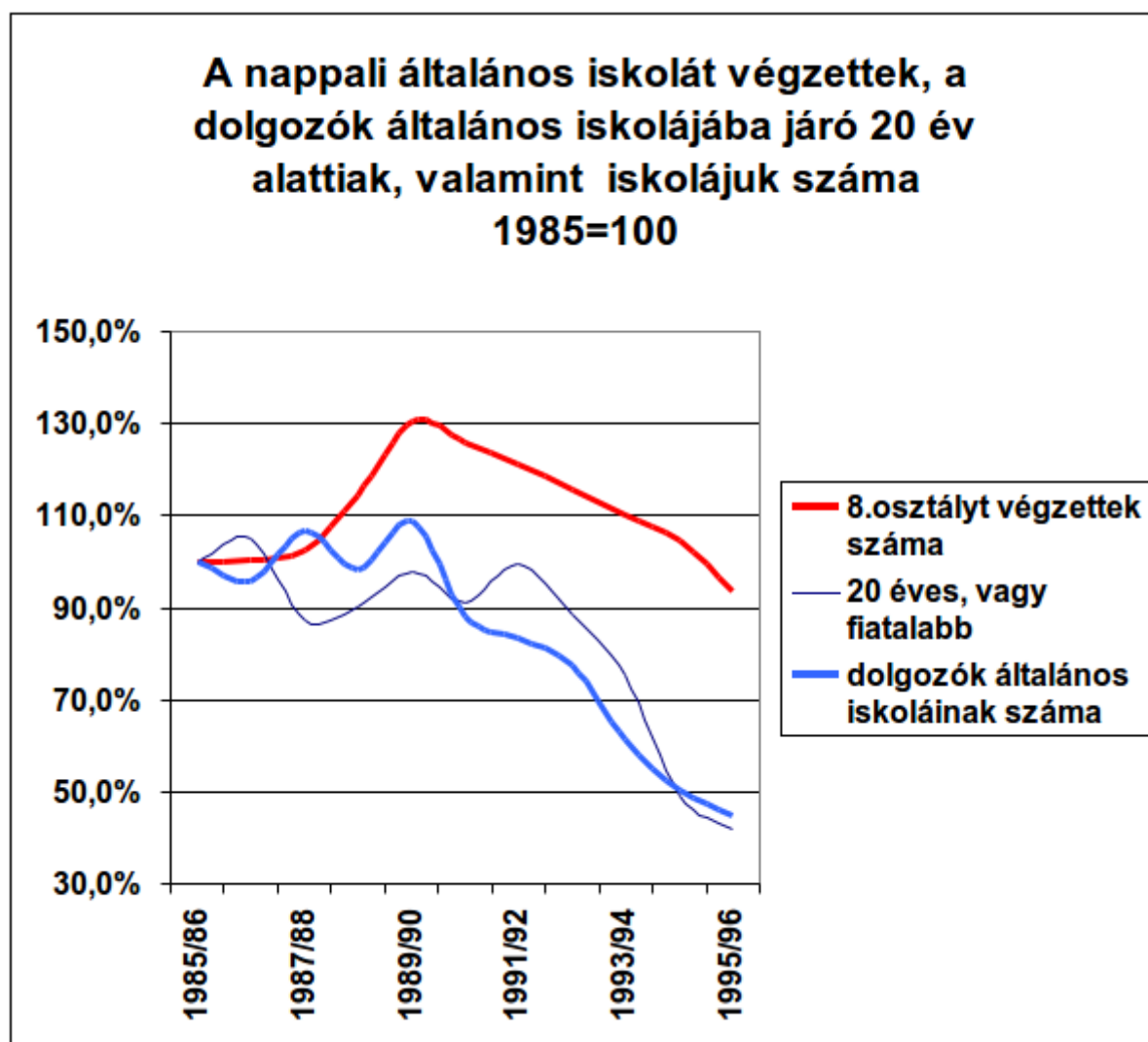
3. ábra Forrás: MM, OM Statisztikai tájékoztatói

A magas létszámú korosztályokból olyan sokan terelődtek az esti-levelező tagozatra, hogy ez az oktatási forma nem is volt a dolgozók iskolája. 1990-ben a dolgozók általános iskolájába iratkozottak valamennyi 'felőtt' 53,6%-a volt tanköteles korú, azaz 16 éven aluli, 1991-ben már majdnem hatvan százaléké (59,6). 1995-ben, (az utolsó ilyen adatunk szerint ebben a képzési formában) a demográfiai hullám elvonultával részvevők 39,4% – a volt tanköteles.²⁵⁸ Annyian voltak, hogy számukra külön osztályokat szerveztek délelőtt is. Voltaképpen a nappali képzés folyt csak más tartalommal, fegyelmi szokásokkal.

A dolgozók általános iskoláinak a tankötelesek speciális iskoláinak jellegét tovább erősítette, hogy a 20 év felettiek egyre szerényebb számban kezdtek el az itt tanulni. Tudjuk, hogy az általános iskolából leggyakrabban a 7 és a 8. osztályból maradnak ki

258. Itt most részleteiben nem vizsgálhatjuk, hogy az általános iskolából miért maradtak ki diákok és miért nem tanulhattak tovább. Csak annyit említek itt meg, hogy komoly szerepet fizikai korlátok, a szűkösség nem játszhatott, mint az ekkori diákok szüleinek, az ötvenes években születettek esetében, volt elég tanterem. Az iskolák száma növekedett, miképpen a pedagógusok száma is. A kimaradásnak iskolai és ezzel összefüggésben családi eredetű okai lehettek.

További kutatásnak kell majd feltárnia, hogy kimaradás mértéke mennyiben függ össze az iskoláknak önállóságot adó, 1985-ös oktatási törvénnyel kezdődő önállósággal és mennyiben játszanak külső okok benne. Az viszont jól tudjuk, hogy amióta a tantestület és az igazgató komoly jogot kapott az iskola szakmainak tekintett ügyeinek intézésében az iskola többségi kultúrájuk közül igen sokan váltak magántanulókká, kerültek homogén osztályokba, vagy éppen maradtak ki az iskolákból. Csak közülük jelenhettek meg a dolgozók általános iskoláiban, az elmúlt másfél évtizedben.

4. ábra Forrás: MM, OM éves Statisztikai tájékoztatói.

A dolgozók alsó fokú oktatása tehát a demográfiai hullámhoz kötődött, amint csökkennek a fel-növekvő generációk általános iskolából kilépők száma, úgy szűnnek meg a dolgozók általános is-kolái is. A csökkenés üteme a leszálló ágban szinte azonos ütemű, bár a dolgozók alsó fokú oktatá-sáé nagyobb.

Kérdés, hogy a dolgozók iskoláinak, mint intézményeknek a csökkenése mitől függ. Attól, hogy a nappali képzésből milyen *arányban* maradnak ki, vagy pedig attól, hogy a kimaradottak *száma* elég magas-e ahhoz, hogy önálló rendszer legyen érdemes fenntartani? A válasz egyértelmű: a számosság a mérvadó. Ez a magyarázata annak, hogy noha a nappali képzésből a növekvő arány-ban maradnak ki a fiatalok, mégsem jelennek dolgozók alsó fokú oktatásban.

1990/91	1991/92	1992/93	1993/94	1994/95	1995/96	1996/97	1997/98	1998/99	1999/00
81,4	81,0	81,5	81,4	79,9	79,7	78,3	76,7	80,6	79,0

Az általános iskolát 14 éves korig befejező tanulók aránya. Forrás. *Jelentés a magyar közoktatásról 2000.* Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 2000. 425. o.

Mindebből levonhatjuk azt a (társadalompolitikai) következtetést, hogy a '90-es évek második felében rosszabbodtak a nappali képzésből kimaradt fiatalok továbbtanulási esélyei. Azok, akik le-szakadnak már el sem érik el a dolgozók általános iskoláit.

Ezeknek a fiataloknak esélyeinek romlása egyben indikátora a 8 osztályos általános iskolai vég-zettség jelentőségének romlásának. Az igen fiatalokon kívül másoknak talán nem is kell ez a vég-zettség, különösen az évtized végén.

Az érettségi azonban jóval komolyabb előnyöket kínál, mint az általános iskolai végzettség, többen is akarják itt tanulmányaikat folytatni.

8. A középfokú oktatás és a demográfia

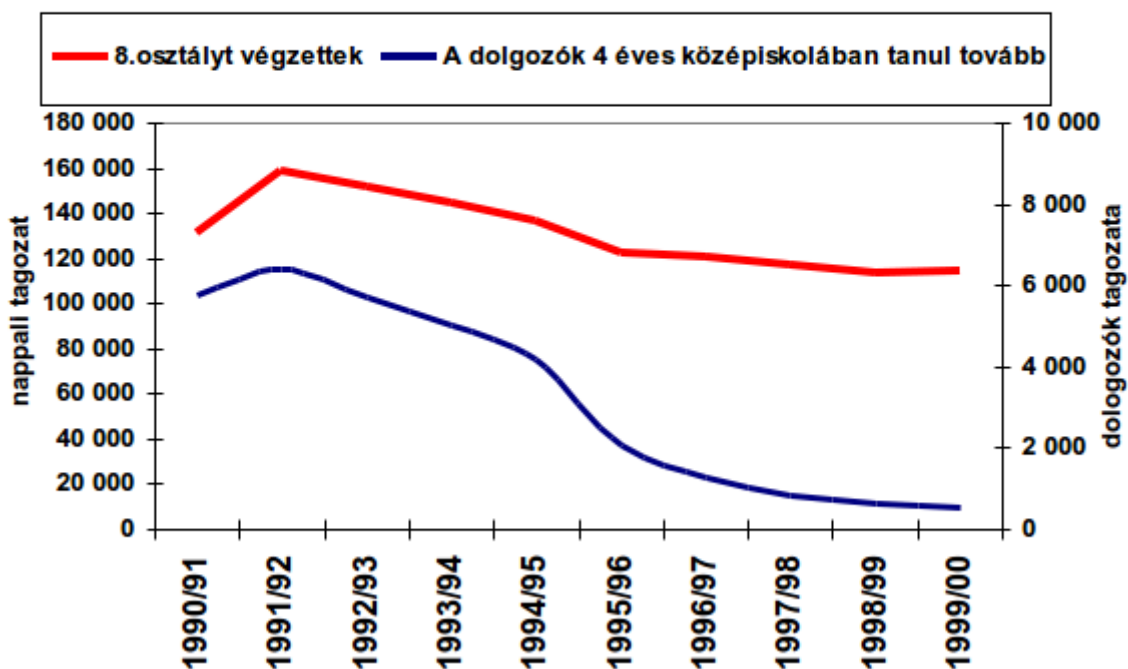
Voltaképpen a kilencvenes évek elején, aki befejezte az általános iskolát *technikai értelemben* mind tovább tudott tanulni vagy a nappali vagy esti-levelező tagozaton vagy. Építészeti, tanterem-gazdálkodás tekintetében volt elég hely.

Ha egy pillantást vetünk a 4. számú ábrára, amely a mindkét fajta a dolgozók 4 éves középiskolájába beiratkozott első évfolyamos hallgatóinak számának és a nappali általános iskola kibocsátásának változását mutatja, már az együttes mozgásukból sejthetjük, hogy a dolgozók középiskolája is csak kisebb részben volt a dolgozó felnötteké, nagyobb részt fiatalok uralták.

A fiatalok többsége az általános képzést nyújtó gimnáziumba járt. A nagy létszámú korosztályok megjelenésével együtt születtek meg a szervezetenként elkülönített ifjúsági gimnáziumok, ahol nem a munka után, hanem délelőtt, ugyanakkor, mint a velük egyidősek is az iskolában vannak. A tagozatok közötti különbséget az elkülönítés szándékán²⁵⁹ kívül aligha magyarázza más.

Az ifjúsági gimnáziumokról az első adatok 1992/73-as tanévről van, az összes gimnáziumba beiratkozott 18,6%-a ilyen iskolába járt (arányuk az évtized végére, a demográfiai hullám elvonultával esett 1% alá). Mást is tanultak, de négy év múlva – ha le nem morzsolódtak – ugyanolyan érvényű bizonyítványt kaptak, mint az amúgy igen nagy különbséget mutató nappali tagozaton tanuló társaik. Mindennek egyenes következménye a bizonyítvány értékének erősödő inflációja, a bizonyítvány jelentéstartalmának további bővülése.

Az általános iskolát végzettek és a dolgozók 4 éves középiskoláiba iratkozott 15-16 évesek száma 1990-1999

5. ábra Az általános iskolát végzettek és a dolgozók 4 éves középiskoláiba iratkozott 15-16 évesek száma 1990–1999. Forrás: MM, OM Statisztikai tájékoztatói

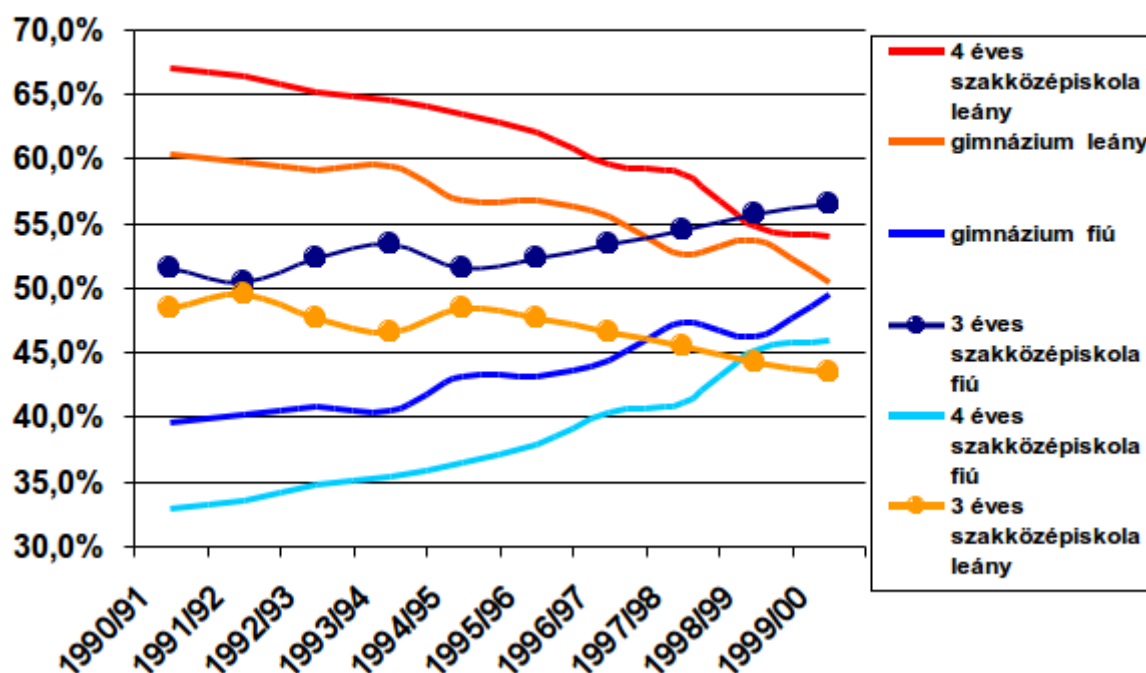
259. Ne feledjük, hogy a 8 és a 6 osztályos gimnáziumok megjelenése a felsőbb rétegekbe tartozók különülnek el.

A tankötelezettek uralták a dolgozók középiskoláit az évtized elején, s a demográfia hullám elültével – már egyre kevesebb tanköteles járt ezekbe az iskolákba. Az évtized végén többnyire a nappali tagozaton találta meg a helyét, ahol a demográfiai hullám csökkenése ütemében erősödött a harc a felvehető tanulók iránt.

A demográfiai nyomás elsősorban a *lányokat* terelte a dolgozók 4 éves középiskolaiba. A fiatal fiúk vagy nem tanultak tovább középfokon, vagy pedig éppen az érettségit adó nappali *tagozaton* működő iskolákból a leányok helyét foglalták el, szorították ki őket. De az sem kizárt, hogy inkább a szakiskolákat, a szakmunkásképzőket választották. E feltételezés a később igazolásra szorul, bár azonnal el nem utasítható, hiszen a hagyományosan fiúkat vonzó szakmunkásképzés szűkülése, sokfelé is terelhetette a fiatal férfiak egy részét. Lehet, hogy ez a magyarázat, lehet, hogy más, annyi tény, hogy nőké a dolgozók 4 éves szakközép iskolája és a gimnáziuma a '90-es évek első felében.

A 4 éves szakközépiskola volt igazán a nőké a vizsgált évtized elején és nem a gimnázium, ami nyilvánvalóan a képzés szakmai kínálatából adódik. Ám a nemek közötti eltolódás az évtized végére nemhogy mérséklődött, hanem kiegyenlítetté is vált, elsősorban a gimnáziumokban.

**A dolgozók érettségit adó iskolának kezdő évfolyamára
iratkozottak aránya nemek szerint
1990-1999**

6. ábra A dolgozók érettségit adó iskolának kezdő évfolyamára iratkozottak aránya nemek szerint 1990–1999.
Forrás: MM, OM Statisztikai tájékoztatói

A szakmunkások 3 éves szakközépiskolája esetében azonban más kép fogad. Ez a képzési forma – a 4 éves képzés idejű gimnáziummal és szakközépiskolával ellentétben – mindig is a *férfiak* látogatták, sőt arányuk az évtized végére még tovább növekedett is! Míg a 4 éves képzés esetében zárult, ebben az egy évvel rövidebb képzési idejű formában még növekedett az olló a férfiak és a nők között. A férfiak *könnyebben* (egy évvel rövidebb idő alatt) szerezhetik meg ugyanazt a bizonyítványt, mint a nők. Az iskolarendszerű felnőttoktatásnak ez a további meghatározó erejű jellegzetessége: nemcsak a nappali képzéshez képest eltérő követelményeket alkalmaz, hanem a dolgozók alsó és középfokú iskoláinak képzési rendszerén belül is és megteszi e különbséget.

9. A leértékelés pedagógiája

Az induló feltételezésünk az volt, hogy azt a képzési formát választják a dolgozók iskoláinak kliensei, amelyik a legkisebb erőfeszítést kívánja tőlük az érettségi bizonyítvány megszerzéséhez. Ez a szándék találkozik a politikai akarattal, ha érdekük az iskolázottak számának *formális* emelése.

Az andragógiában ma már közhely, hogy legelőször 1945-ben, a dolgozók iskoláiban ugyanazt az óratervet kellett követni, amelyet a nappali tagozaton használtak, tanulni is ugyanazt kellett. Jól tudott az is, hogy az esti tagozatnál alacsonyabb kontakt órát kívánó levelező tagozatot, ami lássuk be, nagy könnyebbség az estihez tagozathoz képest – még az ötvenes években – külön engedéllyel látogathatták a fontos elvtársak. Ma már ott tartunk, hogy a dolgozók általános iskolájának képzési idejét és tartalmát érdemben össze sem lehet hasonlítani a nappali képzésével.

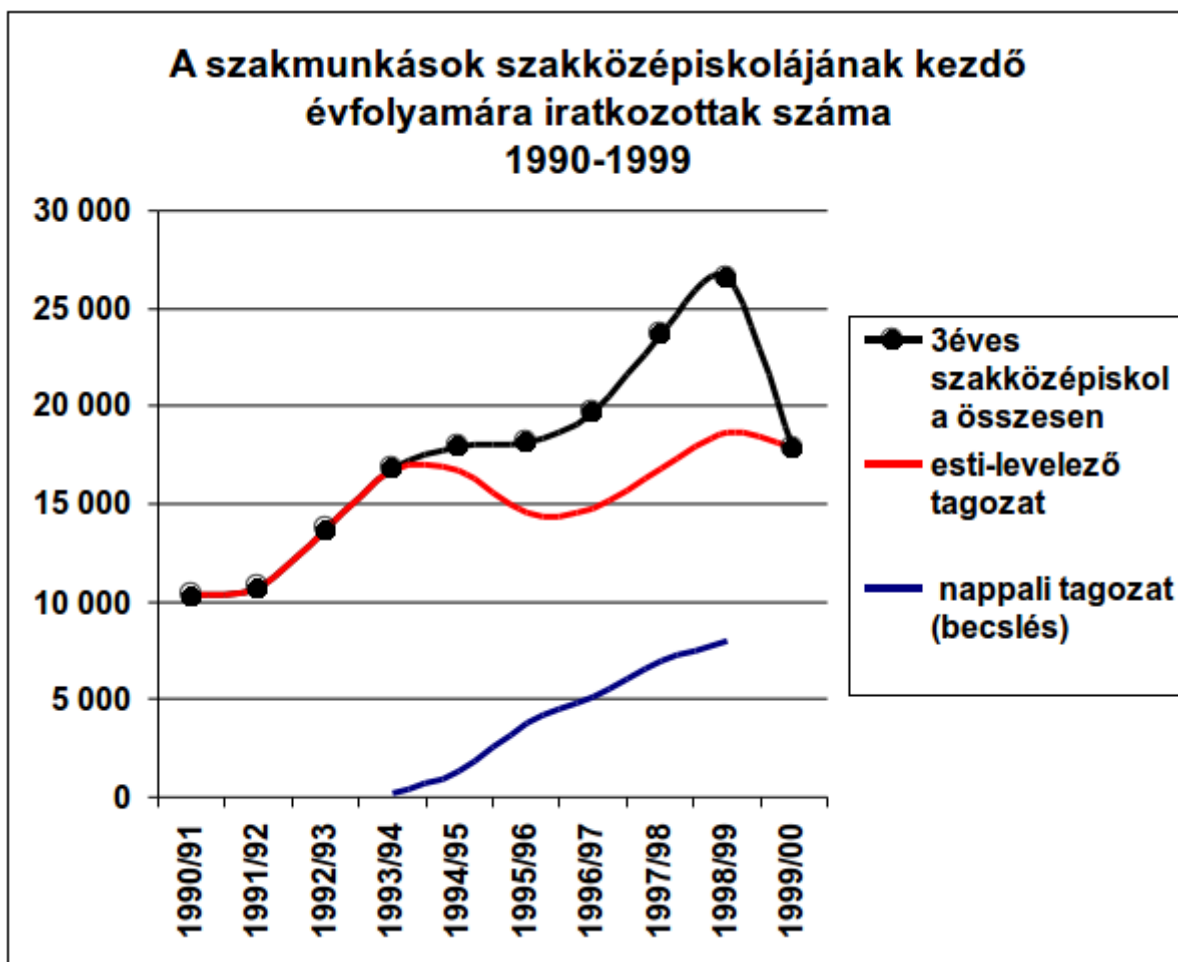
A dolog lényegét mutatja az, csak az andragógia szemszögéből nézve paradox helyzet, hogy minél inkább alacsonyabb iskolázottságú réteghez ér el a dolgozók általános iskolája, annál inkább növekszik a távolság a nappali követelményekhez képes, és annál jobban csökken a képzésére fordítandó idő. Éppen így esett az általános iskolai bizonyítványok jelentősége is.

Nincs ez másként a dolgozók középiskolájában sem. Még a hatvanas évek reformja kényszerítette ki az emeltszintű szakmunkásképzésre épülő dolgozók 2 éves szakközépiskoláját, hogy mindenki érettségizett legyen. Ebből lett az 1972-es párthatározat idején a Szakmunkások 3 éves szakközépiskolája.²⁶⁰ Ekkor három év alatt lehetett érettségizni a szakmunkásoknak, de külön engedéllyel a rendőröknek, munkásöröknek és a Néphadseregben továbbszolgáló altiszteknek, tiszthelyetteseknek is, még akkor, is ha nem is volt szakmunkás végzettségük. (Még egy politikai gesztus.)

A rendszerváltást követően mutatkozott meg e képzés lényege a maga valójában. A *nappali* tagozat vette át ez a programot, amelynek a követelményét két évre csökkentették. A szakmunkás-tanulók 3 évnnyi tanulás után lettek szakmunkás *végzettségűek*, de nem tényleges szakmunkások, hiszen ki sem léptek az iskolából. További két évnnyi tanulás után szerezhették meg az érettségi bizonyítványt. Mindez akkor történt, amikor a 6 és 8 osztályos gimnáziumokba tömörültek a magasan iskolázottak gyermekei.²⁶¹ Nehéz lenne ezek után azt mondani, hogy az érettségi bizonyítvány bizonyító ereje növekedett volna. Épp ellenkezőleg: értéke erősen inflálódott.

260. Sáska Géza: Egy döntéssorozat kényszerpályája Mozgó Világ 1981. 12. sz.

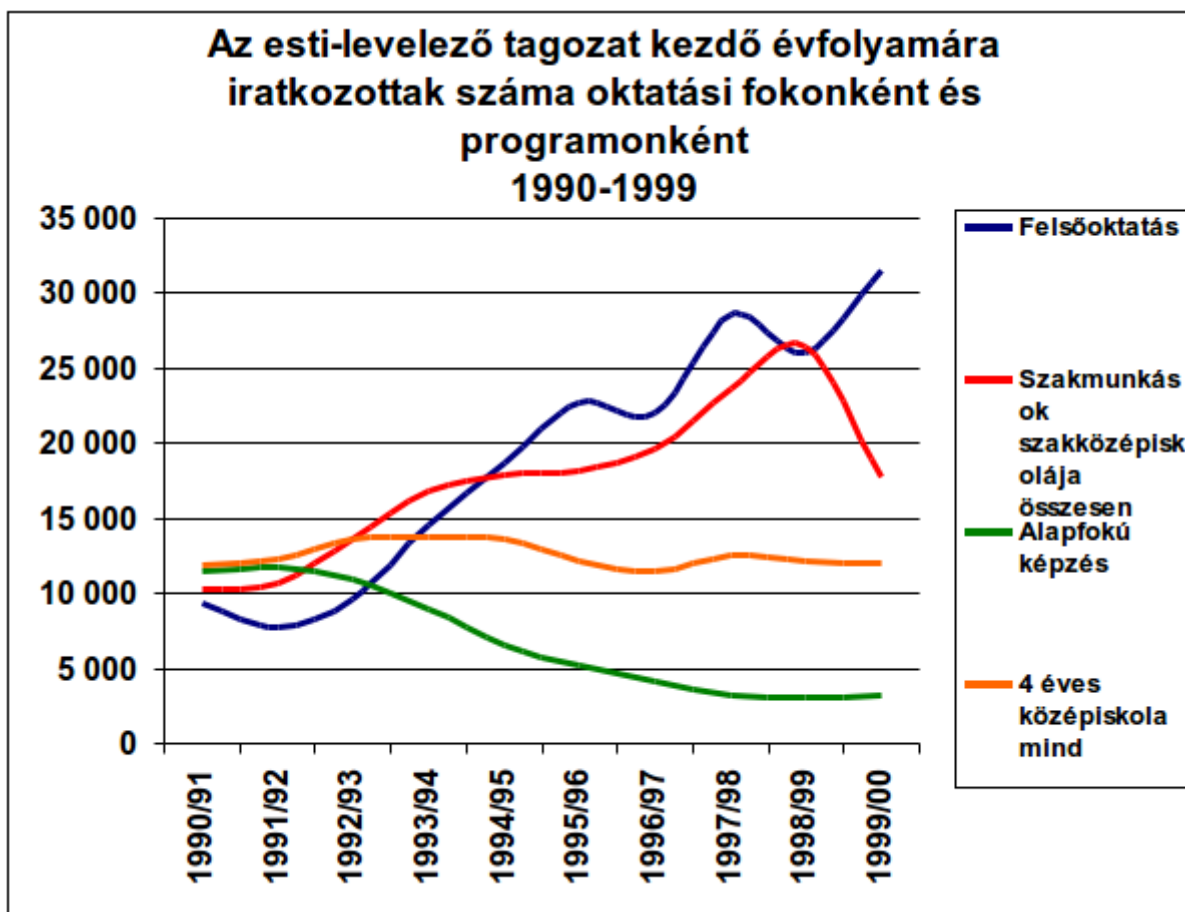
261. Ld. Liskó Ilona – Fehérvári Anikó: Szerkezetváltó iskolák. Oktatáskutató Intézet Budapest 1996.

7. ábra A szakmunkások szakközépiskolájának kezdő évfolyamára iratkozottak száma 1990–1999. Forrás: MM, OM Statisztikai tájékoztatói

Ez a rendszer láthatóan *nem* a tudásról szól, hanem a bizonyítványról. Ami sokaknak nem is baj, hiszen rövidtávon jobb iskolába járni és hígabb tartalmú, de mégiscsak érettségi bizonyítványt szerezni, mint munkanélkülinek lenni. Jobb a benntartott szakmunkásokból újra diákot csinálni, hiszen különben a demográfiai hullámvölgy okozta gyerekhiány miatt az iskola bezárásának a veszélye fenyegetné a tantestületet. Jobb a szülőnek is, hiszen a továbbra is járó családi pótlék jobb csengésű, mint a munkanélküli segély; ráadásul érettségi bizonyítvány is lesz – sokszor először – a családban. Sokan jól járnak, csak éppen a bizonyítvány bizonyító ereje tűnik el az oktatás képzés jellegével együtt. Lehet, hogy ezért, lehet, hogy más okból, de kormányzati döntéssel megszűnt a dolgozók iskolájának program alapján nappali tagozaton képezni. Meg is látszik a hatása: a trend ekkor törik meg.

A felsőfokon azonban még elvileg a nappali tagozattal azonos tartalmú és követelményű az oktatás. Itt még nem jelent meg a tudás és bizonyítvány szétválasztásának politikája. Magasak (még) a követelmények, mégis sokan elfogadják éppen úgy, mint a háború előtti években a középfokú oktatását.

8. ábra Az esti-levelező tagozat kezdő évfolyamára iratkozottak száma oktatási fokonként és programonként 1990–1999. Forrás: MM, OM statisztikai tájékoztatói.

Azt már korábban is láthattuk, hogy az oktatási formák és fokok közül a legnépszerűbb a tömegesedés első évtizedét élő *felsőoktatás*.²⁶² Hiszen a képzésben eltöltött időért az itt kiállított bizonyítvány ígéri a legnagyobb előnyöket. Látjuk azt is ezen az utolsó ábrán, hogy noha az alapfokú oktatás bizonyítványát ugyan a legrövidebb idő alatt és a legszerényebb erőfeszítéssel lehet megszerezni, mégis a legszerényebb mértékű figyelem fordul felé. A megszerezhető bizonyítvány értéke igen alacsony lehet az iskolázott többség szemében.

A kilencvenes években a középfokú oktatás eltömegesedésének utolsó harmadában lehetünk, hiszen a legnépszerűbb képzési program egy *könnyített fajta*. A Szakmunkások szakközépiskolája egy tekintetben ugyanolyan bizonyítványt ad ki, mint a dolgozók általános iskoláé: olyan tudást bizonyít, amellyel nem lehet a magasabb fokon érdemben továbbtanulni. Egyik sem arra való.

10. Végezetül

A tömegesedés végkép leértékelte a dolgozók általános iskoláját. Ez lesz a sorsa nem is oly sokára a középiskolának is.

Hacsak a kétfokozatú érettségi bevezetésével előálló új helyzetben tért nem nyer a dolgozók középiskoláinak egy része. Azok a nappali tagozaton tanuló diákok, akik *középszintű* vizsgát már sikerrel letettek valamelyik tantárgyból, de később *emeltszintű érettségit* szeretnének megszerezni – valahol fel kell készülniük. Hol tehetik meg? A felkészítés terén komoly pálya nyílik a dolgozók középiskolái előtt. Ám, ha a dolgozók középiskoláinak kínálatában az emeltszintű érettségire történő felkészítés is megjelenik, akkor tekintélye tovább erősödhet. E vizsgákat ugyanis – ha a tervekből lesz valami – nem a felkészítő iskola pedagógusai, hanem külső megbízottak felügyelik, értékelik.

262. Az adatok a másoddiplomákért tanulók adatait is tartalmazzák.

E mérvadó vizsga sikere emelheti e terület elismertségét abban a körben, amelyben eddig ez elmaradt, hiszen a magasabb, távlatosabb irányt kínál e képzés a felnőtteknek. Annak a fajta felsőoktatásnak a fénye süthet vissza a dolgozók középiskoláira, amelynek a legnagyobb a tekintélye, hiszen az emeltszintű érettségizettekből válogathat. E felkészítő szerep sikeres betöltéséhez természetesen új módszertan, új attitűd kell, s talán másfajta felkészültségű pedagógus is, olyasmik együttese, ami az eredményes felvételi, vagy a nyelvvizsgákra előkészítők körében már ismert.

Ha ez bekövetkezik, hasadhat a felnőttképzési szakma. Az egyik hányada továbbra is a könnyítések irányába mozdul, a másik pedig épp ellenkező irányba. Az egyik a képességekről, a felnőtt-ség sajátosságairól beszél, s abban érdekelt, hogy a bizonyítványt nyújtotta előnyöket szolgáltatassa ugyan, de a követelményeket egyre távolabbra tolja a nappali képzés átlagától. A másik a tudásról, a teljesítményről, az erőfeszítésről beszél, s a legnehezebben megszerezhető bizonyítványokat isteníti.

Különbözőek lesznek ennek megfelelően az érdekek, módszertanok, de a klientúra is. Világosabban lehet majd látni az andragógia elméletéből, mi az ideológia és mi az, ami ezen kívül van. A tét elég nagy, s lehet, hogy éppen ezért lehet, hogy az egység kedvéért bele se vágnak az emeltszintű vizsgákra való felkészítésbe.

Persze az is elképzelhető, hogy a színtemelő vizsgákra való felkészítés feladata nem a dolgozók iskoláihoz kerül, hanem a nappali képzésben, egy-egy, az emeltszintű érettségi terén sikereket felmutató iskolák teendőit bővíti a demográfiai hullámvölgy és az érettségi tömegesedésének és leértékelődésének éveiben. Ebben az esetben biztosan béke lesz a dolgozók iskolái körében, de fokozatosan romlani fog a helyzetük, különösen, ha világossá válik, hogy az emeltszintű érettségire történő felkészítés, a második esély iskolájában pusztá verbalitás.

Bárhogyan is formálódik az érettségi sorsa a távlatokban, egy dolog biztos. A közelebbi jövő, az expanzió kezdeti éveit élő a felsőoktatás esti és levelező tagozatai, amelyeket – őszintén kívánom – az andragógusok kudarcok és sikereken keresztül megszerzett, és egy-egy olyan életműben összefogott elveket és tapasztalatokat követve fognak megszervezni, mint amilyenel Csoma Gyula is rendelkezik.